

श्रीदिव्यसिंहमहापात्रविरचितः

कालदीपः

तेजन्त्या

सहितः

229.2

सिंह/दि/का

सम्पादकः

पण्डितश्रीकुलमणिमिश्रशर्मा

उत्कलसर्वकाराणां प्रज्ञतत्त्वपर्यटनविभागानुकूल्येन

श्रीदिव्यसिंहमहापात्रविरचितः

कालदीपः

धर्मशास्त्रसाहित्याचार्येण वेदशास्त्रिणा श्रीसदाशिवकेन्द्रीयसंस्कृत-

विद्यापीठस्य लब्धावसरधर्मशास्त्राध्यापकेन

श्रीकुलमणिमिश्रशर्मणा

विरचितया

तेजन्या-

ख्यया टिप्पण्या सहितः

प्रकाशकः—

परिणितश्रीकुलमणिमिश्रशर्मा
हाविलिगलि, पुरी

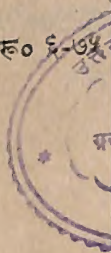
सर्वे अधिकाराः प्रकाशकस्य स्वायत्ता

प्रथमसंस्करणम्—१०००

१९८२

२२९.२
सिंह/दि/का

मूल्यम्—रु० ६-७५

मुद्रकः—
श्रीनारायणप्रेस, पुरी

विषयसूची

विषयः	पृष्ठम्	विषयः	पृष्ठम्
तिथिलक्षणम्	१	पञ्चमी	३१
तिथिस्वरूपम्	२	मनसादेवीपञ्चमी	३१
तिथीनां पञ्चधादिविभागाः	६	रक्षापञ्चमी	३१
उपवासनिर्णयः	८	ऋषिपञ्चमी	३२
एकभक्तनिर्णयः	१०	श्रीपञ्चमी	३३
नक्तनिर्णयः	१२	षष्ठी	३४
अयाचितनिर्णयः	१६	आरायकषष्ठी	३४
दानव्रतनिर्णयः	१७	षष्ठीदेवीषष्ठी	३५
प्रतिपत्	१८	प्रावरण षष्ठी	३५
बलिराजोत्सवः	१६	स्कन्दषष्ठी	३६
द्वितीया	१९	सप्तमी	३६
गुण्डिचायात्रा	२०	कुक्कुटीव्रतम्	३७
यमद्वितीया	२२	माघसप्तमी	३७
तृतीया	२३	अष्टमी	३९
अक्षयतृतीया	२३	अशोकाष्टमी	४१
रम्भातृतीया	२५	जन्माष्टमी	४३
गौरीव्रतम्	२६	जयन्तीपारणम्	४९
चतुर्थी	२६	दूर्वाष्टमी	५०
विनायकव्रतम्	२६	दुर्गाशयनम्	५१
नागचतुर्थी	२७	शरत्कालीनदुर्गापूजा	५२
शिवचतुर्थी	२९	दुर्गाष्टमीव्रतम्	५६
माघशुक्लचतुर्थी	३०	गोष्ठाष्टमी	५६
		प्रथमाष्टमी	५६

विषयः	पृष्ठम्	विषयः	पृष्ठम्
भद्राष्टमी	५७	माघकृष्णचतुर्दशी	८४
नवमी	५७	शिवरात्रिः	८५
रामनवमी	५८	चैत्रकृष्णचतुर्दशी	८९
दशमी	६०	स्तुहीचतुर्दशी	८९
दशहरा दशमी	६०	पौर्णमासी	९०
आश्विनशुक्लदशमी	६१	स्नानयात्रा	९१
एकादशी	६४	श्रावणी	९२
वैष्णवैकादशीव्यवस्था	६८	इन्द्रपौर्णमी	९३
अनुकल्पादि	७१	कुमारोत्सवः (कोजागर)	९३
शयनादिकालाः	७४	बुध्यवन्दापना	९५
भैमी एकादशी	७४	वह्न्युत्सवः	९६
द्वादशी	७५	दोलयात्रा	९६
श्रवणद्वादशी	७६	अमावास्या	९६
चस्पकद्वादशी	७७	सावित्रीव्रतम्	९७
वामनजन्म	७७	सप्तपितृकामावास्या	९७
विष्णुशृङ्खलयोगः	७७	मुखरात्रिः	९८
शक्रोत्थापनम्	७८	दीपावत्युत्तवः	९९
भीमद्वादशी	७८	बकुलामावास्या	१००
त्रयोदशी	७९	पौर्णमासेष्टिकालः	१००
अनङ्गत्रयोदशी	७९	दर्शष्टिकालः	१०१
चतुर्दशी	८०	विकृतेष्टिः	१०१
दमनकचतुर्दशी	८१	पक्षादिचरुकालः	१०१
नृसिंहचतुर्दशी	८१	संक्रान्तिः	१०१
अघोरचतुर्दशी	८२	पृथ्वीरजस्वला	१०८
अनन्तचतुर्दशी	८२	नदीरजस्वला	१०८
चित्राकृष्णचतुर्दशी	८३	महानदी	१०८
पाषाणचतुर्दशी	८४	नदीलक्षणम्	१०९

विषयः	पृष्ठम्	विषयः	पृष्ठम्
अगस्त्यर्धविचारः	११०	माघमासकृत्यम्	१२४
मकरसंक्रान्तौ धृतकम्बलः	११०	फाल्गुनमासकृत्यम्	१२७
चैत्रमासकृत्यम्	१११	माघफाल्गुनस्नानम्	१२८
वैशाखमासकृत्यम्	११२	मलमासव्यवस्था	१२८
ज्येष्ठमासकृत्यम्	११३	मलमासे करणाकरणविचारः	१३३
आषाढमासकृत्यम्	११३	महावैशाखी	१३५
श्रावणमासकृत्यम्	११३	महाज्यैष्ठी	१३७
भाद्रमासकृत्यम्	११३	रोहिणीप्रति	१३७
आश्विनमासकृत्यम्	११४	महोदध्यमावास्या	१३८
कार्तिकमासकृत्यम्	११४	अर्द्धोदयामावास्या	१३९
आकाशदीपदानविधिः	११४	पापनाशिन्येकादशी	१४०
भीष्मपञ्चकम्	१२१	गोविन्दद्वादशी	१४०
चातुर्मास्यव्रतम्	१२२	वारुण्यादियोगाः	१४१
मार्गशीर्षमासकृत्यम्	१२४	ग्रहणनिर्णयः	१४५
पौषमासकृत्यम्	१२४		

ମୁଖପତ୍ର

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା	ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ଉତ୍କଳକବି	୨	ଏକାଦଶୀ	୭୮
ଉତ୍କଳକବି ଓ		ଦ୍ଵାଦଶୀ	୭୭
ଉତ୍କଳ ନିଷେଧ ବ୍ୟବସ୍ଥା	୪	ବାମନବିଜୟ	୭୭
ସାକଳ୍ୟ ବଚନ	୫	ବିଷ୍ଣୁ ଶୃଙ୍ଗଳ	୭୮
ବେଧ ନିରୂପଣ	୬	ସମ୍ବୋଧନୀ	୭୯
ଉପବାସ	୧୦	ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ	୮୧
ଏକାଦଶୀ	୧୧	ଶିବରାତ୍ରି	୮୮
ନଳ	୧୪	ପୌର୍ଣ୍ଣମୀ	୯୦
ଅମାବସ୍ୟ	୧୭	ଅମାବାସ୍ୟା	୯୭
ଦାନବ୍ରତ	୧୮	ଇଷ୍ଟିକାଳ	୧୦୦
ପ୍ରତିପଦା	୧୯	ସଂକ୍ରାନ୍ତି	୧୦୨
ଦ୍ଵିତୀୟା	୧୯	ଅଗସ୍ତ୍ୟାସ	୧୧୦
(ଗୁଣିତା)	୨୧	ବୈଷାଖ ଦ୍ଵିତୀୟା	୧୧୨
ତୃତୀୟା	୨୫	ବୈଶାଖ ଦ୍ଵିତୀୟା	୧୧୩
ଚତୁର୍ଥୀ	୨୭	କାର୍ତ୍ତିକବ୍ରତ	୧୧୭
ପଞ୍ଚମୀ	୩୧	(ଦ୍ଵିତୀୟାଦ୍ଵୟ)	୧୧୮
ଷଷ୍ଠୀ	୩୪	ମାର୍ଗଶିରାଦି ଦ୍ଵିତୀୟା	୧୨୪
ସପ୍ତମୀ	୩୭	ମାଘବ୍ରତ	୧୨୭
ଅଷ୍ଟମୀ	୪୧	ମଳମାସ	୧୨୯
(ଦୁର୍ଗାପୂଜା)	୫୫	ମହାବୈଶାଖୀ ପ୍ରଭୃତି	୧୩୭
ନବମୀ	୫୭	ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ଯୋଗ	୧୪୭
ଦଶମୀ	୬୦	ଗ୍ରହଣ	୧୪୭

पुरोवाक्

भारतीयधार्मिकजनताया निरन्तरमपरिहार्या भारतीयसंस्कृतेश्च जीवनभूता व्रतोपवासादयः निमित्तं कालमासाद्य प्रवर्तन्त इति न कस्यापि वैमत्यम् । ततस्तन्निरूपणमत्यन्तमावश्यकम् । तदर्थं हि अनेके आचार्याः प्रायतन्त, बहून् निबन्धग्रन्थांश्च निर्ममिरे । तथाविधं कालनिरूपकं शास्त्रं केन सुगृहीतनाम्ना महात्मना कदाप्रभृति वा प्रारब्धमिति तत्रेतिहासो मौनव्रतमवलम्बते । तथापि प्रवाहपरम्परया स्मयमाणानामसु कालविषयक-निबन्धकारेषु संग्रहकारः शतानन्दः प्राचीनतम इति प्रतीयते । स हि एकादशशतकस्य अन्तिमसंवत्सरे भास्वतीनाम-ज्योतिषकरणग्रन्थं प्रणिनाय । उक्तं हि तेन तत्रैव—

“खखाश्ववेदो ४२०० पगते युगाब्दे दिव्योक्तिः श्रीबुरुषोत्तमस्य ।

श्रीमान् शतानन्द इतीदमाह सरस्वतीशङ्करयोस्तनूजः” ॥ इति

अनन्तरमागता माधवादयः स्वतेजसा दिश आलोकयन्तः परां प्रासद्धि-मापन्नाः । अनेन क्रमेण कालनिबन्धाकाशे समागतोऽयं कालदीपकारः दिव्यसिंहमहापात्रः ।

ग्रन्थोक्तोऽयं कालमाधवकारं तिथितत्त्वकारं च बहुधा स्मरति , क्वचित् क्वचिच्चानुसरति । निबन्धान्तरे श्राद्धदीपे शूलपाणिं दूषयति । विप्रमिश्र विश्वनाथमिश्रौ श्राद्धप्रदीप-स्मृतिसारसंग्रहकारौ, विद्याकरनरसिंहवाजपेयिनौ नित्याचारपद्धति - नित्याचारप्रदीपकारावप्युदाहरति, तथा विज्ञानेश्वरं कल्पतरुकारं शुद्धिचन्द्रिकाकारं कालिदासचयिनिनं मुकुन्ददीक्षितं च स्मरति । संवत्सरप्रदीप-स्मृतिरत्नमाला - मदनपारिजातग्रन्थानप्युल्लिखतीति तेभ्योऽयं

नूनमर्वाचीनः । कृत्यकौमुदीकारमनुद्धरन्नपि कोजागरकृत्ये तमुद्धरन्तं
रघुनन्दनमुद्धरन्नात्मानं ततोर्वाचीनं स्वयमेव वक्ति ।

कालसारकारं गदाधरराजगुरुं पण्डितसर्वस्वं वा न कचिदपि
कीर्त्तयति, गदाधरश्च दिव्यसिंहस्य नाम अदर्शयन्नपि, दुर्गाष्टमीव्रते “प्रदोषः
कर्मकालः” इति, श्राद्धलक्षणो श्राद्धस्य दानरूपतायागरूपता चेति, पितृ-
दशाहमध्ये मातृमरणो पित्रशीचेन शुद्धिरित्यादीनि बहूनि दिव्यसिंहमतानि
खण्डयति । दिव्यसिंहश्च गदाधरमतविरोधं न दर्शयतीति नूनमयं गदाधरात्
प्राचीनः । पण्डितसर्वस्वारोपि तथैव महाष्टम्यां निशीथकालं दर्शयन्
दिव्यसिंहादर्वाचीन एव ।

यद्यप्यस्मिन्नुत्कलदेशे कार्तिकपूर्णिमानन्तरं मार्गशिरमासमारभ्य
वर्षारम्भसमाचारः, मार्गशिरमासस्य अग्रहायणसंज्ञा तथा मार्गशीर्ष-
कृष्णाष्टम्याः प्रथमाष्टमीति संज्ञापि प्रसिद्धा, तदनुग्राहकं—

“मार्गशीर्षस्य मासस्य प्रारम्भे प्रतिपद्यपि ।

नवसंवत्सरारम्भो देवैः कृतयुगे कृतः” इति

ब्रह्मपुराणवचन(कल्पतरु नियत४३१)मप्युपलभ्यते तथापि माधवादीननुसृत्य
सृष्ट्यारम्भतिथि चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्य ग्रन्थकृता कालनिर्णयः कृतः ।

अयमेव दिव्यसिंहः महापात्रोपाधिकः वत्ससगौत्रीयः श्रीकृष्ण-
भवानीशङ्करोपासक आसीत् । अनेन श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रसमोपवर्त्ति-विश्वनाथ-
पुराशासनं स्वजन्मना अलंकृतमित्यनुमीयते । तत्र हि वत्ससानां प्रोक्त
देवत्रयस्य च प्रतिष्ठानम् । वत्ससगौत्रीयाः केचन ब्राह्मणाः कुलपरम्परया
आचार्योपाधिका आसन् । कविडिण्डिमजीवदेवाचार्यः तत्पिता त्रिलोचन-
देवाचार्यश्चेत्यादयस्तद्वंशीया राजसम्मानिता आसन् । कालक्रमेण ते
सामन्तोपाधि महापात्रपदवीं च लब्धवन्तः । तस्यैव विख्यातवंशस्यायं
कालदीपकारः दिव्यसिंहः भवेदेव । अन्यथा अस्य सिद्धान्तः जनाना-
मादरणीयो न भवेत् । अस्य ग्रन्थस्य प्रसारोऽपि न स्यात् । यद्यप्ययं

कालदीपः निबन्धेषु लघिष्ठस्तथापि बह्वादरेण उत्कलवासिभिः गृहे गृहे संस्थापित आसीत् । तेन ग्रन्थस्य ग्रन्थकारस्य च प्रतिष्ठा अनुमेया । एतेन हेतुना एतस्य पुरातनस्य ग्रन्थरत्नस्य समुद्धाराय तालपत्रयुस्तकलिखन-पठनपराङ्मुखानां जनानां सुखपठनाय च चिरपोषितो मेऽभिलाषः अद्य सफलतामेति ।

अत्र कालदीपे संयोजिता मे तेजनी कचिदस्फुटार्थं स्फुटीकरोति, कचित् संक्षिप्तार्थं वर्द्धयति, कच्च ग्रन्थकारसम्मतमपि धर्मविरुद्धं खण्डयति, यथा हि कार्तिकादिमासव्रतेषु स्वल्पकालव्यापिन्यां पूर्णिमायां हविष्यभोजनस्य हविष्येतरभोजननिवृत्तिरूपत्वा “निषेधः कालमात्रके” इति हविष्याकरणे न व्रतहानिरिति ग्रन्थकारमतम् । किन्तु निषेधस्यात्र न निषेधरूपत्वमपितु व्रताङ्गत्वेन पर्युदासतेति हविष्याकरणे व्रतहानेः हविष्यं विधेयमिति मया प्रतिपादितम् ।

संस्कृतभाषानभिज्ञानामपि धार्मिककृत्येषु कालपरिज्ञानाय उत्कल-भाषयापि तेजनीसहितस्य मूलग्रन्थस्य सारार्थोऽत्र निवेशितः ।

अस्यैव कालदीपस्य शुद्धतासम्पादनाय नवप्रतिलिपयो मया समाकलिताः । यथा—

(क) मम गुरुपादानां स्वर्गतानां प्रधानाचार्यपण्डित आनन्दमिश्रशर्ममहोदयानां गृहे वर्त्तमानं स्वर्गत - श्यामसुन्दरदाश-धर्मशास्त्राचार्येण तालपत्र-पुस्तकादुद्धृतं मयापि ततः समुद्धृतं हस्तलिखितं पुस्तकम् ।

(ख) मम जन्मस्थान-हलदिआभगवानपुर शासनस्थे गृहे वर्त्तमानं तालपत्र-पुस्तकम् ।

(ग) भुवनेश्वर म्युजियम् स्थितं	„	डि. एच्. १६८
(घ) पुरीश्रीसदाशिवकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठस्थं,	„	१२
(ङ) „ „	„	१३
(च) भुवनेश्वर म्युजियम् स्थितं	„	४७८
(छ) „	„	१२
(ज) „	„	४१
(झ) श्रीसदाशिवकेन्द्रीयलंस्कृतविद्यापीठस्थं,	„	१४

ग्रन्थस्य प्राथमिकपाण्डुलेखे मम कनिष्ठाकन्या श्रीमती मिनतिः, पाण्डुलेखे पाठान्तरसंयोजने चायुष्मान् जयकृष्णमिश्रः, ग्रन्थसंवादाने श्रीमान् किशोरचन्द्रमहापात्रः, सग्रहालये प्रतिलिपिप्राप्तौ सर्वकल्याणभाजनं श्रीनीलमणिमिश्रश्चेति छात्राः साहाय्यमकुर्वन् । तथा श्रीमुकुन्ददाशः मम दुर्लिखितमपि पठित्वा अक्षराणि समयोजयदिति सर्वानितान् शुभाविषयां संवर्द्धयामि ।

अस्य ग्रन्थस्य मुद्रणाय उत्कलसर्वकारस्य भ्रमणप्रवृत्तत्वविभागः न० PUBG-8/79, 5684/DTCA 21-4-80 पत्रेण द्विसहस्रं मुद्राः प्रतिश्रुत्य प्राथमिकतया ततः सार्द्धसहस्रं च प्रदाय ग्रन्थप्रकाशनमागं परिष्कृतवानिति सर्वथा धन्यवादाहर्हः ।

परिशेषे पाठकैः क्षमाधारैः सूरिभिश्च मत्कृतास्तुटयो मार्जनीया इति सम्प्रार्थ्य विरतोऽस्मीति शम् ।

विनीतो निवेदकः

हाविलिगलि

पुरी

श्रीकुलमणिमिश्रशर्मा

१४-१-१९८२

कालदीपः

प्रणम्य देवं श्रीकृष्णं भवानीशङ्करावपि ।

तन्यते कालदीपोऽयं दिव्यसिंहेन धीमता^१ ॥

तिथिलक्षणम्

“तन्यन्ते^२ कलया यस्मात्तस्मात्तास्तिथयः स्मृताः ।”

“अमा षोडशभागेन देवि^३ प्रोक्ता महाकला ।

संस्थिता परमा माया देहिनां देहधारिणी ॥

अमादिपौर्णमास्यन्ता या एव शशिनः कलाः ।

तिथयस्ताः समाख्याताः षोडशैव वरानने ॥” (स्कन्द प्रभास १८-३)

या महामाया आधारशक्तिरूपा देहिनां देहधारिणी संस्थिता^B,
सा चन्द्रमण्डलस्थ षोडशभागेन परिमिता चन्द्रदेहधारिण्यमानाम्नी
महाकला प्रोक्ता, क्षयोदयरहितत्वान्नित्या^C तिथिसंज्ञैव^३ । इतरा अपि

नीलाचलेश्वरं नत्वा लीलाकलितविग्रहम् ।

आरभे कालदीपस्य तेजनीं टिप्पणीमिमाम् ॥

- 1- धीमता इत्युक्तिः ग्रन्थकर्तुर्न गर्वद्योतिका अपितु ग्रन्थस्य बुद्धिपूर्वक-
प्रणीतत्वेन ग्राह्यत्वबोधिका ।
- 2- “तन्यन्त इतिवचनं सिद्धान्तशिरोमणोरिति कालमाधवे । प्रायेणात्र
ग्रन्थकृता वचनानां सूत्रग्रन्थनिर्देशः न कृतः, मया तु कालमाधव-
कालसारयोराधारेण श्लोकपार्श्वे कुण्डलनामध्ये कृतः । येन मूलग्रन्थेषु
लब्धास्तेषां श्लोकाद्यङ्का अपि प्रदत्ताः ।
- 3- प्रथमादिकला यथा क्षयोदययोगेन तिथिसंज्ञाप्रयोजिता भवन्ति
अमाकला तु न तथा, अपि तु सा कृष्णपञ्चदश्याः संज्ञा भवत्येव ।

पाठान्तरम् - A दैवी इति क. पु. देवी इति छ. पु. । B-नास्ति ग, घ,
देहधारिणीसंस्थिता-झ । C-अमातिथि-ख ।

ପञ୍ଚଦଶ କଳା दिवसव्यवहारोपयोगिन्यः¹ क्षयोदयवत्यः प्रतिपदादि-
 पौर्णमास्यन्ताः पञ्चदश तिथयो भवन्ति, इति षोडशैव कलास्तिथयः षोडशेति ।
 एवं प्रथमादिकलाः क्रियोपलक्षिताः Aकालविशेषाः प्रतिपदादिशब्देना-
 भिधीयन्ते ।

तिथिस्वरूपम्

खर्षी^A दर्पस्तथा हिंस^Bस्त्रिविधं तिथिलक्षणम् । (गर्गः)

खर्षी नाम तिथेः साम्यं दर्षी^C वृद्धिः प्रकीर्त्तिता ॥

हिंसः स्यात् क्षय इत्युक्तो^C मुनिभिस्तिथिनिर्णये ॥

तिथिश्च द्विविधा, सम्पूर्णा खण्डा चेति ।

²⁴“प्रतिपत् प्रभृतयः सर्वा उदयादो^D दयाद्रवेः ।

सम्पूर्णा इति विख्याता हरिवासरवर्जिताः ॥ (स्कन्दपु.)

हरि वासर- एकादशी । तत्रारुणोदयेऽपि^E दशमीसत्त्वे वेधो विचारित इति ।

1- अद्य प्रतिपत् श्वो द्वितीया इत्यादिप्रकारेण दिवससंज्ञाप्रयोजिका
 इत्यर्थः । तथाहि सूर्योदयकाले या तिथिर्भवति तत्तिथिनाम्ना
 तदहोरात्रमभिधीयते । यदा वृद्धिवशात् तिथिः सूर्योदयद्वयं व्याप्नोति
 तदा अहोरात्रद्वयमपि तत्तिथिनाम्ना कीर्त्यते । यदा तु क्षयवशात्
 सूर्योदयानन्तरं प्रवृत्ता तिथिः परदिनसूर्योदयात् पूर्वं समाप्तिमेति तदा
 तत्तिथिनाम्ना न कस्यापि अहोरात्रस्याभिधानं भवति सूर्योदयकाले
 सत्ताभावात् अपितु सा तिथिः क्षीणा इत्युच्यते ।

2- रवेरुदयमारभ्य परदिने रवेरुदयात् अव्यवहितप्राक्कालपर्यन्तं वर्त्तमाना
 तिथिः पूर्णोति भावः । हरिवासरवर्जितत्वं एकादशीनिर्णये द्रष्टव्यम् ।
 तत्र हि सम्पूर्णा त्यज्यते मलतिथिरेव गृह्यते इति ॥

ତିଥିଲକ୍ଷଣ

ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଦ୍ଵାସ ଓ ବୃଦ୍ଧିଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିପଦାଦି ତିଥି ହୁଏ । ଯଥା — ପ୍ରଥମ
 କଳାର ଦ୍ଵାସରେ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରତିପଦ୍ ଓ ପ୍ରଥମ କଳାର ବୃଦ୍ଧିରେ ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରତିପଦ୍ ।
 ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟକୁ ଯେଉଁ ତିଥି ଥାଏ ସେହି ଅହୋରାତ୍ରକୁ ସେହି ତିଥି ନାମରେ
 ନାମିତ କରାଯାଇଥାଏ ଯଥା ଆଜି ପ୍ରତିପଦ୍ କାଲି ଦ୍ଵିତୀୟା ଇତ୍ୟାଦି ।

ପାଠା. — A- କଳା- ଗ । B- ହିମ୍ନାସ୍ତ୍ର ଛ ସ । C- କ୍ତ- ଖ, ଘ, ଙ, ଞ ।

D- ‘ଦୁ’ ଖ ଙ ଙ ଞ । E- ଦୟାବେଳାୟା- ଗ ।

“आदित्योदयवेलाया आ^Aरभ्य षष्टिनाडिकाः^{1B} ।

या तिथिः सा तु शुद्धा स्यात् सार्वतिथ्यो ह्ययं विधिः ॥”

(नारदपु.)

“सर्वाहो^Cताश्च तिथय उदयादोदयं स्थिताः ।

शुद्धा इति विनिश्चेयाः षष्टिनाड्यो^D हि वै तिथिः ॥”

(सूर्यसिद्धान्तः)

या तु नोक्तलक्षणा सा खण्डतिथिः । तत्र सम्पूर्णायां शुद्धायां विधिनिषेधयोर्नास्ति सन्देहः । खण्डतिथौ तु विधिनिषेधव्यवस्था यथा—

“निमित्तं² कालमादाय वृत्तिर्विधिनिषेधयोः ।

विधिः पूज्यतिथौ तत्र निषेधः कालमात्रके ॥

तिथीनां पूज्यता नाम कर्मानुष्ठानयोग्यता ।

निषेधस्तु निवृत्त्यात्मा³ कालमात्रमपेक्षते ॥”

(गार्ग्यः)

1— नाडिका—दण्डः । स च अहोरात्रस्य षष्टितमोभागः ।

2— निमित्तमिति वचनद्वयं गर्गस्येति कालमाधवे (८१) । वृद्धगार्ग्यस्येति समयप्रकाशे (पृ-१९) । कालः खलु कर्मसु प्रवर्तकत्वेन निमित्तं भवति । विधिनिषेधौ तु कालमाश्रित्य वर्तते । इदं कर्तव्यमिति विधिः । इदं न कर्तव्यमिति निषेधः । तत्र पूज्यतिथौ कर्मानुष्ठानयोग्यत्वेन निरूपितायां तिथौ विधिः प्रवर्तते । कालमात्रके कर्मानुष्ठानयोग्यता-विरहिणि दिवसे अपि वर्तमाने अमावास्यादिकाले मत्स्यमांसादि-वर्जनरूपो निषेधः प्रवर्तते इति भावः ।

3— निवृत्त्यात्मा— निवृत्तिस्वरूपः न तु विधिरूप इत्यर्थः ।

पाठान्तरम्— A— मारभ्य—छ भ । B— नाडिका—ख । C— श्चै—छ ।

D— नाड्या—क ।

ବୃତ୍ତି: ପାଳନମ୍ । ତत्र विधिनिषेधयोरनुष्ठानाननुष्ठानरूपपालने कालस्य निमित्तत्वेनाभिधानात् । “अतः कालं प्रवक्षामि निमित्तं कर्मणामिहेति” वचनाच्च^A । एवं च सति खण्डतिथौ¹ पूज्यत्वं निर्णेतव्यं भवति ।

“त्रिस²न्ध्यव्यापिनी या नु सैव पूज्या सदा तिथिः ।

न तत्र युग्मादरणमन्यत्र हरिवासरात् ॥” (पराशरः)

आसार्यं वर्तते या च सा तिथिः सर्वकर्मसु ।

योदयादेति मध्याह्नमखण्डा सा तिथिः स्मृता ॥

खण्डाद्यथा व्रतारम्भं समाप्तिं चात्र वर्जयेत् ।

“ख³खण्डव्यापिमार्तण्डा स्यात् सूर्योदयगा तिथिः ॥

सा ह्यखण्डा व्रतानां स्यात्तत्रारम्भसमापने ।” (मरीचिः)

“क⁴र्मणो यस्य यः कालस्तत्कालव्यापिनी तिथिः ॥

1) पूर्णातिथौ संशयाभावात् खण्डतिथावेव निर्णयस्यावश्यकत्वमिति तात्पर्यम् ।

2) त्रिसन्ध्यव्यापिनी— सूर्योदयात् सूर्योदयपर्यन्तं वर्तमाना तत्र न युग्मादरणं युग्माग्नियुग्मभूतानामित्यादिवचनानामनादरः । निःसन्देहं कर्म कर्तव्यमिति भावः ।

3) खखण्डेति— खम्—आकाशः । सूर्यस्य किञ्चिदाकाशोत्थानपर्यन्तं वर्तमाना तिथिः पूर्णैति भावः । एतेन अत्र अविद्यमानापि पूर्णता आरोप्यते ।

4) ह्रासवृद्धी— कृष्णशुक्लपक्षौ वा तिथिक्षयवृद्धी वा ।

ତଥା ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ବ୍ୟୁତ୍ଥାପନ ବ୍ୟବସ୍ଥା

ତଥାଗୁଡ଼ିକ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟଠାରୁ ପରଦିନ ଠିକ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ଶୁକ୍ଳ । କର୍ମରେ ଖଣ୍ଡିତଥା ବୋଲନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ତଥାରେ ବ୍ୟୁତ୍ଥାପନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସନ୍ଦେହ ରହେନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଖଣ୍ଡିତଥାରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଯେଉଁ ତଥା ଯେଉଁ ବ୍ରତାପବାସାଦି ଅନୁଷ୍ଠାନ ନିମନ୍ତେ ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ ସେଦିନସାରା (ଉକ୍ତ ତଥା ନ ଥିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ) ସେ କର୍ମ କରାଯାଇପାରିବ କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ତଥାରେ ଯାହା ନିଷେଧ ଥିବା ତାହା ସେହି ତଥା ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଳିତ ହେବ ।

ମୁହୂର୍ତ୍ତତ୍ରିତୟମ୍ ପ୍ରାତଃସ୍ତାବାନେବ ତୁ ସଞ୍ଜବ: ।

ମଧ୍ୟାହ୍ନସ୍ତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତ: ସ୍ୟାଦପରାହ୍ନଶ୍ଚ ତାଦୃଶ: ॥

ସାୟାହ୍ନସ୍ତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତ: ସ୍ୟାତ୍ସର୍ବଘର୍ମବହିଃକୃତ: । (ବ୍ୟାସ:)

ଏवं ପଞ୍ଚଧା ବିଭାଗ: । ତ୍ରେଧା ବିଭାଗ^୨ସ୍ତୁ ସ୍ମୃତିଷ୍ଠାବିହିତ: ।

ଋ^୩ଧ୍ଵଂ ସୂର୍ଯୋଦୟାତ୍ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ମୁହୂର୍ତ୍ତାନାଂ ତୁ ପଞ୍ଚକମ୍ ।

ପୂର୍ବାହ୍ନ: , ପଞ୍ଚକଂ ପ୍ରୋକ୍ତୋ ମଧ୍ୟାହ୍ନସ୍ତୁ ତତ: ପରମ୍ ।

ଅପରାହ୍ନସ୍ତଥା ପ୍ରୋକ୍ତୋ ମୁହୂର୍ତ୍ତାନାଂ ତୁ ପଞ୍ଚକମ୍ । ଇତି । (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

ପଞ୍ଚଧାବିଭାଗୋ^୩ ଦିବସସ୍ୟ କଳ୍ପତରୁକାରାନନ୍ତମୃଦୁପ୍ରଭୃତିବହୁନିବନ୍ଧ-
କାରସମ୍ମତତ୍ବାତ୍ ଏତମେବ ପକ୍ଷମାଶ୍ରିତ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ୟା କ୍ରିୟତେ ।

ତ୍ରେଧାବିଭାଗପକ୍ଷସ୍ତୁ "ବାସରସ୍ୟ ତୃତୀୟେ^୫ ଶେ ନାତ୍ରିତ୍ୟାସମୀପତ" ଇତି
ଛନ୍ଦୋଗପରିଶି^୬ଷ୍ଟକାତ୍ୟାୟନ-ବଚନାତ୍ ଅମାବାସ୍ୟାଶ୍ରାଦ୍ଧାଦୌ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ: ।

"ଉତ୍ତରାଂ ତୁ ଯଦା କାଠଠାଂ କ୍ରମାଦାକ୍ରମତେ ରବି: । ତଦା ତଥା ଭବେଦ୍‌ବୃଦ୍ଧି-
ଦିବସସ୍ୟ ଗହାଭୁଜ । ଦିବସଞ୍ଚ ଯଦା ରାମଂ ବୃଦ୍ଧିଂ ସମଧିଗଚ୍ଛତି । ତଦାଭିତ-
ମୁହୂର୍ତ୍ତାନାଂ ଜ୍ଞେୟା ବୃଦ୍ଧିଃ ତଦା ତଥା । ଦକ୍ଷିଣାଂ ଚ ଯଦା କାଠଠାଂ କ୍ରମାଦାକ୍ରମତେ ରବି: ।
ଦିବସସ୍ୟ ତଦା ହାନିର୍ଜାତବ୍ୟା ନିତ୍ୟମେବ ତୁ । କ୍ଷୀୟନ୍ତେ ଦିନହାନୀ ତୁ ତନ୍ମୁହୂର୍ତ୍ତା
ସ୍ତଥୈବ ଚ । ରାତ୍ରୀଶ୍ରିତାଞ୍ଚ ବର୍ଦ୍ଧନ୍ତେ ରାତ୍ରିବୃଦ୍ଧୀ ତଥା ତଥା" ଇତି ।

୧) ତତ୍ର ସର୍ବଘର୍ମବହିଃକୃତ: ସ୍ନାନଦାନାଦିସକଳଘର୍ମକୃତ୍ୟେଷୁ ଅପ୍ରଶସ୍ତ ଇତି
ଯାବତ୍ । ସର୍ବକର୍ମବହିଃକୃତ ଇତି ପାଠେ ତୁ କର୍ମଶବ୍ଦୋ ବିହିତକର୍ମପର: ।

୨) ଋ^୩ଧ୍ଵଂ ସୂର୍ଯୋଦୟାଦିତି ସୂର୍ଯୋଦୟସ୍ୟାପି ତତ୍ରାନ୍ତର୍ଭାବ: ନ ତୁ ସୂର୍ଯୋଦୟଂ
ବର୍ଜୟିତ୍ବା ପରମ୍ ଇତି ନିଷ୍କର୍ଷ: ।

।

(କେଧ)

ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟପରେ ଯେଉଁ ତିଥି ଭିନ୍ନମୁହୂର୍ତ୍ତ ଆଏ ସେ ପରତିଥିକୁ ବନ୍ଧ
କରେ ଓ ତିଥି ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ତିଥି ଭିନ୍ନମୁହୂର୍ତ୍ତ ଆଏ ସେ ତିଥି ପୂର୍ବ
ତିଥିକୁ ବନ୍ଧ କରେ । ଦିବାଭାଗ ପ୍ରାତଃ, ସଞ୍ଜବ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ, ଅପରାହ୍ନ ଓ ସାୟାହ୍ନ
ଏହିପରି ପାଞ୍ଚଭାଗରେ ବଢ଼ଇ ଅଟେ । ସିଧା(ପୂର୍ବାହ୍ନ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଓ ଅପରାହ୍ନ)
ବିଭାଗ ପକ୍ଷ କେବଳ ଅମାବାସ୍ୟା ଗ୍ରାହ ପ୍ରଭୃତିରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ।

ପାଠା- 1) କର୍ମ- ଛ ଗ ଘ । ୨) ଗୋପି- ଗ ଘ । 3) ବିଭାଗପକ୍ଷସ୍ୟ ଛ ଗ ଘ ।

4) ଷ୍ଟେ ଛ ।

अथोपवासनिर्णयः

उप^१वासस्तु सर्वतिथिषु नारदीयेन दक्षितः ।

शुक्लान् वा यदि वा कृष्णान् प्रतिपत्प्रभृतीन् तिथीन् ।

उपोषेव वलिं द^२द्याद् विधिवदपरेऽहनि ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते । इति ।

उपवासस्याहोरात्रः कर्मकालः । तद्व्यापिनी ग्राह्या । तदसम्भवे खण्डतिथिर्ग्राह्या । सर्वत्र कर्मकालयुताया एव तिथेरनुष्ठानाङ्गत्वं स्मृतिस्वभिप्रे^३तम् । कर्मकालश्च द्विविधो मुख्यो गौणश्चेति । तिथि-व्याप्तिश्च द्विविधा, स्वाभाविकतिथिव्याप्तिः सा^२कल्यवचनापादित-तिथिव्याप्तिश्चेति । यदा तु प्रतिपत् खण्डतिथिः सती पूर्वोत्तरदिनयोर्दर्श-द्वितीयाभ्यां युज्यते तदा दर्शयुक्तायाः पूज्यत्वात् तत्रैवानुष्ठेयम् ।

पञ्चमी सप्तमी चैव दशमी च त्रयोदशी ।

प्रतिपन्नवमी चैव कर्त्तव्या सम्मुखी तिथिरिति । (पैठीनसिः)

“सम्मुखी नाम सायाह्नव्यापिनी दृश्यते यदा ।

प्रतिपत् सम्मुखी कार्या या भवेदापराल्लिकी । (स्कन्दपु.)

^३प्रतिपत्^३त् सैव विज्ञेया या भवेदापराल्लिकी ।

दैवं कर्म तथा ज्ञेयं पित्र्यं वा मनुरब्रवीत् ॥ (व्यासः)

१) “उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुरीः सह ।

उपवा^१तः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जित” इति उपवासशब्दार्थो विष्णुवर्म-
अभिहितः इति कालसारे ।

२) साकल्यवचनानि- “यां तिथिं समनुप्राप्य उदयं याति भास्करः ।

सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानव्रतादिषु” ।

इत्यादीनि देवताभिर्ग्राह्यतानि वचनानि । एतादृशैर्वचनैः पारिभाषिकं
साकल्यमापाद्यते ।

३) अत्र पित्र्यं केन स्थाने- “पैत्र्यं चेति मुद्रितकालमाधवपाठः ।

पाठा.- 1) दत्त्वा विधिना ह्यप्य ख ग ड छ । २) हितम्- क । 3) प्रतिपत्-
सैवेति श्लोकाद्ध नास्ति ड ।

सायाह्नव्याप्तिवचनेन विमुहूर्त्तवा^१चको विधोऽभि^२धीयते ।

आपराह्निकवचनेन ततोऽप्यधिकविधः । तत्रोभ^३यत्र शुक्लप्रतिपद्
पूर्वोपोष्या । कृष्णप्रतिपत्^४ परेद्युरुदयादूर्ध्वं विमुहूर्त्तां ततोऽप्यधिका वा
स्यात्तदा सेवोपोष्या । “प्रतिपत् स द्वितीया स्यात्” इत्यापस्तम्बवचनात् ।
अन्य^५था पूर्वोद्युरुपवास इति । अतएव माधवाचार्यः—

“शुक्लपक्षे दर्शविद्धा कृष्णे विद्धा द्वितीयया ।

उपोष्या प्रतिपच्छुक्ले मुख्या स्यादापराह्निकीं ॥

तदभावे तु सायाह्नव्यापिनी परिगृह्यताम् ।

अ^२भावेऽपि प्रतिपदः संकल्पः प्रातरिष्यते ॥

तिथिस्त्रियामतोऽर्वाक् चेत्तिथ्यन्ते पारणं भवेत् ।

मुख्यतिथ्यन्तराये तु तिथिषेपोऽपि गृह्यताम् ॥

शुद्धा^३धिका तु कृष्णाऽपि पूर्वा सम्पूर्णसम्भवात् ॥” इति ।

“प्रातः सन्ध्यां ततः कृत्वा संकल्पं बुध आचरेत् ।

“गृहीत्वौदुम्बरं पात्रं वारिपूर्णमुदङ्मुखः ।

उपवासं तु गृह्णीयाद् यद् वा चार्णवं धारयेत् ॥ (बराहपु.)

१) उभयत्र-आपराह्निकव्याप्तिसायाह्नव्याप्तिवचनयोः ।

२) यत्र अपराह्नव्याप्तिं सानाह्नव्याप्तिं वा गृहीत्वा प्रतिपदि उपवासः क्रियते,
तदा प्रातः अमावास्यायामपि प्रतिपदुपवासनिमित्तकः संकल्पो विधेयः ।
संकल्पस्य प्रातर्विधेयत्वात् । एवं सर्वत्र नक्ताद्विद्यतेषु द्वितीयादितिथिषु
च यद्यपि ज्योतिःशास्त्रानुसारेण तत्र प्रातः प्रतिपदादिस्तिथिर्नास्ति,
तथापि स्मृतिशास्त्ररीत्या उपवासादिनिमित्तकः साकल्यवचनापादितः
प्रतिपदादिरस्त्येव ।

३) या तिथिः पूर्वदिने सम्पूर्णा षष्ठिदण्डात्मिका परदिनेऽपि मलरूपेण
वर्तते सा तिथिः शुद्धाधिका इत्युच्यते ।

४) औदुम्बरं—ताम्रमयम् । महाभारतेऽपि “प्रगृह्णीदुम्बरं पात्रं तोयपूर्णमुद-
ङ्मुखः । उपवासं तु गृह्णीयाद् यद्वा सङ्कल्पयेद्ब्रतम् ।” अनु १२६-२० ।

पाठा. — 1) वचन-गघङ् वचनोक्त- भ । 2) वि ख भ । 3) तु-खगङ्भ

4) अर्थः क ।

ताम्रपात्राभावे जलमा^१त्रं गृहीत्वा संकल्पयेदित्यर्थः ।

मासपक्षतिथीनां च निमित्तानां च सर्वशः ।

उल्लेखनमकुर्वाणो ²नरकं प्रतिपद्यते ॥ इति वचनात्

पौर्णमास्यमावास्यायोरपि पक्षोल्लेखः कार्यः ।

एकभक्तनिर्णयः

प्रतिपद्ये कभक्ताशी समाप्ते कपिलाप्रदः । (ब्रह्मपु.)

एकभक्तं त्रिविधं, स्वतन्त्रमन्याङ्गमुपवासप्रतिनिधिरूपञ्चेति ।

“दिनार्धसमयेऽतीते भुज्यते नियमेन यत् ।

एकः कृमिति प्रोक्तमतस्तस्माद्वैव तत् ॥ (स्कन्दपु.)

“दिनार्धसमयेऽतीते भुज्यते नियमेव यत् !

एकभक्तमिति प्रोक्तं न्यूनं ग्रासत्रयेण तु^३ ॥ (देवलः)

अत्र दिनांशस्य उपरि सार्धमुहूर्तपरिमितः कालः । पञ्चधाविभागे

अत्र दिनांशस्य उपरि साधमुहूर्तपरिमितः कालः । दिनांशेऽतीते सति
मध्याह्नस्यापर^२भाग एकभक्तस्य मुख्यः कालः । दिनांशेऽतीते सति

मध्याह्नस्यापर-भाग एकमेकस्य मुख्यः कालः ।
समनन्तरभावित्वात् अस्तमयात् प्राचीनोऽवशिष्टो गौणः कालः दिवेत्य-

भ्यनुज्ञानात् । एक व्य^३वस्थिते सति मुख्यकालव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या ।

"⁴मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या एकमवते सदा तिथिः ।" (पद्मपु.)

"उदये तूपवासस्य नक्तस्यास्तमये तिथिः ।

"उदये तूपवासस्य तत्तस्यास्तमये तिथिः ।
म^१ध्या ह्यव्यापिनी ग्राह्या ० एकभक्ते सदा तिथिः । (बौधायनः)

१) निमित्तानां- वारुणक्षत्रयोगलग्नकरणादीनां कालांशानाम् ।

२) अपरभागः— द्वितीयो भागः ।

३) व्यवस्थिते - गौणमुख्यरूपेण निर्णीते ।

ଉପବାସ ନିମନ୍ତେ ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରତିପଦ ଅମାବାସ୍ୟାପୂର୍ଣ୍ଣା ଗ୍ରାହ୍ୟ ହୁଏ କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିପଦା ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସକାଳୁ ପ୍ରତିପଦା ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସକାଳୁ ପ୍ରତିପଦା ବହିତ ଉପବାସର ସଂକଳ୍ପ କରିବାକୁ ହେବ ତହିଁରେ ମାସ ପକ୍ଷ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯିବ ।

पाठ.- 1) जलपात्रं- घ भ । 2) न तस्य फलभाग् भवेत्- ख ग घ ङ छ भ ।
3) तत्- ग घ । 4) नास्ति- क घ । 5) मध्याह्न इति पंक्तिः नास्ति
भ । 6) एकभक्तत्रये- ख ग घ ङ छ ।

भ. 6) एकभक्तव्रते- ख ग घ ङ छ ।

ଅत्र निर्णेतव्यो विषयः षोढा^१ भवते । पूर्वेषु रेव मध्याह्नव्या^२ प्तिः ।
अपरेषु रेव तद्व्यापित्वम् । उभयत्र तद्व्यापित्वम् । नोभयत्र तद्व्या-
पित्वम् । उभयत्र साम्येन तदेकदेशव्यापित्वम् । उभयत्र वैषम्येण तदेक-
देशव्यापित्वं चेति ।

तत्र प्रथमद्वितीययोर्मध्याह्नव्यापित्वस्यैव निर्णायकत्वम् । तृतीये
पूर्वविद्धा ग्राह्या, मुख्यकालव्याप्तेः समत्वेऽपि गौणकालव्याप्तेरधिक-
त्वात् ।

चतुर्थेऽनेनैव न्यायेन उभयत्रमुख्यकालव्याप्तेरभावेऽपि गौणकाल-
व्याप्तिलाभात् पूर्वविद्धैव । पञ्चमेऽप्ययमेव न्यायो योज्यः । षष्ठे तु
यदा पूर्वेषुः मध्याह्नैकदेशमधिकं व्याप्नोति तदानीं तदाधिक्यात्
गौणकालव्याप्तेश्च पूर्वैव ग्राह्या । यदा तु परेषु मध्याह्नैकदेशमधिकं
व्याप्नोति तदानीं गौणकालव्याप्त्यभावेऽपि मुख्यकालव्याप्त्याधिक्या-
नुसारेण परैव ग्राह्या । अन्याङ्गैकभक्ते तु—

“पूजाव्रतेषु सर्वत्र मध्याह्नव्यापिनी तिथिः ।”

“मध्याह्ने पूजयेत्तृप” इत्यादि शास्त्रैरङ्गिनः पूजाविधेः मध्याह्ने
विहितत्वेन अङ्गस्य एकभक्तस्यापराह्लादौ प्राप्यमाणत्वात् अप^१राह्लादिः

१) अपराह्लादिरिति अपराह्लादिः कालस्तत्र कर्मकालत्वेन निर्णायकत्वेन
वा न ग्रहीतव्यः अपि तु मध्याह्नप्राप्तस्य पूजाव्रतादेः पूज्यवासरे यः
अपराह्लादिः कालः स अन्याङ्गैकभक्ते वेदितव्यः न तत्र इतिकर्तव्यता-
हानिरिति ।

ଏକଭକ୍ତ

ପଞ୍ଚମା ଭକ୍ତ କେବଳ ଯେ ତୃତୀୟାବଦ୍ କାଳର ଭକ୍ତବଦ୍ ଏକଭକ୍ତର
ମୁଖ୍ୟକାଳ ଓ ଅପରଭକ୍ତ ଗୌଣକାଳ ଅଟେ । ତଥା ଦୁଇଦିନ କର୍ମକାଳକୁ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନ ଥିଲେ ବା ସମ ପରମାଣ୍ଡରେ ଥିଲେ ପୂର୍ବଦିନ
କରାଯିବ । ଦୁଇଦିନ କର୍ମକାଳକୁ ବିଷମଭାବେ ଥିଲେ ଯେଉଁଦିନ ଅଧିକା ଥିବ
ସେଦିନ କରାଯିବ ।

पाठा.— 1) षट्प्रकारः— ख । 2) “व्यापित्वम्”— ख ।

କାଳ: ପ୍ରଧାନାନୁସାରେଣ ଗୁଣସ୍ୟ ନେତବ୍ୟତ୍ବାତ୍ । ଯଦା ସ୍ବତନ୍ତ୍ରୈକଭକ୍ତେଽପି
କେନଚିତ୍ ନିମିତ୍ତେନ ମୁଖ୍ୟକାଳାସମ୍ଭବେ ଗୌଣକାଳୋଽଧ୍ୟୟନୁଜାୟତେ, ତଦା
କିମୁ ବକ୍ତବ୍ୟମନ୍ୟାଞ୍ଜ୍ଞେ । ଯତ୍ତପବାସପ୍ରତିନିଧିରୂପମେକଭକ୍ତଂ, ତଦୁପବାସତିଥୌ
ଗ୍ରାହ୍ୟଂ ତସ୍ୟ ଗୌଣୋପବାସତ୍ବାତ୍ ।

“ତିଥୌ ଯତ୍ରୋପବାସ: ସ୍ୟାଦେକଭକ୍ତେଽପି ସା ତିଥି:” ଇତି । (ସୁମନ୍ତୁ:)
ନ ଚ ତାଦୃଶମେବ ନାସ୍ତୀତି ଶଙ୍ଖନୀୟମ୍ । ଉପବାସବ୍ରତଂ ପ୍ରକ୍ରମ୍ୟ ରୋଗାଦିନା
ତଦଶକ୍ତୋ ଗୁର୍ବନୁଜୟା ତସ୍ୟୈକଭକ୍ତସ୍ୟ ସମ୍ଭାବିତତ୍ବାତ୍ ।

ଅଷ୍ଟୈତାନ୍ୟବ୍ରତଧନାନି ଆପୋ ମୂଳଂ ଫଳଂ ପୟ: ।

ଃହି ବ୍ରାହ୍ମଣକା^୧ମ୍ୟା ଚ ଗୁରୋର୍ବଚନମୌଷଧମ୍ । ଇତି (ସ୍କନ୍ଦପୁ.) ଶାସ୍ତ୍ରାତ୍

ଅଥ ନକ୍ତଂ ନିର୍ଣାୟତେ

ନକ୍ତଶବ୍ଦୋ^୨ ଖୋଜନପର: । ତସ୍ୟ ଖୋଜନସ୍ୟ ରାଧାବିତି କାବ୍ୟବିଦ୍ଧି: ।

ଏତ୍ର ଦିବାଖୋଜନସ୍ୟ ରହିତତ୍ବେ ସତି ରାତ୍ରିଖୋଜନଂ ବ୍ରତସ୍ୟ ସ୍ବରୂପମ୍ । ଅନ୍ୟଥା

୧) ହବିର୍ହୋମାସ୍ ଚିତ୍ତଃ ଗୁରୋର୍ବଚନଂ ଗୁରୋରାଦେଶ: । ଅନୁମତିର୍ବା ଏତଦଞ୍ଚକଂ
ପ୍ରତିପ୍ରସବରୂପ ଆପଦି ବ୍ରତହାନିନିବାରକଂ ବ୍ରତସ୍ଥାପକଂ ବା ।

ଅପି ନକ୍ତଶବ୍ଦ: କାଳବାଚୀ ତଥାପ୍ୟତ୍ର ଲକ୍ଷଣ୍ୟା ଖୋଜନପର:, ବ୍ରତପରଞ୍ଚ ।

ନକ୍ତପ୍ରଶଂସା ଉକ୍ତା ଦେବୀପୁରାଣେ—

“ଉପବାସାତ୍ ପରଂ ଭୈକ୍ଷଂ ଭୈକ୍ଷାତ୍ ପରମଯାଚିତମ୍ ।

ଅଯାଚିତାତ୍ ପରଂ ନକ୍ତଂ ତସ୍ମାନ୍ନକ୍ତେନ ବର୍ତ୍ତୟେତ୍ ॥ (ଦେବୀପୁ. ୭୮-୩)

ଉପବାସ ପ୍ରତିପଦ୍ଧି ଏକଭକ୍ତରେ ଉପବାସ ନମନ୍ତେ ଯେଉଁଦିନ ତଥା ବ୍ରାହ୍ମଣ
ତାହାହିଁ ପ୍ରତିପଦ୍ଧି କରାଯିବ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଏକଭକ୍ତ ନମନ୍ତେ ଅଜ୍ଞାନମାନ ପୁଣ୍ୟ
ତଥା ବ୍ରାହ୍ମଣ ହେବ । ଏ ଉପବାସ ସ୍ଥଳରେ ଏକଭକ୍ତର କାଳ ଅନୁସାରେ ତଥା
ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେବ ନାହିଁ ।

ସେଗପ୍ରଭୃତିଦ୍ଵାରା ଉପବାସରେ ସାମର୍ଥ୍ୟହୀନ ଘଟିଲେ ଗୁରୁପ୍ରଭୃତିଙ୍କ
ଆଦେଶରେ ଏକଭକ୍ତାଦିଦ୍ଵାରା ମଧ୍ୟ ବ୍ରତରକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ । ଯେଣୁ ଜଳ,
ମୂଳ, ପାଳ, ଶାଢ଼ି, ହଳଦୀ ବ୍ରହ୍ମଣୀୟ ଗୁରୁଙ୍କ ଆଦେଶ ଓ ଉପବାସ ଏହି ଆଠ-
ଗୋଟି ବ୍ରତନୀତିରୁ ନୁହେଁ ।

ପାଠା.— ୧) କାମାୟ- ଗ ।

स्वतः^१ प्राप्तस्य रात्रिभोजनस्य विधानवैयर्थ्यात् । नक्तस्य कालद्वयं दर्शितम्—

“मुहूर्त्तोन^२ दिनं नक्तं प्रवदन्ति मनीषिणः ।

^१नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहं मन्ये गणाधिप ॥ (भविष्यपु.)

अस्य च कालद्वयस्य अधिकारिभेदेन व्यवस्था ।

“नक्षत्रदर्शनान्नक्तं गृहस्थस्य बुधैः स्मृतम् ।

यतेदिनाष्टमेभागे तस्य रात्रौ निषिध्यते ॥ (देवलः)

नक्तं निशायां कुर्वीत गृहस्थो विधिसंयुतः ।

यतिश्च विधवा चैव कुर्यात्तत् सदिवाकरम् ।

दिवानक्तं तु तत् प्रोक्तमन्तिमे घटिका^३द्वये ।

निशानक्तं तु तत् प्रोक्तं या^४माद्धे प्रथमे सदा । (स्मृत्यन्तरम्)

लिङ्गपुराणोऽपि—

“अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पक्षयोरुभयोरपि ॥ ३

वर्षमेकं तु भुञ्जानो नक्तं यः पूजयेच्छिवम् ।

सर्वयज्ञफलं प्राप्य स याति परमां गतिम् । १-८३-४

तथा— उपवासात् परं भैक्षं भैक्षात्परमयाचितम् ।

अयाचितात्परं नक्तं तस्सान्नक्तेन वर्त्तयेत् ॥ १०

देवैर्भुक्तं तु पूर्वाह्णे मध्याह्णे ऋषिभिस्तथा ।

अपराह्णे तु पितृभिः सन्ध्यायां गुह्यकादिभिः ॥

सर्ववेलामतिक्रम्य नक्तभोजनमुत्तमम् ।

हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ॥ १२

अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी समाचरेत् ॥ लिङ्गपु. ८३-१३

१) स्वतः प्राप्तस्य— रागतः प्राप्तस्य ।

२) मुहूर्त्तोनमिति सूर्यास्तमनात् पूर्वम् ।

३) घटिकाद्वये—दण्डद्वये ।

४) यामः—प्रहरः ।

पाठा.— १) नक्षत्रेत्यारभ्य व्यवस्थेत्यन्तं नास्ति—क ।

ରାତ୍ରିନକ୍ତ ଖୋଜନେ ତୁ^୧—

ତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତ: ପ୍ରଦୋଷ: ସ୍ୟାଦ୍ ଭାନାବସ୍ତଂ ଗତେ ସତି ।

ନକ୍ତଂ ତତ୍ର ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମିତି ଶାସ୍ତ୍ରବିନିଷ୍ପତ୍ତୟ: ॥ (ବ୍ୟାସ:)

ତଦେବଂ ନକ୍ତତତ୍କାଳୀଂ ବ୍ୟବସ୍ଥିତୀ । ତତ୍ର ନକ୍ତଂ ପ୍ରଦୋଷବ୍ୟାପିନ୍ୟାଂ ତିଥିଂ
କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

^୨ପ୍ରଦୋଷବ୍ୟାପିନୀ ଗ୍ରାହ୍ୟା ତିଥିର୍ନକ୍ତବ୍ରତେ ସଦା ।

एकादशीं विना सर्वा शुक्ले कृष्णे तथा स्मृता ॥ (वत्स:)

ପ୍ରଦୋଷବ୍ୟାପିନୀ ଗ୍ରାହ୍ୟା ସଦା ନକ୍ତବ୍ରତେ ତିଥି: ।

^୩ଉଦୟାଚ୍ଚ ସଦା ପୂଜ୍ୟା ହରିନକ୍ତବ୍ରତେ ତିଥି: ॥ (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

अत्राप्येकभक्तन्यायेन षोढा विषयभेदा उत्प्रेक्षणीया: मध्याह्न-
प्रदोषयोरेव भिन्नत्वात् । पूर्वद्युरेव प्रदोषव्याप्तौ पूर्वतिथि: । परेद्युरेव
प्रदोषव्याप्तौ परतिथि: । उभयत्र प्रदोषव्याप्तौ परतिथिरेव ।

यदେव तिथ्योरुभयो: प्रदोषव्यापिनी तिथि: ।

तत्रोत्तरत्र नକ୍ତଂ ସ୍ୟାଦୁଭୟତ୍ରାପି ସା ଯତ: ॥ (ଜାବାଲି:)

୧) ନକ୍ତଂ-ନକ୍ତବ୍ରତମ୍ । ତତ୍କାଳ:- ନକ୍ତବ୍ରତସ୍ୟ କାଳ: । ଦିବାନକ୍ତ- ରାତ୍ରିନକ୍ତେ
ଯଥାକ୍ରମଂ ଯତିଗୃହସ୍ଥରୂପାଧିକାରିଭେଦେନ ନିରୂପିତେ । ଅତଏବ ଯତି ପ୍ରତି
ଦିବାନକ୍ତଂ ତତ୍କାଳଞ୍ଚ, ଗୃହସ୍ଥଂ ପ୍ରତି ରାତ୍ରିନକ୍ତଂ ତତ୍କାଳଞ୍ଚ ଇତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

୨) ହରିନକ୍ତବ୍ରତେ— ହରିନକ୍ତମ୍ ଏକାଦଶ୍ୟୁପବାସପ୍ରତିନିଧିରୂପଂ ନକ୍ତମ୍, ତାଦୃଶେ
ନକ୍ତବ୍ରତେ ॥

ନକ୍ତ

ନକ୍ତବ୍ରତେ ଦୁଇଗୋଟି କାଳ । ପ୍ରଦୋଷ (ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତପରେ ତିନିମୁହୂର୍ତ୍ତ) ଓ
ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପୂର୍ବ ମୁହୂର୍ତ୍ତ । ଗୁଡ଼ୀମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପରେ ଓ ଯଜ୍ଞମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ
ପୂର୍ବରୁ ନକ୍ତ ଶେଜନ କରନ୍ତେ । ଯେଉଁଠି ବ୍ରତେ ଶେଜନ ନୁହେଁ ସେଠି
ଗୁଡ଼ୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଶେଜନ କରନ୍ତେ ।

ପାଠା.- 1) ତୁ ଇତି ନାସ୍ତି ଖ ଙ । ଖୋଜନକାଳେ- ଙ ।

2) ପ୍ରଦୋଷେତିଶ୍ଳୋକପୂର୍ବାଦଂ ନାସ୍ତି- ଖ, ସଦାନକ୍ତବ୍ରତେ ତିଥିରिति
ଦ୍ଵିତୀୟ: ପାଠ:- କ

3) ଉଦୟାଚ୍ଚେତ୍ୟଦଂ ନାସ୍ତି- ଗ । ଉଦୟସ୍ଥେତି କାଳମାଧବେ ପାଠ: ।

उभयत्रापि दिवारात्रावपि सा तिथिर्विद्यते यत इत्यर्थः । उभयत्र प्रदोषव्याप्त्यभावेऽपि परैव ।

“अतथात्वे परत्र स्यात् यतोऽर्वागस्ततो हि सा” (जावालिः)
प्रदोषे तदभावेऽपि अस्तमयादर्वाक् यतः सा विद्यते ^१ततो ग्राह्येत्यर्थः ।
अस्य च दिवारात्रिव्रतत्वेन प्रदोषव्याप्तिवत् सायंकालव्याप्तिरपि
निर्णयहेतुर्भवतीत्यनेनाभिप्रायेणार्वागस्तमयादित्युक्तम् । अत्र प्रदोष-
व्याप्तिर्मुख्यः कालः । सायंकालव्याप्तिरनुकल्पः । ईदृशे विषये गृहस्थोऽपि
यतिवद्दिवा नक्तमाचरेत् ।

“प्रदोषव्यापिनी न स्याद्दिवा नक्तं विधीयते ।
आत्मनो द्विगुणां छायामतिक्रामति भास्करे ॥
तन्नक्तं नक्तमित्याहुर्न नक्तं निशि भोजनम् ।
एवं ज्ञात्वा ततो विद्वान् सायाह्ने तु भुजिक्रियाम् ॥
कुर्यान्नक्तव्रती ^१नक्तफलं प्राप्नोति निश्चितम् । (स्कन्दपु.)

यत्तु सप्तमीभानुवासरदौ सौर^२नक्तं विहितं तत्र पूर्वोक्तविपर्यसेन
सायंकालव्याप्तिर्मुख्यः कल्पः । प्रदोषव्याप्तिरनुकल्पः । नक्तं प्रकुर्वीत

१) सूर्यास्तप्राक्कालस्य गौणकालत्वेनाभ्यनुज्ञातत्वात् इति भावः ।

२) सौरनक्तं- दिवानक्तम् । सौरनक्तमुक्तं नारसिंहे—

“हस्तयुक्तेऽर्कदिवसे सौरनक्तं समाचरेत् । स्नात्वाकर्ममध्ये विष्णुं च
ध्यात्वा रोगात् प्रमुच्यते । आत्मनो द्विगुणां छायां यदा सन्तिष्ठते रविः ।
सौरनक्तं विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम्” । ६८-९

वर्षे नक्तं द्वावधनं प्रदोषकं तेषु वर्षेऽर्द्धवर्षे तुल्यं क्रिया ।
वर्षेऽर्द्धे न तुल्यं क्रिया । वर्षे का वषट्पञ्चकं तुल्यं पञ्चकं कर्त्तव्यं ।
क्रिया द्वावधनं द्वावधनं वायुं काल (वृष्याष्टकं) तुल्यं तुल्यं न
तुल्यं का वर्षे का वषट्पञ्चकं तुल्यं पञ्चकं कर्त्तव्यं । जषट्पञ्चकं
पञ्चकं नक्तं जषट्पञ्चकं तेषु, ७ अन्त्याज्जन्तं मूल्याकर्म्मं कालं शत्रु-
घाते नूतनीकं कृते ।

पाठाः- 1) नक्तफलं भवति= ख ग, नक्तफलं लभति घ भ ।

रात्राविति सामान्येनाभिधानात् निशीथपर्यन्तो जघन्यः कालः रात्रिनक्ते ।
 साम्येन वैषम्येण वा दिनद्वये प्रदोषैकदेशव्याप्तौ परेद्युरेव नक्तं कार्यम् ।
 सायंकालस्य गौणस्य तत्तिथिव्याप्तत्वात् । ^१तत्राप्येकभक्तवदन्याङ्गनक्तो
 पवासस्थानीयनक्तयोर्निर्णयो द्रष्टव्यः ।

अथायाचितं निर्णयते

अयाचितं याचितभोजननिषेधरूपम् । अतएव संकल्पोऽप्यस्मि-
 न्नहोरात्रे याचितमन्नं न भोक्तव्यमित्येव कर्तव्यः । अथ याचितादन्य-
 दयाचितमित्यत्र अप्रयत्नलभ्यस्य परदत्तस्य भोजनरूपम् । ^१यद्यपि स्वगृहे
 पूर्वसञ्चितं वस्तु इदानीमयाचितं भवति तथापि पूर्वं प्रयत्नसम्पादित-
 त्वात् याचितमेव । अथ ^२वा निषेधस्य प्राप्तिपूर्वकत्वात् याचितप्रसक्तेश्च
 परद्रव्यविषयत्वात् ^३याचितशब्दोऽपि परद्रव्यमेव विषयीकरोति । अत्रा-
 याचितशब्दस्य यथोक्तरीत्या द्वावर्थौ सम्पन्नौ । प्रतिषेधः पर्युदासश्चेति ।

- १) यद्यपीति । याच्ञा हि स्वोपभोगाय रागतः क्रियते इति उपार्जितमात्र-
 मेव याचितं, तेन पूर्वसञ्चितं याचितमेव ।
- २) अथवेति । क्वचित्पूर्वं प्रतिग्रहादिनापि लब्धम् अयाचितं वस्तु पूर्वसञ्चित-
 मिदानीमयाचितव्रतकाले अयाचितत्वेन गृह्यतामित्याशङ्क्यामुच्यते
 प्राप्तिपूर्वकत्वादिति । प्राप्तिमन्तरा निषेधः न प्रवर्तते । स्वगृहसञ्चिते
 वस्तुनि रागतः भोजनप्राप्तिरस्त्येव । अयाचितलब्धमपि प्रतिग्रहेण
 सञ्चयनेन च स्वोपभोगाय कल्पितं तत् याचितमेव । अतएव तादृशे
 याचिते रागतः भोजनप्राप्तिविषये “याचितं नाश्रीयात्” इति निषेधः
 युज्यते इति सारः । याच्ञा च परद्रव्ये भवति न तु स्वे द्रव्ये इति सर्वथा
 याचितशब्दः परद्रव्यविषयः ।

पाठा.— १) अनेनैव न्यायेन सौरनक्तेषु सायंकालैकदेशव्याप्तौ पूर्वतिथिग्राह्या
 प्रदोषकालस्य गौणस्य तत्तिथिव्याप्तत्वात्, अत्राप्ये- भ । अत्राप्ये-गघ
 २) अयाचित- ख घ छ भ ।

तयोः प्रतिषेधपक्षं प्राजापत्यकृच्छ्रव्याख्याने गौतमो व्याजहार ।
अथापरं त्र्यहं नक्तम् । अथापरं त्र्यहं न कञ्चन याचेत इति ।

पर्युदासपक्षं बृहस्पतिव्याजहार—

“त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितम् ।

त्र्यहं परं च नाशनीयात् प्राजापत्यं चरन् द्विजः ॥

अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् । इति ।

मितभोजित्वं दशग्रासभोजित्वम् । यदि प्रतिषेधः यदि वा पर्युदास
उभयथाप्येकभक्तादिवन्न कालो विशेषणीयः । प्रतिषेधेऽनुष्ठेयाभावात् ।
पर्युदासे पराधोन्त्वात् । असति कालविशेषविधौ न कर्मकालव्याप्ति-
वचनमत्र प्रवर्तते । तथा सति उपवासवत् अयाचिते तिथिं ग्राह्या ।

अथ दानं व्रतानि च निर्णीयन्ते

पौर्वाहिकास्तु तिथयो दैवकार्ये फलप्रदाः । (बृ. याज्ञव.)

इति वचनादुदिते भानी त्रिमुहूर्ता तिथिग्राह्या । अतएव माधवाचार्याः—

“सोदयत्रिमुहूर्त्तायां कुर्याद्दानव्रतानि च” इति ।

१) गौतमधर्मसू- अथापरं त्र्यहं नक्तं भुञ्जीत ॥ ३ ॥ अथापरं त्र्यहं न कञ्चन
याचेत । ३-८-४

२) अयाचिताशीति स्मृत्यन्तरमिति कालमाधवे ।

३) उभयथा—प्रतिषेधपक्षे पर्युदासपक्षे च । पर्युदासप्रतिषेधयोः स्वरूपं यथा—
‘प्रधानत्वं विधेर्यत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता ।

पर्युदासः स विज्ञेयो यत्रोत्तरपदे न नञ् ॥ यथा अयाचितं भक्षयेत् ।

अप्राधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता ।

प्रसज्यप्रतिषेधोऽसौ क्रियया सह यत्र नञ् । यथा याचितं न भक्षयेत् ।

४) पौर्वाहिकवचनं बृहद्याज्ञवल्क्यस्येति कालसारे बृहद्याज्ञवल्क्यस्येति
कालमाधवे ।

ଅଯାଚିତ

ଅଯାଚିତ ବ୍ରତରେ କର୍ମକାଳ ନାହିଁ । କେଣୁ ତାହା ଉପବାସ ନିର୍ଣ୍ଣୟ
ନାଏବୁରେ ନିରୂପିତ ହେବ ।

ପାଠା.- १) असति च- ख, भ. । २) तथा-क, तथापि- ग घ ।

अत्राप्येकमक्तवत् षोढा भिद्यते । उदयकाले पूर्वद्युरेव त्रिमुहूर्त-
व्यापिनी । परेद्युरेव त्रिमुहूर्तव्यापिनी । उभयत्रापि त्रिमुहूर्तव्यापिनी ।
नोभयत्र त्रिमुहूर्तव्यापिनी । उभयत्रापि साम्येन वैषम्येण वा त्रिमुहूर्त-
कदेशव्या^१पिनी चेति । अत्र प्रथमपक्षे खण्डतिथित्वाभावात् सन्देहः ।
तृतीयादिषु चतुर्षु पक्षेषु अस्तमयव्याप्तेः कर्मकालबाहुल्यस्य च लाभात्
पूर्वद्युरेवानुष्ठानम् । द्वितीयपक्षे क्षयगामित्वे त्रिमुहूर्तमप्युत्तरविद्धां परित्यज्य
पूर्वद्युरेवानुष्ठानव्ययम् । वृद्धिगामित्वे साम्ये च परेद्युरिति निर्णयः ।

अत्र माघवाचार्याः—परत्रैव तथात्वं चेत् पूर्वा ग्राह्या तिथिक्षये ।

तिथेः साम्ये च वृद्धौ च गृह्यतां तिथिरुत्तरा ॥ इति ।

^२अथ तिथिः । तत्रादौ प्रतिपद् ॥

सम्बत्सरादिप्रतिपद् ।

चैत्रे मासि जगद् ब्रह्मा ससर्जं प्रथमेऽहनि ।

शुक्लपक्षे समग्रं तु तदा सूर्योदये सति ॥

प्रवर्त्तयामास तदा कालस्य गणनामपि ।

ग्रहान् नागानृतून् मासान् वत्सरान् वत्सराधिपान् ॥ इति

(ब्रह्मपु.)

"या शुक्ला चैत्रमासस्य वत्सरादितिथिः स्मृता ।

या शुक्लप्रतिपच्चैत्रमासस्य वत्सरस्य सा ॥

पूर्वविद्धा न कर्त्तव्या कर्त्तव्या परसंयुता ।

नन्दां संवत्सरादौ तु दर्शविद्धां न कारयेत् ॥ "

କାଳକୁତାହ

କାଳ ଓ କୁଳ ନିମନ୍ତେ ସାଧାରଣତଃ ସ୍ବାଦୟତ୍ ମୁହୂର୍ତ୍ତ କାଳ ବ୍ରାହ୍ମ

ଅବଧି ।

पाठा.—1) स्पर्शिनी- ख ग घ छ झ । 2) धाटिका नास्ति ख घ ङ भ

ପରବିଦ୍ବା ^୧ପ୍ରକର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଦ୍ବିମୁହୂର୍ତ୍ତା ଭବେଦ୍ଦି ।

ମୁହୂର୍ତ୍ତମେବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ପ୍ରତିପଦ୍ ଦ୍ବିତୀୟାନ୍ବିତା ॥

ମୁହୂର୍ତ୍ତଦ୍ବିତୟ ଚୈବ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଯଦି ବା ପରେ ।

ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ବାସରେ ଯସ୍ମିନ୍ ପ୍ରାତଃ 'ସାବ୍ଦତିଥିର୍ଭବେତ୍' ॥ ଇତି (ବ୍ରହ୍ମପୁ.)

କାର୍ତ୍ତିକଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦି ବଲିରାଜୋତ୍ସବ:

ଅଥ ^୨ପୂର୍ବବିଦ୍ବା ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

"ଆବଣୀ ଦୁର୍ଗନବମୀ ତଥା ଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀ ଚ ଯା ।

ପୂର୍ବବିଦ୍ବେବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଶିବରାତ୍ରିର୍ବିଲେଦିନମ୍ ॥ (ପଦ୍ମପୁ.)

"ବଲ୍ଯୁତ୍ସବ ଚ ପୂର୍ବେଘ୍ନରୂପବାସବଦାଚରେତ୍ ॥ ଇତି ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟା: ।

ଦ୍ବିତୀୟା

ସା ଚ ପୂର୍ବଯୁତାଗ୍ରାହ୍ୟା ।

"ପ୍ରତିପତ୍ସଦ୍ବିତୀୟା ସ୍ୟାଦ୍ ଦ୍ବିତୀୟା ପ୍ରତିପଦ୍ଯୁତା । (ଆପସ୍ତମ୍ବ:)

एकादश्यष्टमी षष्ठी द्वितीया च चतुर्दशी ।

^୨ଅଥୋଦଶ୍ୟପ୍ୟମାବାସ୍ୟା ଉପୋଷ୍ଠା: ସ୍ୟୁ: ପଞ୍ଚାଙ୍ଗିତା: । (ମଗବତ୍ସମୃତି:)

ଇତି ବଚନଂ ତୁ ପୂର୍ବଦିନେ ତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତାସତ୍ତ୍ବେ ପରଦିନେ ତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତସତ୍ତ୍ବେ ଏବ ବେଦିତବ୍ୟମ୍ ।

युग्मवाक्यमप्येतद्विषयं वेदितव्यम् ।

ଅତଏବ ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟା:- ପୂର୍ବେଘ୍ନରସତୀ ପ୍ରାତଃ ପରେଘ୍ନିତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତଗା ।

ସା ଦ୍ବିତୀୟା ପରୋପୋଷ୍ଠା ପୂର୍ବବିଦ୍ବା ସତୋଽପରା ।

୧) ଅବ୍ଦତିଥି:- ସଂସ୍କୃତସରାଦିପ୍ରତିପତ୍ ।

୨) ପ୍ରଦୀପାମାବାସ୍ୟାଆଦ୍ଦ୍ବିତୀୟାଦିନେ ବଲ୍ଯୁତ୍ସବ: ଇତି ନିଷ୍କର୍ଷ: ।

ଚୈତ୍ର ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦ୍ ଚାନ୍ଦ୍ରପମ୍ଭରୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ତାହା ପରବିଦ୍ବା

ତଥା ସୌମ୍ୟାଦ୍ଦ୍ବିତୀୟା ଗ୍ରାହ୍ୟା ଅଟେ । (କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ବାପୂଜା ନିମନ୍ତେ ପୂଜାକାଳକ୍ୟାପିନୀ ହୁଏ ବୃତ୍ତିତ ହେବା ସମାଚାର ରହିଅଛି) ।

କାର୍ତ୍ତିକଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାରେ ବଲ୍ଯୁତ୍ସବ ହୁଏ ସେଥିରେ ପୂର୍ବବିଦ୍ବା ହୁଏ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟେ ।

ଦ୍ବିତୀୟା

ପାଞ୍ଚାଙ୍ଗଣ୍ଡ: ପ୍ରତିପଦ୍ଦ୍ବିତୀୟା ଦ୍ବିତୀୟା ପ୍ରଶ୍ନା । ପୂର୍ବଦିନ ସକାଳୁ ସିମୁହୂର୍ତ୍ତ

ନ ଥାଇ ପରଦିନ ସୌମ୍ୟାଦ୍ଦ୍ବିତୀୟାରେ ତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତ ଥିଲେ ପରଦିନ, ଅନ୍ୟଥା

ପୂର୍ବଦିନ ହେବ ।

ପାଞ୍ଜ.- 1) ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା-ଅ ଘ । 2) ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟ-ଅ । 3) ବାକ୍ୟମେତଦ୍ କ, ଖ ।

गुण्डिचायात्रा

आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता ।
तस्यां रथे समारोप्य रामं मां भद्रया सह ॥
यात्रोत्सव प्रवर्त्यार्थं प्रीणयेत्तु द्विजान् बहून् ।
ऋक्षाभावे^१ तिथौ कार्या सदा सा प्रीतये मम ॥

मां जगन्नाथम् । सा-यात्रा ।

गुण्डिचामण्डपं यान्तं ये पश्यन्ति रथे स्थितम् ।

कृष्णं वलं सुभद्रां च ते यान्ति भवनं हरेः ।^१

ये पश्यन्ति तदा कृष्णं सप्ता^२हं मण्डपे स्थितम् ।

हरिं रामं सुभद्रां च विष्णुलोकं व्रजन्ति ते ॥ (ब्रह्म-६६-२)

१) पुण्यानक्षत्रयोगाभावेऽपि केवलायाम् आषाढशुक्लद्वितीयायां गुण्डिचा-
यात्रा कार्या सदाशब्दयोगेन यात्राया नित्यत्वात् ।

२) अत्र सप्ताहमिति नात्यन्तसंयोगे द्वितीया अपितु सप्ताहं यावत् इति
बोद्धव्यम् । तेन देवप्रतिमानां गुण्डिचामन्दिरे सप्ताहस्थितिः न नियता
किन्तु गमनागमनवासरावेव नियताविति निष्कर्षः । तेन द्वितीयायां
गुण्डिचामन्दिरं प्रति गमनं सप्ताहं तत्र मण्डपे स्थितिः, नवमदिने पुनः
प्रत्यागमनं चेति सर्वम् एकैव यात्रा । इत्युक्तं स्कान्दे—

“दक्षिणाभिमुखा यात्रा विष्णोरेषा सुदुर्लभा ।

यात्रा प्रयत्नतः सा हि भक्तिश्रद्धा समन्वितैः । ८

यथा पूर्वा तथा चेयं द्वे च मुक्तिप्रदायिके ।

यात्राप्रवेशी देवस्य एक एवोत्सवो मतः ॥ ९

पुराविदो वदन्त्येनां यात्रां नवदिनात्मिकाम् (पु. क्षेत्रमा-३५-१०)

प्रत्यागमनाव्यवहितपूर्वसायसन्ध्यादर्शनेन सुमहत् पुरणम् । तदुक्तं तत्रैव—

“दिनानि सप्त यान्यत्र कृष्णे वसति मण्डपे । ३४-३३

एकस्मादुत्तरं श्रेयो यत्तस्मादुत्तरोत्तरम् ॥

तथा— “दिवा तद्दर्शनं पुरणं रात्रौ दशगुणं भवेत् । (३४-१२) । इति ।

पाठा.— १) अथ गुण्डि क-भ ।

तथा— “यात्रां कृत्वा गुण्डिचाख्यां विधिवत् सुसमाहितः ।

आषाढस्य सिते पक्षे नरो योषिदथापि वा ॥

दृष्ट्वा रामं च कृष्णं च सुभद्रां च द्विजोत्तमाः ।

दशपञ्चाश्वमेधानां फलं प्राप्नोति चाधिकम् ॥ (ब्रह्मपु.)

अत्र ^१पूर्वाह्नव्याप्तिग्राह्या ॥

^२कोप्रेचैचा^१ द्वितीयास्ताः प्रेतपक्षे गते तु या ।

या तु कोजागरे याते चैत्रावल्याः परे तु^२ या ॥

चातुर्मास्ये समाप्ते च द्वितीया या भवेत्तिथिः ।

परास्वेतास्वनध्यायः पुराणैः परिकीर्तितः ॥ (राजमार्तण्डः)

चैत्रावली—चैत्रपौर्णमासी ।

१) अत्र पूर्वाह्नव्याप्तिरिति सूर्योदयव्याप्तिरेव “दैवे ह्योदयिकी ग्राह्या” इति नारदीयोक्तेः । सर्वत्र देवयात्रासु न सोदयत्रिमुहूर्तव्याप्तिशङ्का कार्या उदयवेधेनैव देवयात्राया विहितत्वात् तथैव समाचाराच्च ।

“आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता ।

अरुणोदयवेलायां तस्यां देवं प्रपूजयेत्” ॥ (क्षेत्रमा-३३-३८)

इति स्कान्दोक्तौ यद्यप्यरुणोदयः स्मर्यते तथापि सूर्योदय एवात्र यात्राकालः, अरुणोदयस्तु तत्पूर्वभाविकर्मसम्पादनकालः ।

२) अनध्ययने तिथिरौदयिकी एव ।

“यां तिथिं समनुप्राप्य उदयं याति भास्करः ।

सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानजपादिषु ॥

इति देवलस्मरणात् । अध्ययनस्य जपरूपत्वाच्च । चातुर्मास्ये समाप्ते—

कार्तिकपूर्णिमाद्यनन्तरपतितकृष्णद्वितीयायाम् ॥

गूँँँ

आषाढ गूँँ १५।६२ श्रीगूँँँ रथराश कृप । काक। घूर्णीयाकवृकपापिन
कृप।६२ ६७७ । ७५ दूककन घूर्णीयाकवृक घूर्ल घूर्ककन ६७७ ७
गूँँँर नकन कन काकृक।राश ६७७ ।

पाठ.— १) कोप्रेचैचाद्वितीया- घ, भ कोप्रेचैचा—कालसर्वस्वपाठः । २) च—ख ।

‘ଶୁଚାବୃର୍ଜେ ତପସ୍ୟେ ଚ ଯା ଦ୍ଵିତୀୟା ବିଧୁକ୍ଷୟେ ।

ଚାତୁର୍ମାସ୍ୟଦ୍ଵିତୀୟାସ୍ତା: ପ୍ରବଦନ୍ତି ମନୀଷିଣ: ॥ (ବୃହ୍ନଗାର୍ଗ୍ୟ:)

ଶୁଚାବାଷାଢ଼େ । ଋର୍ଜେ କାର୍ତ୍ତିକେ । ତପ^୧ସ୍ୟେ-ଫାଲ୍ଗୁନେ । ବିଧୁକ୍ଷୟେ-କୃଷ୍ଣପକ୍ଷେ ।

ଯମଦ୍ଵିତୀୟା

କାର୍ତ୍ତିକେ ତୁ ଦ୍ଵିତୀୟାୟାଂ ଶୁକ୍ଳାୟାଂ ଭ୍ରାତୃପୂଜନମ୍ ।

ଯା ନ କୁର୍ଯାଦ୍ ବିନश्यନ୍ତି ଭ୍ରାତର: ସମ୍ପତ୍ତଜନ୍ମନି ॥ (ଲିଙ୍ଗପୁ)

ତସ୍ୟା ଇତି ଶେଷ: ।

“କାର୍ତ୍ତିକେ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ତୁ ଦ୍ଵିତୀୟାୟାଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ।

ଯମୋ ଯମୁନୟା ପୂର୍ବ ଭୋଜିତ: ସ୍ଵଗୃହେ ସ୍ଵୟମ୍ ॥

ତସ୍ୟାଂ ନିଜେ ଗୃହେ ରାଜନ୍ ନ ଭୋକ୍ତବ୍ୟମତୋ ବୁଧୈ: ।

ଯତ୍ନେନ ଭଗିନୀହସ୍ତାଦ୍ ଭୋକ୍ତବ୍ୟଂ ପୁଷ୍ଟିବର୍ଦ୍ଧନମ୍ ॥

ଦାନାନି ଚ ପ୍ରଦେୟାନି ଭଗିନୀଭ୍ୟୋ ବିଶେଷତ:” । (ଭାରତମ୍)

ଅତ୍ର ଭୋକ୍ତବ୍ୟଂ ପୁଷ୍ଟିବର୍ଦ୍ଧନମିତି ବିଧିସମଭିବ୍ୟାହତଫଳଶ୍ରୁତ୍ୟା ଭୋଜନନିୟମସ୍ୟ ପ୍ରାଧାନ୍ୟାତ୍ତସ୍ୟ ମୁଖ୍ୟକାଳୋଽଷ୍ଟଧାବିଭକ୍ତଦିବସସ୍ୟ ପଞ୍ଚମାଂଶୋ ଗ୍ରାହ୍ୟ: ।

“ପଞ୍ଚମେ ଚ ତଥା ଭାଗେ ସଂବିଭାଗୋ ଯଥାର୍ହତ: ।

ପିତୃଦେବମନୁଷ୍ୟାଣାଂ କୀଟାନାଂ ଚୋପାଦିଶ୍ୟତେ ॥ (ଦକ୍ଷ: ୨-୫୬)

ସଂବିଭାଗଂ ତତ: କୃତ୍ବା ଗୃହସ୍ଥ: ଶେଷଭୁଞ୍ଜ ଭବେତ୍” (ଦକ୍ଷ: ୨-୬୮) ଇତି ବଚନାତ୍ ।

ସଂବିଭାଗୋ ବିଭଜ୍ୟାନ୍ନସ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନମ୍ । ଯଥାର୍ହତୋ ଯଥାଯୋଗ୍ୟମ୍ । ଅନ୍ନଂ ଘଟ୍ଵା ପଠତି—

“ଭ୍ରାତସ୍ତବାନୁଜାତାଽହଂ ଭୁଞ୍ଜିତ୍ଵଭକ୍ତମିଦଂ ଶୁଭମ୍ ।

ପ୍ରୀତୟେ ଯମରାଜସ୍ୟ ଯମୁନାୟା ବିଶେଷତ: ॥

ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ଚେଦଗ୍ରଜାତାହମିତି ପଠେତ୍ । ଅତ୍ର ଦ୍ଵୈଧେ ପ୍ରତିପଂସ୍ତୁତା ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

୧) ଶୁଚାବିତ୍ୟତ୍ର ଦର୍ଶାନ୍ତୋ ମାସୋ ବିବାକ୍ଷତ: ।

୨) ଯମଦ୍ଵିତୀୟାୟାଂ ତିଥିଦ୍ଵୈଧେ ପରବିଦ୍ଵା ଗ୍ରାହ୍ୟା ଇତି ଗଦାଧର: । ତନ୍ମତଂ ତୁ ସମୀଚିନଂ ଯୁଗ୍ମାତ୍ । ତସ୍ୟାମେବୋଦୟବ୍ୟାପିନ୍ୟାଂ ଲିଙ୍ଗରାଜଦେବସ୍ୟ ଯାତ୍ରା କାର୍ଯ୍ୟା । “ଦୈବେ ହ୍ୟୋଦୟିକୀ ଗ୍ରାହ୍ୟେତି ନାରଦୀଯୋକ୍ତେ: ।

ଅକ୍ଷୟବୃନ୍ଦ ଦ୍ଵିଗାଦ୍ ।

ଆଶ୍ଵିନ ଶୁକ୍ଳ, କାର୍ତ୍ତିକ କୃଷ୍ଣ, ବୈଶାଖ କୃଷ୍ଣ, ଶ୍ରାବଣ କୃଷ୍ଣ, ମାର୍ଗଶିର କୃଷ୍ଣ ଓ ଚେଷ୍ଠ କୃଷ୍ଣ ଦ୍ଵିଗାଦ୍ । ମାନଙ୍କରେ ଅକ୍ଷୟବୃନ୍ଦ ନଷ୍ଟ ଅଟେ ।

ପାଠ୍ୟା.- ୧) ତପସ୍ୟେ ଫାଲ୍ଗୁନେ ଇତି ନାସ୍ତି, କ, ଖ ।

प्रतिपद् सद्वितीया स्याद्वितीया प्रतिपद्युता । इति (आपस्तम्बः)
 यत्तु द्वितीयायाः प्रतिपद्युक्तत्वं तत् ^१यमद्वितीयाविषयम् । तस्यां हि
 भगिनीभिर्भ्रातरो भोज्यन्त इति अनन्त^२भट्टीकारः ।
 तथा यमद्वितीयायां यात्रायां मरणं ध्रुवम् ।

तृतीया

सा चतुर्थीयुता रम्भाव्रतेतरदैवकर्मसु ग्राह्या ।
 रम्भाख्यां वर्जयित्वा तु तृतीयां मुनिसत्तम ।
 अन्येषु सर्वकार्येषु गणयुक्ता प्रशस्यते ॥ (ब्रह्मवै.पु.)
 “द्वितीयाशेषसंयुक्तां तृतीयां कुरुते तु यः ।
 स याति नरकं घोरं कालसूत्रं भयङ्करम् ॥
 चतुर्थीसंयुता या च सा तृतीया फलप्रदा ।
 न वैधव्यकरी स्त्रीणां पुत्रपौत्रप्रवर्धिनी ॥ (आपस्तम्बः)
 ततश्च युग्मवाक्यं रम्भा^१व्रतपरम् ।

अक्षयतृतीया

वैशाखे मासि राजेन्द्र तृतीया चन्दनस्य च ।
 कलधौतं तथा धान्यं घृतं चापि विशेषतः ॥
 तस्यां दत्तं त्वक्षयं स्यात् तेन सा त्वक्षया स्मृता । (भविष्यपु.)

୧) ରମ୍ଭାବ୍ରତେ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତାତ୍ ପୂର୍ବେ ତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତେ ଦ୍ଵିତୀୟାୟୁକ୍ତା ତୃତୀୟା ଗ୍ରାହ୍ୟା । ଦିନଦ୍ଵୟେ
 ତଥାତ୍ଵେ ତୁ ପୂର୍ବା ଯୁଗ୍ମାତ୍ ।

କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ଵିତୀୟା ଯମଦ୍ଵିତୀୟା । ଏଥିରେ ଭଉଣୀହାତେ ଭଲ
 ଖାଇବା ଶୁଭ । ଅଷ୍ଟାଧି ବଉଳ ଦିବସର ଝମ ଭାଗ ଏହାର କର୍ମକାଳ । ତଥା
 ଦ୍ଵେଷ ହେଲେ ଗୁରୁକାରଙ୍କ ମତେ ପୁରବିଧି କିନ୍ତୁ ଗଦାଧରଙ୍କ ମତରେ
 ପରବିଧି ହେବ । ମୋ ମତରେ ମଧ୍ୟ ପରବିଧି ସମୀଚୀନ । ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ
 ଯାତ୍ରା ନିମନ୍ତେ ତଥୁର ଭବପୁରୋଧ ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଅଟେ ।

ପାଠା.- ୧) ଯମଦ୍ଵିତୀୟାବିଶେଷଣମ୍-କ, ଙ । ୨) ଅନନ୍ତଭଟ୍ଟା:-ଋ ।

तृतीया चन्दनस्येति वचनात् अत्र चन्दनदानं प्रशस्तम् ।

“दानात्तु चन्दनस्येह कञ्जजो नात्र संशयः” ।

कञ्जजो ब्रह्मा भवतीत्यर्थः ।

“योऽस्यां ददाति करकान् वारिवाजसमन्वितान् ।

स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेममालिनः ॥

करकान् कुम्भान् । वाजमन्त्रम् । हेममालिनः-सूर्यस्य ।

“वैशाख^२ शुक्लपक्षे तु तृतीयायां जनार्दनः ।

यवानुत्पादयामास युगमा^३ रब्धवान् कृतम् ॥

ब्रह्मलोकात् त्रिपथगां पृथिव्यामवतारय^४त् ।

तस्यां कार्यो यवैर्होमो यवैर्विष्णुं समर्चयेत् ॥

यवान् दत्त्वा द्विजातिभ्यः प्रयतः प्राशयेद् द्विजान् ।

पूजयेत् शङ्करं गङ्गां कैलासं च हिमालयम् ॥

भगीरथं च नृपतिं सागराणां सुखावहम् ।

स्नानं दानं तपः श्राद्धं जपहोमादिकं च यत् ॥

श्रद्धया क्रियते य^५त्तु तदानन्त्याय कल्प्यते ।

सिन्धोस्तीरे विशेषेण सर्वमक्षयमुच्यते” । (ब्रह्मपु.)

नक्षत्रयोगे तु फलातिशयः ।

वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे तृतीयिका ।

अक्षया सा तिथिः प्रोक्ता कृत्तिका रोहिणीयुता ॥

१) तृतीया चन्दनस्येति वचनात् न केवलं चन्दनदानम् अपितु देवप्रतिमानां चन्दनोत्सवोऽपि क्रियते । पुरुषोत्तमक्षेत्रे श्रीजगन्नाथदेवस्य विंशतिदिवसात्मिका अन्येषां चोत्कलदेशे एकविंशतिदिवसात्मिका चन्दनयात्रा क्रियते ।

ब्राह्मे च “यस्तु पश्येत्तृतीयायां कृष्णं चन्दनभूषितम् ।

वैशाखस्य सिते पक्षे स यात्यच्युतमन्दिरम् ॥ इति । ६३-२९

२) सर्वमक्षयमुच्यते इति स्थाने सर्वमक्षयमश्नुते इति कालसारपाठः ।

३) फलातिशय इत्युक्त्या नैव नक्षत्रयोगेन ग्राह्यतिथिनिर्णयः कार्यः इत्यर्थः ।

पाठा.- 1) ब्रह्मा, नास्ति-छ । 2) वैशाखे- ग घ । 3) युगं- चा-ख, भ ।

4) येत्- भ, घ । 5) तत्र- घ, छ, भ ।

तस्यां दानादिकं पुण्यमक्षयं समुदाहृतम् ॥ इति
यः पश्यति तृतीयायां कृष्णं चन्दनभूषितम् ।
वैशाखस्य सिते पक्षे स यात्यच्युतमन्दिरम् ॥

एषा उत्तरविद्धा ग्राह्या ।

रम्भातृतीया

सा^१ द्विविधा । ज्येष्ठशुक्लतृतीयायामेका मार्गशीर्षतृतीयायामेका च ।

भद्रे कुरु प्रयत्नेन रम्भाख्यं व्रतमुत्तमम् ।

ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां स्नाता नियमतत्परा ॥ (भविष्यपु.)

तथा^२ अपरं रम्भाव्रतं पठितम् ।

रम्भातृतीयां वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।

मार्गशीर्षे तथा मासि तृतीयायां नराधिप ॥

शुक्लायां प्रातरुत्थाय दन्तधावनपूर्वकम् ।

इत्यादिना व्रतमभिधाय उपसंहृतम् ।

सौभाग्यार्थं पुरा चीर्णं रम्भया राजसत्तम ।

तेन रम्भातृतीयेथं परं सौभाग्यदायिनी ॥

सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

रम्भातृतीया पूर्वा स्यादुत्तरा स्याद् व्रतान्तरे ।

परेऽह्नि नास्ति चेत् पूर्वविद्धाप्यस्तु व्रतान्तरे ॥ (माधवाचार्यः)

१) अत्रापि तिथिरुदयव्यापिन्येव ग्राह्या । दिनद्वये तूदयव्यापिन्यां पूर्वैव
परायां मलत्वेन अकर्मण्यत्वात् ।

ତୃତୀୟା ରମ୍ଭା ଗୁରୁତର ପୂଜାକର । ଅନ୍ୟେ ପରାକର । ଅଟେ ।

କେଶାବ ଶୁକ୍ଳ ତୃତୀୟା ଅଷ୍ଟତୃତୀୟା ଏହା ସତ୍ୟଯୁଗାଦି । ଏଥିରେ
ପୂର୍ଣ୍ଣାଦପୂଜ୍ୟାପିନୀ ତଥା ଗ୍ରାହ୍ୟା । କରୁଥିବା ପୂଜ୍ୟାଦପୂଜ୍ୟ ଥିଲେ ପୂଜାଦିନ ହେବ ।

ମାର୍ଗଶୀର ଶୁକ୍ଳ ତୃତୀୟା ଓ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶୁକ୍ଳ ତୃତୀୟା ରମ୍ଭା ତୃତୀୟା ।

ଏଥିରେ ପୂଜାକର ତଥା ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

पाठा. १) सा द्विविधा.....मेकाच" इति नास्ति ख, ग, घ, छ, ज, झ ।

२) चापरं- ग, झ, यथापरं-घ ।

गौरीव्रतम्

गूडपूपाश्च दातव्या मासि भाद्रपदे सिते ।

तृतीयायां सर्वदानं वासुदेवस्य प्रीतये ॥

उमां शिवं गणेशञ्च विधिवत् पूजयन्ति याः ।

गौरीवरप्रसादेन परं सौभाग्यमाप्नुयुः ॥ (शतानन्दसंग्रहे)

तिथिद्वये परदिने व्रतं कार्यम् । तथा च माधवाचार्याः

मुहूर्त्तमात्रसत्त्वेऽपि दिने गौरीव्रतं परे ।

^१ शुद्धाधिकायाम^१प्येवं गणयोगप्रशंसनात् ।

चतुर्थी

सा च युग्मवाक्यात् परविद्धा ^२ग्राह्या ।

एकादशी तथा षष्ठी अमावास्या चतुर्थिका ।

उपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वेण संयुताः । (वसिष्ठः) इति वचनात् ।

अमा वै सोमवारेण रविवारेण सप्तमी ।

चतुर्थी भौमवारेण अक्षयादपि चाक्षया ॥ (भविष्यपु.)

विनायकव्रतम्

विनायकं समभ्यर्च्य चतुर्थ्या यद्वनन्दन ।

सर्वविघ्नैर्विनिर्मुक्तः कार्यसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ (भविष्यपू.)

१) गौरीव्रते सूर्योदयव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या । तत्र शुद्धाधिकायां गौरीव्रतं परेद्युरिति माधवाचार्यमतं नैव समीचीनं तस्याः तिथिमलत्वेन अकर्मण्यत्वान् “त्यजेदेकादशीं विनेति” व्रत्तनेनैव वारितत्वात् गणयोगप्राशस्त्यस्य तद्विपरस्थलेषु सावकाशाच्च । ततः पष्ठिदण्डात्मिकायां तृतीयायां गौरीव्रतं न तु मलतृतीयायाम् इति मन्मतम् ।

ଉକ୍ତ ଶୁକ୍ଳ ତୁଳସୀ ବାଲିତୁଳସୀ ବା ଗୋରା ବାଲି । ସେଥିରେ
 ସର୍ବୋତ୍ତମ ଗୁଣାବଳି ଗ୍ରାହ୍ୟ ।

ଚତୁର୍ଥୀ ସାମାନ୍ୟତଃ ଲେଖିବା । ଚତୁର୍ଥୀରେ ମଙ୍ଗଳବାର, ଶ୍ରମୀରେ
ରବିବାର ଓ ଅମବାସ୍ୟାରେ ସୋମବାର ଯେତେଲେ ଚାହା ଅକ୍ଷୟତୃତୀୟାଠାରୁ
ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷୟ ପଳଦାୟକ ଦିବସ ହୁଏ ।

पाठा. 1) यां चाप्येवं-क । 2) पूज्या- ख ग घ छ भ ।

विनायकव्रतं कार्यं सर्वमासेषु षड्मुख ।

चतुर्थी च जयायुक्ता गणनाथसुतोषिणी ॥ (स्कन्दपु)

भाद्र^१शुक्लचतुर्थ्य^२कर्मभौमवारेण संयुता ।

महाचतुर्थी सा ज्ञेया तत्र विघ्नेशमर्चयेत् ॥

व्रतादिनियमैरिष्टं लभते नात्रसंशयः ।

^३प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने देवमर्चयेत् ॥ इति

वचनात् विनायकव्रतस्य मध्याह्नः कर्मकालः ।

नागचतुर्थी

विनायकव्रतवन्नागव्रतेऽपि चतुर्थी मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या ।

^४नागव्रतं यथा—

तिथौ युगाह्वयायाञ्च समुपोष्य यथाविधि ।

शङ्खपालादिनागानां शेषस्य च महात्मनः ॥

पूजा कार्या पुष्पगन्धक्षीराप्यायनपूर्वकम् ।

विपाणि तेषां नश्यन्ति न च हिंसन्ति पन्नगाः ॥ (कूर्मपु.)

युगाह्वया-युगसंज्ञका चतुर्थी इत्यर्थः ।

युगं मध्यन्दिने यत्र तत्रोपोष्य फणीश्वरान् ।

क्षीरेणाप्याय पञ्चम्यां पूजयेत् प्रयतो नरः^३ । इति (देवलः)

विनायकचतुर्थीनागचतुर्थ्योर्मरीयान् विशेषः । एकभक्तन्यायेन मध्याह्न-
व्याप्तेः षोढाभेदे सति यदा परेद्युरेव मध्याह्नव्याप्तिस्तदा विनायकचतुर्थी

१) भाद्रशुक्लेति योगविशेषः ।

२) प्रातः स्नानस्यात्र पूजाङ्गत्वं न तु कर्मकालद्योतकत्वं ।

७६६६ ७७७७ १००० कर्मकाल ७ ६६ ७७७७ । ७७ ७७७७
७७७७ ७७ ७७७७, ७७७७ ७७७७ ७७७७ ७७७७ ७७७७ ७७७७
७७७७ ७७७७ ७७७७ ।

पाठा. १) र्थी च= ग, घ । २) नागचतुर्थ्यां तु= भ । ३) प्रयतो नर इत्यनन्तरं

“विपाणि तेषां नश्यन्ति न च हिंसन्ति पन्नगा इति अधिकः, ख, छ, ज ।

ପରା ଇତରେଷୁ ପଞ୍ଚସୁ ଭେଦେଷୁ ଜୟାଯୋଗସ୍ୟ ପ୍ରାଶସ୍ତ୍ୟାତ୍ ପୂର୍ବେଘୁରେବ ସା ଭବତି ।
 ଯଦା ପୂର୍ବେଘୁରେବ ମଧ୍ୟାହ୍ନବ୍ୟାପିନୀ ତଦା ନାଗଚତୁର୍ଥୀ ପୂର୍ବା ଇତରେଷୁ ପଞ୍ଚସୁ
 ଭେଦେଷୁ ପଞ୍ଚମୀଯୋଗସ୍ୟ ପ୍ରାଶସ୍ତ୍ୟାଦୁତ୍ତରା ଭବତି । ତତ୍ ପ୍ରାଶସ୍ତ୍ୟସ୍ଚ ପଞ୍ଚମ୍ୟା
 ପୂଜୟେଦିତି ବଚନାଦବସୀୟତେ ।

ଚତୁର୍ଥୀ ତୁ ପରୋପୋଷ୍ୟା ଗଣନାଥବ୍ରତସ୍ୟ ତୁ ।

ମଧ୍ୟାହ୍ନବ୍ୟାପିନୀ ପୂଜ୍ୟା ତଦ୍ବିଜାଗଚତୁର୍ଥ୍ୟପି ॥

ପରେଘୁରେବ ମଧ୍ୟାହ୍ନବ୍ୟାପ୍ତୀ ବିଘ୍ନସ୍ୟ ସୋତ୍ତରା ।

ଅନ୍ୟଥା ପୂର୍ବବିଘ୍ନେୱ ମାତୃଯୋଗପ୍ରଶସ୍ତିତ: ॥ ଇତି ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟା: ।

“ଚତୁର୍ଥ୍ୟା ଚ ଗଣେଶସ୍ୟ ଗୌରୀଶ୍ଚୈବ ବିଧାନତ: ।

ପୂଜାଂ କୃତ୍ବା ଲଭେତ୍ ସିଦ୍ଧିଃ ସୌଭାଗ୍ୟଞ୍ଚ ନର: କ୍ରମାତ୍ ॥”

ଇତି ଲିଙ୍ଗପୁରାଣବଚନାତ୍ ।

ସିଦ୍ଧିସୌଭାଗ୍ୟ^୧ବିଶିଷ୍ଟଫଳକାମୋ ଯस्याଂ କସ୍ୟାଞ୍ଚିତ୍ ଚତୁର୍ଥ୍ୟା
 ଗୌରୀଗଣିଶୌ ପୂଜୟେତ୍ । ପୂଜାକାଳବ୍ୟବସ୍ଥା ତୁ ବିନାୟକବ୍ରତବତ୍ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟା ।
 ତस्ମିନ୍ ବିଶେଷ^୨ାନାଭିଧାନାତ୍ ।

୧) କାଳସର୍ବସ୍ବକାର: କୃଷ୍ଣାମିଶ୍ର: “ଦିବ୍ୟସିଂହୋଽବ ସମ୍ରାମ ଇତ୍ୟଭିଧାୟ
 ସିଦ୍ଧିକାମୋ ଗଣେଶଚତୁର୍ଥ୍ୟାମିବ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟାହ । କାଳସାରକାରସ୍ତୁ ଦିବ୍ୟସିଂହ-
 ମନୁସରତି । ବସ୍ତୁତସ୍ତୁ “ବହ୍ନି: ସ୍କନ୍ଦପୁରନ୍ଦରୌ ଗଣାପତି”ରିତ୍ୟାଦିବଚନେ
 ଅଚତୁର୍ଥ୍ୟା ଗାଣାପତିତ୍ବେନୋକ୍ତେଦିବ୍ୟସିଂହବଚନଂ ଯୁକ୍ତମ୍ । କିନ୍ତୁ ଭାଦ୍ରଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଥୀ
 ପ୍ରଶସ୍ତତମା, ଅନ୍ୟା ଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଥୀ ପ୍ରଶସ୍ତତରା କୃଷ୍ଣାଚତୁର୍ଥୀ ପ୍ରଶସ୍ତା
 ଇତ୍ୟବଧେୟମ୍ ।

ନାଗଚତୁର୍ଥୀର ମଧ୍ୟାହ୍ନ କର୍ମକାଳ । କେବଳ ପୂର୍ବଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନକୁ ଚତୁର୍ଥୀ
 ଥିଲେ ପୂର୍ବଦିନ, ଅନ୍ୟଥା ପରଦିନ ହେବ ।

ଫଳ କାମନାରେ ଯେ କୌଣସି ଚତୁର୍ଥୀରେ ଗୌରୀ ଓ ଗଣେଶଙ୍କୁ
 ପୂଜା କରାଇଥାରେ ।

ପାଠା. 1) ସୌଭାଗ୍ୟରୂପବିଶିଷ୍ଟ- ଘ, ଖ । 2) ବିଶିଷ୍ଟାଭିଧାନାତ୍-ଖ, ଘ, ଙ,
 ଞ । ତस्ମିନ୍ ବିଧାନାତ୍-କ, ବିଶେଷାଭିଧାନାତ୍-ଖ ।

शिवचतुर्थी

मासि भाद्रपदे शुक्ला चतुर्थी शिवपूजिता ।

तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासो जपस्तथा ।

तावत् सहस्रगुणितं प्रसादाद्यतिनो नृप ॥ (शतानन्दः)

अत्र पूजाऽपराह्णे कर्त्तव्या । रौद्रत्वात् । तिथिद्वये परदिने कर्त्तव्यम् ।

भाद्रशुक्लचतुर्थी

शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् ।

मिथ्याभिषंसनं कुर्यात्तस्मात्पश्येन्न तं सदा ॥ (पद्मपु.)

चतुर्थ्यां निषेधदर्शनात् तत्रोदितस्य चन्द्रस्य पञ्चम्यां दर्शने न दोषः ।

तथा— ^१पञ्चाननगते भानौ पक्षयोरुभयोरपि ।

चतुर्थ्यामुदितश्चन्द्रो नेक्षितव्यः कदाचन ॥ (पद्मपु.)

उदितशब्दोऽत्रार्द्धोदितव्यादृत्तिपरः स्वरूपाख्यानपरो वा ।

नारा^२यणोऽभिषस्तस्तु निशाकरमरीचिषु ।

स्थितः चतुर्थ्यामद्यापि मनुष्यायापतेच्च सः ॥

अतश्चतुर्थ्यां चन्द्रं तु प्रमादाद् वीक्ष्य मानवः ।

पठेद्वात्रेयि^१कावाक्यं प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ (ब्रह्मपु.)

धात्रेयि^२कावाक्यं यथा—

सिंहः प्रसेनमवधोत् सिंहो जाम्बवता हतः ।

सुकुमारकमारोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः ॥ (ब्रह्मपु. १६-३)

१) पञ्चाननगते भानौ-सिंहगते सूर्ये, सिंहे मासि इत्यर्थः । उभयोरिति शुद्धमासमलमासयोः, नतु शुक्लकृष्णयोः “शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां तु इति वचनेन शुक्लपक्षे एव चन्द्रदर्शनस्य निषिद्धत्वात् ।

२) कालसारे तु नारायणस्थाने वासुदेव इति पाठः । यतः चन्द्रकिरणो वर्त्तमानः कृष्णः अभिषस्तः अतः ‘अद्यापि मनुष्यं प्रति सः शापः आपततीति भावः ।

पाठा. १) यिकं-क । २) धात्रेय-क ।

“सीमन्तं प्रेतकृत्यञ्च नवशय्या नवः शशी” । (विष्णुपु. १३-४२)

“मलमासेऽपि कर्त्तव्यं निमित्तविहितं च यत्” ॥ इति (स्मृत्यन्तरम्)
वचनात् सिंहे मलमासपातेऽपि चन्द्रदर्शनं निषिद्धम् ।

माघशुक्लचतुर्थी

माघशुक्लचतुर्थ्यां तु गौरीमाराधयेद् बुधः ।

चतुर्थीं वरदा नाम गौरीं तत्र प्रपूजयेत् ॥ (नारदः)

तथा^१- चतुर्थीं वरदा नाम तस्यां गौरीं सुपूजिता ।

सौभाग्यमतुलं कुर्यात् पञ्चम्यां श्रीरपि ^२श्रियम् ॥ (धवलसंग्रहः)

इति वचनात् वरदाचतुर्थ्यां सौभाग्यकामो गौरीं पूजयेत् । व्रतसामान्यात्
सोदयत्रिमुहूर्तव्यापिकालः कर्मकालः । युग्मादिवा^३क्येन परविद्धा ग्राह्या ।
परदिने पूर्वाह्णव्यापित्वे^४ पूर्वदिने व्रतम् ।

^३गौर्ध्याः शुद्धा जयाप्यस्तु नागविद्धा निषिध्यते ॥ इति (माधवा.)

१) सीमन्तमिति । सीमन्तं सीमन्तोन्नयनाख्यं संस्कारकर्म स्वकाले
क्रियमाणम् । प्रेतकृत्यं प्रेतस्य दाहादिसपिण्डनान्तं कर्म । नवशय्या-
नववधूसंगमः । नवः शशी- विवाहानन्तरं नूतनतया विहिता चन्द्रनी-
राजना । यच्च निमित्तविहितं ग्रहणस्नानश्चाद्धादि तत् मलमासे अपि
कर्त्तव्यं न च त्यक्तव्यम् । अत्र चन्द्रदर्शननिमित्तकं धात्रेयीवाक्यपठनमपि
निमित्तविहितत्वेन कार्यमिति ।

२) जया- तृतीया, नागविद्धा पञ्चमी, पञ्चम्यां नाग-
पूजाया विहितत्वात् ।

ବ୍ରହ୍ମ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଥୀ ଶିବଚତୁର୍ଥୀ । ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତ ଚାନ୍ଦ୍ରାବ କାଳ ଓ ତିଥି
ଦେଖିଥିଲେ ପଢ଼ନ୍ତେ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟେ । ବ୍ରହ୍ମ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଥୀ ଗଣିତର ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତନ
ନାହିଁ । ଦେବାଦି ଦେଖିଲେ ଧାତ୍ରେୟିକା କାଳ୍ୟ ପଠନ୍ତେ ।

କରଦା ଚତୁର୍ଥୀ

ମାଘ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଥୀ କରଦା ଚତୁର୍ଥୀ । ଶ୍ରୋତବୃତ୍ତି ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଚାନ୍ଦ୍ରାବ
କର୍ମକାଳ ।

पाठा. 1) तथा इत्यारभ्य सुपूजिता” इत्यन्तं नास्ति, क, ख । 2) स्वयं-घ ।

3) युग्मादिवाक्ये- भ, युग्मेति वाक्याद्-घ । 4) पूर्वाह्णव्यापित्वे-
ख, पूर्वाह्णव्यापित्वेऽप घ, भ । पत्रं नास्ति- ड ।

पञ्चमी

सा चतुर्थीयुक्ता ग्राह्या युग्मात् ।

पञ्चमी च प्रकर्त्तव्या चतुर्थीसंयुता विभो । इति वचनात्^१ ।

पञ्चमी तु प्रकर्त्तव्या षष्ठ्यायुक्ता तु नारद । इति (ब्रह्मवै.पु)
वचनं स्कन्दोपवासविषयम् ।

तथा च—सर्वत्र पञ्चमी पूर्वा ग्राह्या स्कन्दव्रतेत^२रेति । (माधवाचार्यः)
स्कन्दोपवासे पञ्चमी परविद्धा, अन्यत्र पूर्वविद्धेति । अत्र पञ्चम्या-
मुपवासः षष्ठ्यां स्कन्दोपा^३सनाय ।

मनसादेवीपञ्चमी

^४सुप्ते जनार्दने कृष्णे पञ्चम्यां भवनाङ्गणे ।

पूजयेन्मनसादेवीं स्नुहीविटपसंस्थिताम् ॥

पद्मनाभे गते शय्यां देवैः सर्वैरनन्तरम् ।

पञ्चम्यामसिते पक्षे समुतिष्ठन्ति पन्नगाः ॥

मनसादेवी-विषहरी । स्नुही-सर्जवृक्षः । देवैरिति सहार्थे तृतीया ।

“देवीं सम्पूज्य नत्वा च न सर्पभयमाप्नुयात् ।”

“^५पञ्चम्यां पूजयेन्नागाननन्ता^६दीन्महोरगान् ॥

क्षीरं सर्पिश्च नैवेद्यं देयं ^६सर्वविषापहम्” । (देवीपु. ६१-६)

रक्षापञ्चमी

रात्रौ रक्षाविधानं कर्त्तव्यम् ।

“तथा भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ।

यस्त्वालिख्य नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ॥

१) सर्पिः- घृतम् । क्षीरसर्पिणी तु गव्ये देये सर्वविषापहमिति निर्देशात् ।

सर्वस्थाने सर्प इति क्वचित् पाठः ।

२) १४ १५ १६, १७ १८, १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ।

पाठा. १) वचनाच्च- ग, छ, ज, झ । २) परेति-ख । ३) पवासनाय-क, झ ।

४) सुप्तेइत्यतः पूर्व “श्रावणशुक्लपक्षे जाग्रद्गौरीपञ्चमी- क ।

५) न्ताद्यान्- ख, ग, देवीपुराणेऽपि । ६) सर्प- क ।

ପୂଜयेद्‌ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପୈଶ୍ଚ ସର୍ପାନ୍‌ ପାୟସଗୁଗୁଳୈଃ ।

ତସ୍ୟ ତୁଷ୍ଟିଃ ସମାୟାନ୍ତି ପତ୍ନୀଗାସ୍ତକ୍ଷକାଦୟଃ ॥

ଆସନ୍ତମାତ୍ତକୂଳାତ୍‌ ତସ୍ୟ ନ ଭୟଂ ନାଗତୋ ଭବେତ୍ ।

ତस्ମାତ୍‌ ସର୍ବପ୍ରୟତ୍ନେନ ନାଗାନ୍‌ ସମ୍ପୂଜୟେଦ୍‌ ବୁଧଃ” ॥ (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

ଯ: ଶ୍ରବଣେ ଶ୍ରବତି ଶୀତଜଳେ ^୧ସୁରେନ୍ଦ୍ର ରକ୍ଷାବିଧାନମିଦମାଚରତେ ମନୁଷ୍ୟ: ।

ଆସ୍ତେ ସୁଧେନ ପରମେଣ ସ ବର୍ଷମେକଂ ପୁତ୍ରପ୍ରିୟାଦିସହିତ: ସସୁହଞ୍ଜନଶ୍ଚ ॥

(ଭବିଷ୍ୟପୁ.)

ରକ୍ଷାକରଣମନ୍ତ୍ରୋ ଯଥା...ଘଣ୍ଟାକର୍ଣ୍ଣ ମହାବୀର ସର୍ବବ୍ୟାଘିନିବାରଣ ।

ସର୍ବୋପଦ୍ରବସଂହାର^୨ବିଦ୍ରାବଣ ହରପ୍ରିୟ ॥

କଣ୍ଠେ ଯସ୍ୟ ମହାନୀଳଂ ଭୂଷଣଂ ଯସ୍ୟ ପତ୍ନୀଗା: ।

ତେଜାଂସି ତସ୍ୟ ଦେବସ୍ୟ ରକ୍ଷନ୍ତୁ ମମ ମନ୍ଦିରମ୍ ॥

ରଞ୍ଜୁସ୍ତାରଣମନ୍ତ୍ରୋ ଯଥା- ଯେନ ବଢ଼ି ବଳୀରାଜା ଦାନବେନ୍ଦ୍ରୋ ମହାସୁର: ।

ତେନ ତ୍ବାମ^୩ପି ବଢ଼ନାମି ରକ୍ଷାମାଚର ମା ଚଳ^୪ ॥

ଯଦୋଭୟଦିନେ ରାତ୍ରୀ ପଞ୍ଚମୀ ସ୍ପୃଶତି^୧ ତଦା ପୂର୍ବଦିନେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

କୃଷିପଞ୍ଚମୀ

ଆଦ୍ରେ ସିତେଽପରାଲ୍ଲେ ତୁ ପଞ୍ଚମୀ ଯତ୍ର ତିଷ୍ଠତି ।

ବିଶ୍ବାମିତ୍ରକୃଷିଃ ଶ୍ତ୍ରୀଭିଃ ପୂଜ୍ୟଃ ସନ୍ତାନବୃଦ୍ଧୟେ ॥ (ସ୍ମୃତିସମୁଚ୍ଚୟଃ)

୧) ସ୍ପୃଶତିପଦାତ୍‌ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରଦୋଷବ୍ୟାଘିନିପିକ୍ଷ୍ୟା । ପ୍ରଦୋଷସ୍ପର୍ଶମାତ୍ରେଽପି ପୂର୍ବେଘ୍ନୁଃ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ । ଦିନଦ୍ବୟେ ପ୍ରଦୋଷବ୍ୟାପ୍ତ୍ୟଭାବେଽପି ପୂର୍ବେଘ୍ନୁରେବ ।

ଋଷାଃ ପଞ୍ଚମୀ

ବ୍ରହ୍ମ କୃଷ୍ଣ ପଞ୍ଚମୀ ଋଷାଃ ପଞ୍ଚମୀ । ବାହ୍ୟ ପ୍ରଦୋଷ କର୍ମକାଳ । ଉଦୟ
କଳ ପ୍ରଦୋଷକୁ ପଞ୍ଚମୀ ପୂର୍ଣ୍ଣକାଳେ ବା ନଳକାଳେ ପୂର୍ବଦିନ ବଧେଘ୍ନୁ ଅଟେ ।

ରୁଷି ପଞ୍ଚମୀ

ବ୍ରହ୍ମ ଶୁକ୍ଳ ପଞ୍ଚମୀ ରୁଷି ପଞ୍ଚମୀ । ଅପରାହ୍ଣ କର୍ମକାଳ । ତଥା ଦୈନି
ଦେଲେ ପୂର୍ବଦିନ ବାହ୍ୟ ଅଟେ ।

ପାଠା. 1) ନରେନ୍ଦ୍ର-କ । 2) ସଂଘାତ- ଗ, ଘ, ଙ । 3) ମଭି- ଗ, ଙ, ଛ, ଜ ।

4) ମା ଚଳେତ୍ୟନନ୍ତର-“ଦ୍ବାରଦେବ ନମସ୍ତୁଭ୍ୟଂ ନମସ୍ତେ ନନ୍ଦିକେଶ୍ବର । ପଞ୍ଚମ୍ୟାଂ

ନିଶି ଦେବେଶ ରକ୍ଷ ଥ୍ବଂ ମମ ମନ୍ଦିରମ୍” ॥ ଇତି ଶ୍ଚ ପୁସ୍ତକେଽଧିକ: ।

କିନ୍ତୁ ଦିନ ସୋଦୟୁ ଟି ମୁହୂର୍ତ୍ତ ରହିଲେ ସୁଦ୍ଧାଦିନ ହେବ । (ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବସନ୍ତ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଓ ଘୋଡ଼ ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରଭୃତି କାର୍ଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ତଥ୍ୟ ସୂଚ୍ୟାଦୟକୁ ମାତ୍ର ରହିଲେ ଗ୍ରହାନ୍ତ ହେବ ।)

षष्ठी

सा च सप्तमीयुता ग्राह्या युग्मात् ।

एकादश्यष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी ।

अमावास्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विताः ॥ (वृहस्पतिः)
यदा तु कदाचित्तिथिक्षयवशात् उत्तरविद्धा न लभ्यते तदा नागविद्धा
ग्राह्या ।

एकादशी तृतीया च षष्ठी चैव त्रयोदशी ।

पूर्वविद्धा तु कर्त्तव्या यदि न स्यात् परेऽहनि ॥ ^१इति (वसिष्ठः)

स्कन्दषष्ठी

उषेष्ठमासे सितेपक्षे षष्ठी चारण्यसं^२ज्ञका ।

^३व्यजनैककरा^१स्तस्यामटन्ति विपिने सित्रयः ॥

भवति । कालसर्वस्वकारस्तु रात्रिपूजाचारो निर्मूल इत्याह । पण्डित-
सर्वस्वकारमतेनापि तन्मन्दम् । वस्तुतस्तु कापि रात्रौ पूजासमाचारो
नोपलभ्यते । विद्यार्थिनां बालकबालिकानां पक्षे सर्वथा असम्भवोऽपि ।
विशेषविचारस्तु अस्मत्कृते वसन्तपञ्चमीनिर्णये द्रष्टव्यः । अत्र
श्रीजगन्नाथदेवस्य वसन्तगुण्डिचायात्रा, तत्र उदयवेवो ग्राह्यः “दैवे
ह्यौदयिकी ग्राह्येति” नारदीयोक्तेः । उमयदिने सूर्योदयव्याप्तौ तु पूर्वद्युरेव,
मलतिथेरकर्मण्यत्वात् । अस्मिन् दिने देवानां प्रावरणत्यागोऽपि ।

१) अत्रव्यजनधारणपरिणामित्वेन शीतलषष्ठीसंज्ञा प्रसिद्धा सा शिवविवाह-
समनन्तरपरदिने विधेया । श्रीजगन्नाथमन्दिरे तु उदयव्यापिनी एव
गृह्यते इति विशेषः ।

षष्ठीया षोडश्या षष्ठ्या कर्मका । षष्ठ्या कर्मका । षष्ठ्या कर्मका ।

षष्ठ्या कर्मका । षष्ठ्या कर्मका । षष्ठ्या कर्मका । षष्ठ्या कर्मका ।

पाठा. १) “इति” नारित- क । २) संज्ञिता- ख, ग, घ, ङ, ज, भ ।

३) ‘व्यजनैक... सित्रयः’ इति श्लोकार्द्धं नास्ति-ख, ग घ, ङ, छ, ज, ।

तां विन्ध्यवासिनीं स्कन्दषष्ठीमारधयन्ति च ।

कन्दमूलफलाहारा लभन्ते सन्तति शुभाम् ॥ (राजमार्तण्डे)

कन्दं सूरणादि । मूलं तदितरमूलकादि । इयमेका स्कन्दषष्ठी । अपरा चैत्रकृष्णषष्ठी । व्यवस्थावचनं तत्रैव वक्ष्यामः ।

षष्ठीदेवीषष्ठी

यया भाद्रस्य शुक्लायां षष्ठी षष्ठ्यां प्रपूजिता ।

जोवपुत्रा च सौभाग्यधनधान्यसुखान्विता ॥

तस्माद् यत्नेन नार्यंश्च पूजयन्ति सदैव तु ।

अत्र विशेषेण व्यवस्थाभावात् साधारणषष्ठीन्यायेन व्यवस्था द्रष्टव्या ।

¹अथ प्रावरणषष्ठी

या तु मार्गशिरे शुक्ला महाषष्ठी नराधिप ।

देवद्विजसुहुद्भ्यश्च शीतघ्नं तत्र ²दापयेत् ॥ (कूर्मपु.)

शीतघ्नशब्देन वस्त्रकम्बलपटीप्रभृतयः । अत्र सोदयत्रि¹मुहूर्तव्या³पिकालो दानरूपत्वात् ।

१) अत्र सोदयत्रिमुहूर्तः काल इति यद्यपि ग्रन्थकारेण कालसारे च गदाधरेण दर्शितं तथापि उदयवेध एव गृह्यते “दैवे ह्योदयिकी ग्राह्येति नारदीयोक्तेः । उदयव्यापिन्यामेव श्रीजगन्नाथश्रीलिङ्गराजदेवयोर्यात्रा विधीयते । ‘शीतघ्नं तत्र दापयेत्’ इत्यत्र दानस्य विहितत्वात् दाने च देवलेन “यां तिथिं समनुप्राप्य उदयं याति भास्करः । सातिथिः सकला ज्ञेया स्नान-दानव्रतादिषु” इति सूर्योदयव्याप्तेर्दर्शितत्वात् सूर्योदयवेधेन व्यवस्था युज्यते ।

बुध शुक्र शनि शनि १०८० १०८० १०८० । १०८० १०८० १०८० । १०८० १०८० १०८० । १०८० १०८० १०८० ।

मार्गशिरे शुक्ला महाषष्ठी नराधिप । १०८० १०८० १०८० । १०८० १०८० १०८० । १०८० १०८० १०८० । १०८० १०८० १०८० ।

पाठा. १)अथ इति नास्ति- ग,घ,ङ । २) कारयेत्- ग,घ,ङ । ३) व्याप्ति क ।

चैत्रकृष्णस्कन्दषष्ठी

षष्ठ्यां स्कन्दस्य कर्त्तव्या पूजा सर्वोपकारिका ।

इहैव सुखसौभाग्यमन्ते ^१विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ (देवीपु. ६१-१०)

कृष्णाष्टमी स्कन्दषष्ठी शिवरात्रिश्चतुर्दशी ।

तास्तु पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवेत् ॥ (वसिष्ठः)

सप्तमी

सा च षष्ठीयुता ग्राह्या युग्मात् ।

“षष्ठी तु सप्तमी यत्र अन्योन्यं च समाश्रिते ।

पूर्वविद्धा द्विजश्रेष्ठ कर्त्तव्या सप्तमी तिथिः ।” (ब्रह्मपु.)

“पञ्चमी सप्तमी चैव दशमी च त्रयोदशी ।

प्रतिपन्नवमी चैव कर्त्तव्या सम्मुखी तिथि”रिति । (पैठीनसिः)

सम्मुखी नाम सायाह्नव्यापिनी दृश्यते यदा । इति (स्कन्दपु.)

यदा पूर्वैद्युरस्तमयपर्यन्ता षष्ठी परेद्युस्तिथिक्षयादस्तमयादर्वाक् अष्टमी त्रिमुहूर्त्ता तदा पूर्वविद्धाया ^२अभावात् उत्तरविद्धायाश्च प्रतिषिद्धत्वात् कुत्रानुष्ठानमिति चेत् निषेधमुल्लङ्घ्याप्युत्तरविद्धायामनुष्ठानं ब्रूमः । शेषिलोपस्यान्याय्यत्वात् उत्तरविद्धा गौणकालत्वेन स्वीकर्त्तव्या । अतएव माध^३वाचार्या.— “आलाभे पूर्वविद्धायाः परविद्धाऽपि गृह्यतामिति ।

१) षष्ठीति विष्णुपुराणे इति कालसारे । विष्णुपुराणे तु न लभ्यते । भविष्यत्पुराणब्रह्मपुराणयोरिति कालमाधवे ।

षष्ठमी

षष्ठमी पूर्वविद्धा, मासपूर्वपाष्ठ पूर्वविद्धा षष्ठमी शुक्ल अक्षयणी ।

अन्यथा पञ्चम्या ६७७ ।

पाठा. १) यान्ति हरेः पुरम्-ग । स्कन्दपुरं व्रजेदिति मुद्रितदेवीपु. ।

२) अलाभात्- ग । ३) माधवीकारः- ख, ग, ड ।

कुक्कुटीव्रतम्

भाद्रे मासि सितेपक्षे सप्तम्यां ललितालये ।

स्नात्वा शिवं लेखयित्वा मण्डले च ^१सहाम्बिकम् ।

पूजयेच्च तदा तस्यां ^२दुष्कृतं नैव विद्यते ॥ इति (भविष्यपु.)

माघसप्तमी

^१सूर्यग्रहणतुल्या हि शुक्ला माघस्य सप्तमी ।

अरुणोदयवेलायां स्नानं तस्यां महाफलम् ॥ (स्मृतिसंग्रहः)

माघे मासि सिते पक्षे सप्तमी कोटिभास्करा ।

^३नद्यां स्नानार्घ्यदानाभ्यामायुरारोग्यसम्पदः ॥

अरुणोदयवेलायां ^४स्नानं तस्यां महाफलम् ।

गङ्गायां यदि लभ्येत सूर्यग्र^२हशतैः समा ॥ (भविष्यपु.)

कोटिभास्करा इति सप्तम्या भास्करदेवताकत्वेन कोटिसप्तमीतु^५ल्य-
त्वम् । ^६अत्र पूर्णसप्तम्यां पूर्वापरयोर्यत्रारुणोदयकाले सप्तमी तत्र
पूर्वारुणोदयकाले स्नानम् ।

चतस्रो घटिकाः ^७पूर्वमुदयादरुणोदयः ।

यतीनां स्नानकालोऽयं गङ्गाम्भः सदृशः स्मृतः ॥

१) सूर्यग्रहणेति वचनं स्मृतिसंग्रहे इति कालसारे । स्मृतिसमुच्चये इति
कृत्यकौमुद्याम् ।

२) सूर्यग्रहः- सूर्यग्रहणम् ।

३) नद्यां महाफलमिति श्लोको नास्ति- ज । दद्यात्-
ख, ग, ड । तस्यां-छ । ४) शुक्ला माघस्य सप्तमी- ख, ग, घ, ड ।
५) तुल्या-ख, ग, घ, ङ, भ । ६) अत्र च- ख, ड । ७) प्रातरुणोदय
उच्यते-ख, ग, घ, ङ, छ, ज । कालसारपाठोपि ।

पाठा. १) सहाम्बिकाम्-क । सदांम्बिकम्- ख, ड । सहाम्बिके ग । २) दुष्प्रापं-
ख, ग । ३) नद्यां महाफलमिति श्लोको नास्ति- ज । दद्यात्-
ख, ग, ड । तस्यां-छ । ४) शुक्ला माघस्य सप्तमी- ख, ग, घ, ड ।
५) तुल्या-ख, ग, घ, ङ, भ । ६) अत्र च- ख, ड । ७) प्रातरुणोदय
उच्यते-ख, ग, घ, ङ, छ, ज । कालसारपाठोपि ।

त्रियामां^१ रजनीं प्राहुस्त्यक्त्वाद्यन्तचतुष्टयम् ।

नाडीनां तदुभे सन्ध्ये दिवसाद्यन्तसंज्ञिते (ब्रह्मवैव.पु.)

इत्यनेन पूर्वस्य तत्कालस्य^२ पूर्वतिथिसम्बन्धिदिनकर्माङ्गत्वेन इतरस्य
इतराङ्गत्वेनाभिधानात् । अतएव दक्षेण^३ तत्कालमारभ्याह्निककृत्य-
मभिहितम् । अत्रारुणोदयकाले मुहूर्तान्यूनतिथिलाभ एव स्नानम् ।

व्रतोपवासस्नानादौ घटिकैका यदा भवेत् ।

उदये सा तिथिर्ग्राह्या श्राद्धादाव^४स्तगामिनी । (विष्णुधर्मोत्तरपु.)

अत्र घटिका^५ मुहूर्तम् । श्राद्धयोग्यकालानुरोधात् । अत्र माघ^६भास-
निमित्तकमाघसप्तमीनिमित्तककाम्यस्नानयोस्तु प्रातर्विधानाज्ञैमित्तिक-
त्वेन प्रायश्चित्तवत् सकृदनुष्ठानम् ।

प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।

तदङ्गस्याक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया । इति

कात्यायनवचनात् ।

न स्नानमाचरेद् भुक्त्वा नातुरो न महानिशि ।

न वासोभिः सहाजस्रं नाविज्ञाते जलाशये ॥ इति- (मनुः ४-१२६)

१) रात्रेः आदिनाडीचतुष्टयं दिवसान्तसंज्ञकम् अन्तिमनाडीचतुष्टयं च
दिवसादिसंज्ञकमिति अष्टाभिर्नाडीभि न्यूना रजनी त्रियामा भवति ।
अतस्तस्या त्रियामेति संज्ञा । रात्रेः प्रथमान्तिमयामार्द्धद्वयं दिवसवत्
कर्मापयोगीति तत् दिवसेऽन्तर्भवतीति सारः ।

२) तथा च दक्षः- उपः काले तु संप्राप्ते शौचं कुर्याद् यथार्थवत् ।

ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ २-६

इति उपःकालमारभ्य दिवसमष्टधा विभज्य कृत्यमुपदिशति ।

३) यद्यपि ग्रन्थकारेण घटिकापदेन मुहूर्तं गृह्यते तथापि अत्र स्नानकर्मणि
दण्ड एव ग्राह्यः । मुख्यार्थसम्भवे लक्षणाया अप्रसक्तेः ।

४) महानिशि- रात्रैः द्वितीयतृतीयप्रहरयोः । “महानिशा तु विज्ञेयं मध्यमं
प्रहरद्वयमिति देवलोक्तेः ।

पाठा. १) पूर्ण- ग । २) दी त्वस्त- भ । ३) अत्र माघभासनिमित्तक- क ।

अत्र माघभासमाघसप्तमीनिमित्तक- भ ।

ସଂଚନେନ ଏକଦାଽଜ୍ଞସ୍ନାନନିଷେଧାଚ୍ଚ ବିଞ୍ଚାମବିଞ୍ଚୁପ୍ରୀତିକାମयो: सुतरां
सकृदनुष्ठानम् । स्नानमन्त्रस्तु—

यद् यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु ।

तन्मे रोगञ्च शोकञ्च मांକरी^୧ हन्तु सप्तमी ॥

सूर्याय फलगन्धार्कपत्ररक्तप्रसूनवत् ।

दद्यादुत्थाय तत्रार्घ्यं सप्त^୨धा यदि वा त्रिधा ॥

अर्घ्यमन्त्रस्तु—जननि सर्वभूतानां सप्तमि सप्तस^୩प्तिके ।

सप्तव्याहृतिके देवि नमस्ते रविमण्डले ॥

प्रणाममन्त्रस्तु—सप्तसप्तित्वह प्रीत सप्तद्वीपप्रदीपक ।

सप्तम्यां च नमस्तुभ्यं नमोऽनन्ताय वेधसे ॥

अथाष्टमी

अष्टम्युपवासफलम्—

एकादशी कोटिसहस्रतुल्याऽसिताष्टमी पर्वतराजपुत्र्याः ।

ततोऽपि शुक्ला गुणिता शतेन पराशरव्यासवसिष्ठमुख्यै^୪रिति ॥
(देवीपु.)

शुक्लपक्षे तथाष्टम्यामुपवासपरायणः ।

मालती करवीरेण विल्वपत्रैश्च पूजयेत् ॥

୧) माକरी- भकरमाससम्बन्धिनी । मकरशब्दोत्र लक्षणया चान्द्रमास-
मासंबोधयति । समाचारात् शुक्लपक्षमपि । स्नानमन्त्रोयं धिष्णूक्त इत्युक्तं
तिथितत्त्वे, मुद्रित विष्णुस्मृतिविष्णुपुराणयोस्तु न दृश्यते ।

୨) सप्तधा- सप्तवारान् । त्रिधा- त्रीन् वारान् ।

୩) सप्ति:- अश्व: ।

୪) एकादशीति देवीपुराणवचनमिति कालसारे । तिथितत्त्वे च । मुद्रित-
देवीपुराणे तु नास्ति ।

ମାସ ସପ୍ତମୀ ସ୍ନାନର ଅରୁଣୋଦୟ କର୍ମକାଳ । ଦୁଇ ଅରୁଣୋଦୟକୁ
କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ପୂର୍ବଦିନର ଅରୁଣୋଦୟରେ ସ୍ନାନ କରାଯିବ । ଅରୁଣୋଦୟକୁ
କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ମତ । ମୋ ମତରେ
ଦଶମୀର ଥିଲେ ହେବ ।

दुर्गेति नाम जप्तव्यं पुरतोऽष्टशतं नृप ।

सर्वमङ्गलना^१मेति जप्तव्यं किल भारत ॥ (भविष्यपु.)

उपवासं महाष्टम्यां पुत्रवान्न समाचरेत् ।

यथा तथैवं पूतात्मा व्रती देवीं प्रपूजयेत् ॥ इति

वचनात् पुत्रवतः पूजाङ्गमहाष्टमीनिमित्तकोपवासनिषेधान्नाष्टमी-
निमित्तमात्रकोपवासनिषेधः । सा च शुक्ला नवमीयुता ग्राह्या युग्मात् ।

कृष्णा च सप्तमीयुता ग्राह्या ।

“कृष्णपक्षेऽष्टमी चैव कृष्णपक्षे चतुर्दशी ,

पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या परविद्धा न कुत्रचित् ॥

शुक्लपक्षेऽष्टमी चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी ।

पूर्वविद्धा न कर्त्तव्या कर्त्तव्या परसंयुता । (निगमः)

उपवासादिकार्येषु एष धर्मः सनातनः ॥ ”

“^२चतुर्दश्यां तथाष्टम्यां पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ।

योऽब्देमेकं न भुञ्जीत शिवाच्चेनपरो नरः ॥

यत् पुण्यमक्षयं प्रोक्तं सततं सत्रयाजिनाम् ।

तत् तुण्यं सकलं तस्य शिवलोकं स गच्छति ॥ (भविष्यपु.)

सततसत्रयाज्यक्षयपुण्यप्राप्तिः शिवलोकगतिश्च फलम् । फाल्गुनशुक्ला
ष्टमीचतुर्दश्योरारभ्य वर्षं यावत् प्रत्यष्टमि प्रतिचतुर्दश्युपवासव्रतम् ।

अष्टमीं समुपोष्यैव नवम्यामपरेऽहनि ।

मत्स्यमांसोपहारेण दद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ।

तेनैव विधिनान्नं तु स्वयं भुञ्जीत नान्यथा ॥ इति (देवीपु.)

वचनादष्टम्युपवासपारणे मत्स्य^१मांसपा^२रणं कार्यम् ।

१) वस्तुतस्तु मत्स्यमांसपारणं मत्स्यमांसाशिनामेव, यैः यावज्जीवमामिष-
वर्जनं कृतं न तेषां कृते सात्त्विकपूजायां तादृशवस्तुनः अनुपयोगात् ।

“सात्त्विकी जपयज्ञाद्यैर्नैवेद्यैश्च निरामिषै”रिति स्कन्दभविष्ययो-

रुक्तत्वात् ।

पाठा. १) कामेति- ड । २) भक्षणं- ख, ग, घ, झ ।

अष्टम्यां च नवम्यां च ^१पूजा कार्या विवृद्धये ।

पटेषु प्रतिमायां वा घटे मङ्गलचण्डिकाम् ॥

यः पूजयेद् भौमवारे शुभैर्दूवाक्षतैः शिवा^२म् ।

^१बहुशः साधकः सोऽपि काममिष्टमवाप्नुयात्” । (कालिकापु.)

‘शनैश्चरस्य वारेण वारेणाङ्गार^३कस्य च ।

कृष्णाष्टमीचतुर्दश्यौ पुण्यात् पुण्यतरे स्मृते” । (ज्योतिषम्)

तथा— सोमवारेऽप्यमावास्या आदित्याहे तु^३ सप्तमी ।

चतुर्थ्यङ्गारके चैव अष्टमी च बृहस्पतौ ॥

अत्र यत् क्रियते पापमथवा धमसञ्चयः ।

पष्टिजन्मसहस्राणि प्रतिजन्म तदक्षयम् ॥ (ज्योतिषम्)

अशोकाष्टमी

मीने मधौ शुक्लपक्षे अशोकाख्या^४ तथाष्टमी ।

पिवेदशोककलिकाः स्नायाल्लौहित्यवारिणि ॥ (स्कन्दपु.)

अशोकाख्या^५ष्टमीत्युपादानात्तिथिमात्रे^६ऽपि तत् कार्यम् । फल तु मन्त्र-
लिङ्गात् शोकरहितत्वमवगन्तव्यम् । लौहित्यवारिणि- ब्रह्मपुत्राख्यनद
जले । पुनर्वसुयोगे तु फलाधिक्यमाह—

अशोककलिकाश्चाष्टौ ये पिवन्ति पुनर्वसौ ।

चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुः ॥

१) बहुशः इष्टम् अवाप्नुयात् इत्यन्वयः ।

२) अङ्गारकः—मङ्गलग्रहः । तस्य वारेण युक्ता कृष्णाष्टमी कृष्णचतुर्दशी
च पुण्यतरा तथा शनैश्चरवारयुक्तापि ।

३) अष्टमी कृष्णचतुर्दशी ४) कृष्णचतुर्दशी ५) कृष्णचतुर्दशी ६) कृष्णचतुर्दशी

पाठा. १) पूजां कुर्याद्-ग । २) शिवम्-क, ख । ३) च, भ । ४) शोकाख्यां च
तथाष्टमीम्-ख, ग, छ, ज, भ । अशोकाख्यां तथाष्टमीम्-घ,ङ ।

५) ख्याष्टमीमित्युपादानात्-घ । ख्यामित्युपादानात्-ङ । ख्याष्टमी-
मित्युपादानाच्च-छ, ज, भ । ६) त्रेऽपि तत् पानम्-ग, ङ, भ ।
त्रे तत् पानम्-ख, घ ।

ମନ୍ତ୍ରଶ୍ଚ-ତ୍ବାମଶୋକ ହରାभीଷ୍ଟ ^୧ମଧୁମାସସମୁଦ୍ଭବ ।

ପିବामି ଶୋକସନ୍ତପ୍ତୋ ମାମଶୋକଂ ସଦା କୁରୁ । ଇତି (ଲୈଙ୍ଗଗାରୁଢ୍ୟୋ:) ପୌରାଣିକମନ୍ତ୍ରତ୍ବାତ୍ ଶ୍ରୀଶୁଦ୍ଧୈରପ୍ୟୟଂ ମନ୍ତ୍ର: ପଠନୀୟ: । ଶ୍ରୀକର୍ତ୍ତୃକପା^୧ଠେ ନ ପ୍ରକୃତାବପୂର୍ବତ୍ବାଦିତି ନ୍ୟାୟାଦୁହାଭାବ: । ଏତତ୍ ପାନଂ ଭ୍ରାତୃଦ୍ବି^୨ତୀଯୋକ୍ତ-
ଭୋଜନବତ୍ ପଞ୍ଚମଭାଗବ୍ୟାପିନ୍ୟାମଷ୍ଟମ୍ୟାଂ ^୨କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

ପୁନର୍ବସୁବୁଧୋପେତାଂ ଚୈତ୍ରେ ମାସି ସିତାଷ୍ଟମୀମ୍ ।

ସ୍ରୋତ:ସୁ ବିଧିବତ୍ ସ୍ନାତ୍ବା ବାଜପେୟଫଳଂ ଲଭେତ୍ ।

ଅଶୋକୈରଚ୍ଚର୍ଚ୍ଚୟେଦୁଗ୍ରମଶୋକକଳିକା: ପିବେତ୍ ॥

୧) ହରାभीଷ୍ଟ-ହରପ୍ରିୟ । ଗାରୁଡ଼େ ‘ଆଷ୍ଟ୍ରୀ’ ସ୍ଥାନେ ‘ହାଷ୍ଟ୍ରୀ’ ଇତି ପାଠ: ୧-୧୩୩-୧.୨ ।

୨) ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତୃତ୍ବ୍ୟଂ ବିଚାରୋ ନୈବ ମନୋରମ: । ଅଶୋକକଳିକାପାନଂ ନୈବ ଭୋଜନଂ ତତ୍ର ବିଧିମନ୍ତ୍ରयो: ପାନଶବ୍ଦଶ୍ରବणाତ୍ ସ୍ବତ୍ପକାଳବର୍ତ୍ତିତ୍ବାଦଶୀପାରଣାବତ୍ ତସ୍ୟ ପାନସ୍ୟ ଅସିତାନସିତରୂପତ୍ବାତ୍ ଭୋଜନପ୍ରତିନିଧିତ୍ବାଭାବାच्च । ଅଶୋକକଳିକାମିଶ୍ରଜଳଗଣ୍ଡୁପାନାନନ୍ତରମନ୍ନାଦିକମପ୍ୟଶ୍ରନ୍ତି ଶିଷ୍ଟା: । ତେନ ଭ୍ରାତୃଦ୍ବିତୀୟାଭୋଜନାଶୋକକଳିକାପାନयोମହଦ୍ ବୈଷମ୍ୟମ୍ । ତତ: ପୂର୍ବାଲ୍ଲି-
ବ୍ୟାପିନ୍ୟାମେବ “ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେଽଷ୍ଟମୀ ଚୈବେତି ନିଗମୋକ୍ତ୍ୟା ଅଶୋକକଳିକାପାନଂ ଯୁଜ୍ୟତ ଇତ୍ୟସ୍ମନ୍ମତଂ ସୁଧୀଭିରାଦରଣୀୟମ୍ । କାଳସର୍ବସ୍ବକୃତା କୃଷ୍ଣାମିଶ୍ରେଣାପି ଦିବସପଞ୍ଚମଭାଗଂ ନିଷିଦ୍ଧ୍ୟ “ନବା କାପି ତଥାଚାର ଇତ୍ୟୁକ୍ତମ୍” ।
ଶ୍ରୀଲିଙ୍ଗରାଜଦେବସ୍ୟ ଯାତ୍ରାପ୍ୟତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟବ୍ୟାପିନ୍ୟାମେବ “ଦୈବେ ହ୍ୟୋଦୟିକୀ ଗ୍ରାହ୍ୟା” ଇତି ନାରଦୀयोକ୍ତେ: ।

ଅଶୋକକଳିକା

ଚୈବ ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀ ଅଶୋକାଷ୍ଟମୀ । ଗୁରୁଜୀବକ ମତରେ ଅଷ୍ଟମୀ ବରଦ୍ବୀ

ବରଦ୍ବୀ ୫ମ ଗୁରୁ ଏହାର କର୍ମକାଳ ଯେଣୁ କଳିକା ପାନ ଭୋଜନ ସ୍ଥାନେ ।
(ମୋ ମତରେ କଳିକା ପାନ ଭୋଜନ ପ୍ରତିନିଧି ନୁହେଁ କାହା ଦେବପାଦେଦକ
ନାନ ଯଦୃଶ । ଏଣୁ ଯେଉଁ ସିମ୍ବୁଡୁଣ୍ଡି ଏହାର କର୍ମକାଳ । କିନ୍ତୁ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥ-
ଦେବଙ୍କ ଯାହା ନିମନ୍ତେ ସୁର୍ଯ୍ୟୋଦୟ କେବଳ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟେ ।)

ପାଠା. 1) ପାନେ ଖ । 2) ନାସ୍ତି- ଖ ।

जन्माष्टमी व्रतम्

तत् नित्यं काम्यं च । अकरणे प्रत्यवायश्रवणाद् वीप्सा^१श्रवणाच्च नित्यम् ।

“^२श्रावणे बहुले पक्षे कृष्णजन्माष्टमीव्रतम् ।

न करोति नरो यस्तु भवति ब्रह्मराक्षसः ॥

^३वर्षे वर्षे भागवतो मद्भक्तो धर्मनन्दन । इति^१ वीप्साश्रवणाच्च ।

पुत्रसन्तानमारोग्यं धनधान्यद्विमद् गृहम् ॥

^४शालीक्षुयवसम्पूर्णमण्डलं सुमनोहरम् ।

तस्मिन् राष्ट्रे प्रभु भुङ्क्ते दीर्घायुर्मनसेप्सितान् ॥

^५परचक्रभयं नास्ति तस्मिन् राष्ट्रेऽपि पाण्डव ।

पर्जन्यः कामवर्षी स्यादीतिभ्यो न भयं भवेत् ।” (भविष्योत्तरपु.)

“^२पुत्रानवाप्य समुपैति पदं स विष्णो” रित्यादिफलश्रवणात् काम्यं च । सैव जन्माष्टमी रोहिणीयोगगुणयोगेन जयन्तीसंज्ञां लभते । न च^३

१) वीप्सादयो नित्यत्वप्रतिपादका भवन्ति- नित्यं सदा यावदायुर्वीप्सा योगः फलाश्रुतिः । प्रत्यवायोनुकल्पश्चेत्यष्टौ नित्यत्वबोधकाः । इति अत्र योगः व्यतिक्रमाभावः । यस्य कर्मणः करणे फलाभावः अकरणे प्रत्यवायः, असामर्थ्ये चानुकल्पविधानं तन्नित्यमिति सारः ।

२) श्रावणे इत्यादि वचनं प्रत्यवायप्रतिपादकम् । अत्र श्रावणमासः दर्शान्ति-मासापेक्षया । बहुले पक्षे—कृष्णपक्षे ।

३) वर्षे वर्षे इति वचनं वीप्साद्वारा नित्यत्वसाधकम् ।

४) हेमन्तपक्वं धान्यं शालि ।

५) परचक्रभयं—शत्रुसेनाभयम् । पर्जन्यः—मेघः । इतिः—कृषिबाधा । तथा चोक्तम्—

“अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मुषिकाः शलभाः खगाः ।

प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडेते ईतयः स्मृताः ॥ इति ।

पाठा. १) इति वीप्साश्रवणाच्च इति पाठो नास्ति-क । धर्मनन्दन इति-ज ।

२) तथा पुत्रा- घ, भ । ३) “च” इति नास्ति- घ ।

संज्ञया ^१कर्मभेदः ।

^१ऐकान्तिकोत्पत्तिवाक्यं प्रति निर्णयाभावेन भेदबीजाभावाद् दाक्षायणादिवद् गुणाः संज्ञापनिद्धा इति नीत्याऽभेदेन उपपत्तौ भेदस्याऽपूर्वभेदापादकस्याकल्पनात् ।

भेदे च पूर्वदिने अष्टमीनिशोथव्याप्तावपि—

उदये चाष्टमी किञ्चिन्नवमी सकला यदि ।

सा भवेद् बुधसंयुक्ता प्राजापत्यर्क्षसंयुता ॥

अपि वर्षशतेनापि लभ्यते वा न वा विभो । (स्कन्दपु.)

तथा— ^२मुहूर्तमप्यहोरात्रे यस्मिन् युक्तं हि लभ्यते ।

अष्टम्यां रोहिणीऋक्षं तां पुण्यां समुपावसेत् ॥ (विष्णु रहस्यम्)

१) संज्ञाभेदेन हि कर्म भिद्यते । अत्र जन्माष्टमीजयन्त्यौ भिन्नसंज्ञिके । ततः तद्वयं व्रतद्वयमस्तु इति शङ्कां निराकरोति न चेति । ऐकान्तिकं नाम एकमेव उद्दिश्य यत् प्रस्तुतम् । तादृशं यत् उत्पत्तिवाक्यं व्रतविधायकं वाक्यं तत् प्रति निर्णयाभावेन अर्थात् जयन्ती प्रतिपादकं वचनमन्यत् जन्माष्टमीप्रतिपादकं वचनमन्यत् इति निर्णयाभावात् भेदाभावः । जयन्त्या निर्वचनमुक्तं ब्रह्मवैवर्ते—

‘जय पुरय च कुरुते जयन्ती तेन संस्मृता इति ब्र.वै.पु. ४.८.५२ ।

२) ब्रह्मवैवर्तेऽपि “भवेद्बुधेन्दुसंयुक्तेति विशेषः” (ब्र.वै. ४.८.१३)

पाठा- १) ऐकान्तिकोत्पत्तिवाक्यगतनिर्णयाभावेन भेदबीजाभावाद् दाक्षायणादिवत् गुणाः संपबद्ध इति नित्याभेदेन उपपत्तावभेदस्यापूर्वभेदा- ख ।

ऐकान्तिकोत्पत्तिवाक्यगतनिर्णयाभावेन भेदबीजाभावाद् दाक्षायणादिवद्गुणादिसंज्ञोपबन्धनमितिभेदेन उपपत्तावभेदस्यापूर्वभेदकस्याकल्पनात्- घ ।

ऐकान्तिकोत्पत्तिवाक्यं प्रति निर्णयाभावेन भेदबीजाभावाद् दाक्षायणादिवद्गुणाः संज्ञोपबन्धनीया भेदेनोपपत्तावभेदस्यापूर्वभेदापादकस्याकल्पनात्-ङ ।

ऐकान्तिकोत्पत्तिवाक्यगतनिर्णयाभावेन भेदबीजाभावाद् दाक्षायणादिवद्गुणाः संज्ञोपबन्ध इति नित्याभेदेनोपपत्तावभेदस्या पूर्वभेदकस्याकल्पनात्-झ ।

इत्युक्तरी^१त्या उत्तरदिने जयन्तीकरणे पूर्वदिने जन्माष्टमीव्रतं पृथक् कर्तव्यं स्यात् । न चेष्टापत्तिः, समाचारविरोधात् । द्वयोनित्यत्वे त्यागे मानाभावात् । भेदपक्षे चोत्तरदिने जन्माष्टमीव्रतस्य कालाभावात् । तस्मात्- प्रेतयोनिगतानां तु प्रेतत्वं नाशितं नरैः ।

यैः कृता श्रावणे मासि अष्टमी रोहिणीयुता ॥

किं पुनर्बुधवारेण सोमेनापि विशेषतः । इति वचनात् (पद्मपु.) ब्रह्मपुराणे तु^२ केवलाष्टम्यां फलश्रवणात् ।

मासि भाद्रपदे कृष्णपक्षेऽष्टम्यां कलौ युगे ।

अष्टाविंशतिमे जातः कृष्णोऽसौ देवकीसुतः ॥ (ब्रह्मपु.)

“तस्मात् स तत्र सम्पूज्य^३” इति वच^३नात् रोहिणीयोगबुधवारादि-योगयो^४रेव फलसम्बन्धः ।

^५यथा सूर्यग्रह^६स्य सूर्यवारे ^२चूडामणिसंज्ञत्वेऽपि तद्विहितकर्मणो गुणादेव फलम् । तेन जन्माष्टमीव्रतमेव केवलाष्टम्यां क्रियमाणं यावत्

१) अथ भाद्रपदे मासि कृष्णाष्टम्यां कलौ युगे । अष्टाविंशतिमे जातः कृष्णौ सौ देवकीसुतः ।

भासवतारणार्थाय क्षत्रियाणां क्षयाय च । तस्मात् स तत्र सम्पूज्यो यशोदा देवकी तथा ॥ इति कल्पतरु (नियत ३९५) ।

२) चूडामणियोगमाह व्यासः -

“रविग्रहे सूर्यवारे सोमे सोमग्रहे तथा ।

चूडामणिरिति ख्यातस्तत्रानन्तफलं भवेत् ॥

वारेष्वन्येषु यत् पुण्यं ग्रहणो चन्द्रसूर्ययोः ।

तत् पुण्यं कोटिगुणितं ग्रस्ते चूडामणौ स्मृतम् ॥

रविग्रहे- सूर्यग्रहणो । सोमग्रहे- चन्द्रग्रहणो ।

पाठा. 1) नीत्या- ख, ग । 2) च-ध, झ । 3) नास्ति- क, घ, झ ।

4) योगयोगुणयोरेव-ख, ग, घ, ज, झ । योगयोगुणयोरेव सम्बन्धः-

ङ । अष्टमीरोहिणीयोगयोरेव फलसम्बन्धः- छ ।

5) तथा- ङ । 6) ग्रहणस्य- ग, ङ ।

फलं रोहिणीयोगे तदधिकफलं बुधवा^१रसोमवारे ततो^२ऽधिकफलमित्यव-
सेयम् ।

तत्र— अर्द्धरात्रादधश्चोर्ध्वं कलयाऽपि यदा भवेत् ।

^३मुहूर्त्तो विजयो नाम यत्र जातो जनार्दनः ॥ इति (ब्रह्मपु.)

वचनात् पूर्वापरदण्डद्वयोपेतमर्द्धरात्रमत्र मुख्यक^४र्मकालः ।

यत्र संवत्सरे रोहिणीयोगो नास्ति तत्र शुद्धाष्टम्यां न सन्देहः ।

विद्धा चतुर्द्धा । पूर्वद्युरेव निशीथव्यापिनी । उत्तरेद्युरेव निशीथव्यापिनी ।
उभयत्र निशीथव्यापिनी । उभयत्रानिशीथव्यापिनी चेति । प्रथमायां
पूर्वदिने व्रतम् । द्वितीयायां द्वितीयदिने व्रतम् । तृतीयचतुर्थयोरेव उत्तर-
दिने व्रतं संकल्पमारभ्य सर्वक^४र्मकालस्या^५ष्टमीसम्बन्धात् ।

रोहिणीसहिताष्टम्यां विशेषः । अष्टमीषष्टिदण्डमिता तत्र सम्पूर्ण-
रोहिणीयोगः । अथवा अर्द्धरात्रे रोहिणीयोगः । अथवा होरात्रमध्ये
यत्किञ्चिन्मुहूर्त्तयोगः । इति त्रिधा शुद्धाष्टमी । तत्र न सन्देहः, रोहिणी-
युताष्टम्यन्तराभावात् ।

एवं सप्तमीविद्धाष्टमी त्रिधा भवति रोहिणीयोगत्रैविध्येन ।
तत्राप्युत्तरदिने रोहिणीयोगाभावेन पूर्वोपोष्या मुहूर्त्तमप्यहोरात्र इति
वचनात् ।

शुद्धाष्टमी दिनद्वयेऽपि ^६वर्द्धते चेत् तदा शुद्धाधिका भवति । सा
त्रिविधा । पूर्वद्युरेव रोहिणीयुता । परेद्युरेव रोहिणीयु^७ता । उभयत्र
रोहिणीयुता चेति । प्रथमे पूर्वद्युः । द्वितीये परेद्युः । तृतीये पूर्वद्युरेव
^८उभयदिना अर्द्धरात्रेऽष्टम्या अभावात् तिथेर्मुख्यत्वात् ।

१) ब्रह्माण्डपुराणेऽपि विजयमुहूर्त्ते कृष्णजन्म उक्तम्—

“अभिजिन्नामनक्षत्रं जयन्ती नाम शर्वरी ।

मुहूर्त्तो विजयो नाम यत्र जातो जनार्दनः ॥ ब्रह्माण्ड(२/३/७१/२०५-२०६)

पाठा. १) बुधवारे-ख २) तोऽप्यधि-क, ड, झ. ३) कर्म- नास्ति ड. ४) सर्वकाल-क ।

५) स्याप्यष्ट- घ । ६) वर्द्धते- ख, झ. ७) युक्ता- ग, ड. ८) उत्तर-ख ।

"उदये चाष्टमी किञ्चिन्नवमीति" वाक्येन द्वितीयदिने कर्त्तव्यमिति चे^२न्न, तस्य रोहिणीयोगाभावपरत्वेऽप्युपपत्तेः ।

निशीथादर्वाक् सप्तम्यायुता परेद्युरपि विद्यमाना विद्धाधिका । तत्रापि पक्षत्रयम् । पूर्वेद्युरेव रोहिणीयुक्ता, परेद्युरेव रोहिणीयुक्ता, उभयत्र तथेति च । प्रथमे पूर्वविद्धाग्राहकवचनात् पूर्वविद्धैव । परेद्युरेव रोहिणीयोगे परत्रोपवासः । "मुहूर्त्तमप्यहोरात्रे" ^३इति वचनात् ।

उभयत्र रोहिणीयुक्ता वि^४द्धाधिका चतुर्द्धा भिद्यते । पूर्वेद्युरेव निशीथे तिथिनक्षत्रयोगवती । परेद्युरेव निशीथे तिथिनक्षत्रयोगवती । उभयत्र तिथि^५नक्षत्रयोगवती । उभयत्र तद्योगरहिता च । प्रथमायां पूर्ववोपोष्या ।

सप्तमी सहिताष्टम्यां निशीथे रोहिणी यदि ।

तत्रोपवासं कुर्वीते'ति वचनात् ।

(^६अवशिष्ट पक्षत्रये परत्रैवोपवासः) दिनद्वये निशीथयोगवत्यां संकल्पावधिसर्वकर्मकाले रोहिणीसहिताष्टमीयोगस्य विद्यमानत्वात्

"सा^७ सक्षीपि न कर्त्तव्या ^८सप्तमीसहिताष्टमी"ति (ब्रह्मवै.पु.) वचनात् ^९परेद्युः । परेद्युरेव निशीथयोगवत्यां परत्रैवोपवासः ।

१) विद्धा चासौ अधिका चेति विद्धाधिका । अधिका नाम उभयदिने कर्मकालव्याप्तिसम्भावनादायिनी षष्टिदण्डाधिका च । यस्यां तिथौ सूर्योदयस्त्वेको दिनद्वये कर्मकालसम्बन्धश्च सा विद्धाधिका । सूर्योदयद्वयसम्बन्धे तु शुद्धाधिका इति निष्कर्षः ।

२) ब्रह्मवैवर्त्ते सम्पूर्णाः श्लोकः—

"वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमीसहिताष्टमी ।

सा सक्षीपि न कर्त्तव्या सप्तमीसहिताष्टमी"ति (४-८-५५)

पाठा. 1) श्विदिति वाक्येन- ग, घ, ङ, झ । 2) तन्न, तस्य पूर्वदिने रोहिणी- झ । 3) इत्यादि- ङ, झ । 4) तद्योगवती- ग, घ, ङ, झ । 5) ख, ग, झ पाठः । 6) रोहिणीसहिता- क । 7) परेद्युरिति नास्ति- ग, घ, ङ ।

दिनद्वये निशीथयोगराहित्यं त्रिधा भवति । पूर्वैद्युरेव निशीथादूर्ध्वं तिथिनक्षत्रद्वयं प्रवृत्तं परदिने निशीथादर्वाक् समाप्तमित्येकः प्रकारः, तत्र परत्रोपवासः, निशीथे योगाभावेऽपि संकल्पकालमारभ्य योगस्य सत्त्वात् ।

^१पूर्वैद्युरोहिणी महती परेद्युः स्वल्पा निशीथादूर्ध्वं प्रवृत्तत्वा-
दष्टमी पूर्वदिने स्वल्पा ^२परदिने भूयसीति दिनद्वयेऽत्र ^३निशीथे योगो
नास्ति एव द्वितीयः प्रकारः । तत्र परत्रैवोपवासः ।

सप्तमीसहिताष्टम्यां भूत्वा ऋक्षं द्विजोत्तमः ।

^४प्राजापत्यं द्वितीयेऽह्नि मुहूर्त्ताद्वि भवेद्यदि ।

तदाष्टयामिकं पुण्यं चोक्तं व्यासादिभिः पुरा ॥ इति (स्कन्दपु.)
वचनात् ।

यदा पूर्वदिने अष्टमी भूयसी परेद्युः स्वल्पा, रोहिणी ^४निशीथादूर्ध्वं
प्रवृत्तत्वात् पूर्वदिने स्वल्पा परदिने भूयसी तदापि ^५परदिने उपवासः ।

पूर्वविद्धाष्टमी या तु उदये नवमी दिने ।

मुहूर्त्तमपि संयुक्ता सम्पूर्णा चाष्टमी भवेदि'ति (पद्मपु.) वचनात् ।

अथ— उदये चाष्टमी किञ्चिन्नवमी सकला यदि ।

सा भवेद् बुधसंयुक्ता प्राजापत्यक्षसंयुता ॥ इति (स्कन्दपु.)
वचनात् ।

बुधवारयोगनिमित्तं एवाष्टम्यल्पत्वेऽपि परविद्धा स्वीकारः
^६प्रतीयते इति चेत्, अस्य यथाप्राप्तजन्माष्टम्यनुवादेन बुधवारयोग-
प्राशस्त्यकथनपरत्वात् “उदये चाष्टमी किञ्चिदि” त्यस्यानुवादविशेषण-
त्वेनाविवक्षितत्वात् । तथा च “प्रेतयोनिगतानां च” इत्यादिवाक्यसमा-
नार्थत्वमेव । अतएवास्य बुधवारयोगपरत्वात् शुद्धाधिकायां पूर्वदिने-
ऽद्धरात्रेऽष्टमीयोगसत्त्वे पूर्वदिनप्राप्तेर्न बाधकत्वम् ^७अर्थवादपरत्वात् ।

१) प्राजापत्य- रोहिणी ।

पाठा. १) पूर्वदिने- ग, ड, भ । २) परेद्युर्महती- ड । ३) त्र- च क ।

४) रोहिणी तु- घ, ड । ५) परत्रैवो- घ, ड । ६) प्रतिभाति-ख, ग,

घ, ड, भ । ७) अर्थपर- ग, भ । अन्यपर-घ, ड ।

विद्धाधिकायां तु पूर्वदिनेऽर्द्धरात्रेऽष्टमयोगाभावेन “पूर्वविद्धाष्टमी या त्वि”ति वचनेनोत्तरदिनस्यार्द्धरात्रयोगाभावेऽपि ग्राह्यत्वमिति विशेषः ।

^१तेन माधवाचार्यानुसारेण उक्तेष्वेव जयन्तीभेदेषु वारयोगेन प्राशस्त्यं, न तु वारयोगानुसारेण व्यवस्थेति सिंहवाजपेयिनः^१ ।

^२अथ जयन्तीपारणे विशेषः

^२तिथिनक्षत्रनियमे तिथिभान्ते च पारणम् । (सुमन्तुः)

^३सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणमिष्यते ।

अन्यथा पुण्यहानिः^३ स्याद्वते ^४पारणधारणात् ॥ (ब्रह्मवै.पु)

एवं च सति विद्धाभेदेषु यत्र दिवा तिथ्यन्तो भान्तो वा तदाऽन्यतरान्ते पारणम् ।

१) यथा वारयोगेन व्यवस्था न क्रियते तथा उत्कलदेशे साम्प्रतिकस्मार्त्त-परम्परायां रोहिणीयोगेनापि स्वतन्त्रा व्यवस्था नाचर्यते । केवलमष्टम्या निशीथयोगेन ग्राह्यतिथिर्निरूप्यते । श्रीजगन्नाथमन्दिरेऽपि तथैव समाचारः ।

२) तिथिनक्षत्रनियमे तिथिभान्ते च पारणम् ।

अतोन्यथापारणे तु व्रतभङ्गमवाप्नुयात् ॥ इति कालमाधवे सम्पूर्णः श्लोकः

३) अन्यथा फलहानिः स्मात् कृते धारणपारणे” इति मुद्रितब्रह्मवैवर्ते

४-८-५९

ଜଳାଶୁମୀ

ଭଦ୍ର କୃଷ୍ଣାଶୁମୀ ଶୁକ୍ଳାଶୁମୀ । ତହିଁର ବେଢ଼ଣୀ ନକ୍ଷତ୍ରକୁ ଦେଲେ ଜୟନ୍ତୀ ହୁଏ । ଜଳାଶୁମୀର ପୂବାପରଦଶଦ୍ଵାପ୍ରୋତ ନଶୀଥ କର୍ମକାଳ ଅଟେ । ଦୁଇଦିନ କର୍ମକାଳକୁ ତିଥି ଥିଲେ ବା ଦୁଇଦିନ କର୍ମକାଳକୁ ତିଥି ନ ଥିଲେ ପରଦିନ ହାତ ବନ୍ଧେ ।

ଜୟନ୍ତୀ ସ୍ଥଳର ଗ୍ରହତ୍ଵ ନୂପଣରେ ତିଥି ଓ ନକ୍ଷତ୍ର ପ୍ରଯୁକ୍ତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଗ୍ରହକାଳ ଦର୍ଶାଇଥିଲେହିଁ କର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ଵାର୍ଥ ପରମ୍ପରାରେ ତଥା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ତାହା ପାଳିତ ହେଉନାହିଁ ।

ପାଠା. 1) यिनः इति-ग । 2) अथेति पंक्ति नास्ति-ग, घ, ङ । पारणम्-ग, घ, ङ । 3) सिद्धिहानिः-ङ । 4) धारणपारणात्-ख, घ, ङ, ङ ।

ତିଥିନକ୍ଷତ୍ରସଂଯୋଗେ ଉପବାସୋ ଯଦା ଭବେତ୍ ।

ପାରଣଂ ତୁ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ଯାବନ୍ନୈକସ୍ୟ ସଂକ୍ଷୟଃ ॥ (ନାରଦପୁ.)

ଯଦା ତ୍ବନ୍ୟତରାନ୍ତୋଽପି ଦିବା ନ ଲଭ୍ୟତେ ପୂର୍ବଦିନେଽର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରମାରମ୍ଭ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତयो: ଧ୍ୟାୟକ୍ଷୟୋରୁତ୍ତରଦିନେ ରାତ୍ରିପ୍ରହରବ୍ୟାପିତ୍ବାତ୍ତଦା ରାତ୍ରାବପି ପାରଣଂ ^୧ପ୍ରତିପ୍ରସ-
ବବଚନାତ୍ ।

ତିଥିଧ୍ୟକ୍ଷୟୋର୍ଯଦା ଛେଦୋ ନକ୍ଷତ୍ରାନ୍ତମଥାପି ବା ।

ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରେଽପି ବା କୁର୍ଯାତ୍ ପାରଣଂ ତ୍ବପରେଽହନି ॥ ଇତି

^୧ରାତ୍ରାବପି ଶବ୍ଦାର୍ଥଃ । ଏବଞ୍ଚ—

ଜୟନ୍ତ୍ୟାଂ ପୂର୍ବବିଦ୍ଧାୟାମୁପବାସଂ ସମାଚରେତ୍ ।

ତିଥିନ୍ତେ ଚୋତ୍ସବାନ୍ତେ ବା ବ୍ରତୋ କୁର୍ଯାତ୍ ପାରଣମ୍ ॥ (ଗରୁଡ଼ପୁ.)

ଇତ୍ୟେତଦଶକ୍ତସ୍ୟ ପ୍ରାତରେବ ପୂଜାପୂର୍ବକଂ ବ୍ରତଂ ସମାପ୍ୟ ବ୍ରତରୂପୋତ୍ସବାନ୍ତେ ପ୍ରାତଃ
ପାରଣଂ ^୨କୁର୍ଯାତ୍ ।

ଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀ-ବ୍ରତମ୍

ଅତ୍ର ପୂର୍ବୋକ୍ତେଷୁ ପକ୍ଷେଷୁ ବ୍ରତସାମାନ୍ୟବ୍ୟବସ୍ଥୟା ପୂର୍ବେଷୁରେବ ବ୍ରତାନୁଷ୍ଠାନମ୍ ।

^୩ପୂର୍ବେଷୁରେବୋଦୟାଦିତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତବ୍ୟାପ୍ତୌ ତିଥିସାମ୍ୟବୃଦ୍ଧ୍ୟୋରପି ପୂର୍ବବିଦ୍ଧୈବ

୧) ନିଷିଦ୍ଧସ୍ୟ ପୁନରଭ୍ୟନୁଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରତିପ୍ରସବଃ ।

“ସର୍ବେଷ୍ବେବୋପବାସେଷୁ ଦିବାପାରଣଂ”ମିତି ଏବକାରେଣ ରାତ୍ରିପାରଣଂ ନିଷିଦ୍ଧିୟତେ

ତତ୍ତ୍ବ “ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରେଽପି ବା କୁର୍ଯାଦିତି ପୁନଃସ୍ତ୍ର ବିଧିୟତ ଇତି ପ୍ରତିପ୍ରସବଃ” ।

ଜୟନ୍ତୀ ପାରଣ

ତିଥି ନକ୍ଷତ୍ର ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଜୟନ୍ତୀ ଉପବାସରେ ଦିନାକ୍ଷରରେ ତିଥି ଓ
ନକ୍ଷତ୍ର ଉଭୟକୁ ସମାପ୍ତି ପରେ କିମ୍ବା ତିଥି ବା ନକ୍ଷତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର
ସମାପ୍ତି ପରେ ପାରଣ କରିବ । ଦିନାକ୍ଷରରେ ଯଦି ତିଥି ଓ ନକ୍ଷତ୍ର ଦୁଇଟିରୁ
ଗୋଟିକର ସମାପ୍ତି ନ ହୁଏ ତେବେ ସେ ସ୍ଥଳରେ ଗ୍ରହଣର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିକର
ସମାପ୍ତି ମଧ୍ୟ ପାରଣ କରାଯିବ । ଅଶକ୍ତ ପକ୍ଷେ ଉତ୍ସବାକାଳରେ ଅର୍ପଣ
ଉପବାସର ମରଦିନ ସକାଳେ ତିଥି ଓ ନକ୍ଷତ୍ରର ସମାପ୍ତି ହୋଇ ନ ଥିଲେ
ମଧ୍ୟ ପାରଣ କରିବ ।

ପାଠା. 1) ରାତ୍ରାବପିତ୍ୟପିଶବ୍ଦାର୍ଥଃ:ସ । ରାତ୍ରାବପିତି ଶବ୍ଦାର୍ଥଃ:-ଗ । 2) କୁର୍ଯାତ୍ ଇତି

ନାସ୍ତି-ଙ । 3) ପରେଷୁରେ- ଧ,ଗ,ଘ,ଙ,ଞ । 4) ହୃତ୍- ଧ ।

ଗ୍ରାହ୍ୟା

ଶ୍ରାବଣୀ ଦୁର୍ଗନବମୀ ତଥା ଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀ ଚ ଯା ।

ପୂର୍ବବିଦ୍ଧୈବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଶିବରାତ୍ରିର୍ବଲେଦିନମ୍ ॥ ଇତି (ନାରଦ:)

ଏବକାରଯୁକ୍ତବଚନାତ୍ ।

“ମାସି ଭାଦ୍ରପଦେ ଶୁକ୍ଳେ ଯା ଭବେଦ୍ଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀ ନୃପ ।

ଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀତି ବିଜ୍ଞେୟା ପୂର୍ବବିଦ୍ଧା ପ୍ରଶସ୍ୟତେ ॥

ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀ ତିଥିର୍ଯା ତୁ ମାସି ଭାଦ୍ରପଦେ ଭବେତ୍ ।

ଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀ ସାଷ୍ଟମୀ ଜ୍ଞେୟା ନୋତ୍ତରା ସା ବିଧିଯତେ ॥^୧ ଇତି ବଚନାଚ୍ଚ ।

ଅତ୍ର ଦୂର୍ବାପୂଜା ନିତ୍ୟା କାମ୍ୟା ଚ ।

ପ୍ରାପ୍ତେ ଭାଦ୍ରପଦେ ମାସି ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମ୍ୟାଂ ଚ ଭାରତ ।

ଯା ନ ପୂଜୟତେ ଦୂର୍ବା ମୋହାଦିହ ଯଥାବିଧି ॥

ତ୍ରୀଣି ଜନ୍ମାନି ବୈଧବ୍ୟଂ ଲଭତେ ନାତ୍ର ସଂଶୟ: ।

ତस्ମାତ୍ ସମ୍ପୂଜନୀୟା ସା ପ୍ରତିବର୍ଷଂ ବଧୂଜନୈ: ॥

ସୁଖ^୧ ସନ୍ତାନଜନନୀ ଭ୍ରାତୃସୌଭାଗ୍ୟଦା ସଦା ।

ବ୍ରହ୍ମନ୍ ଭାଦ୍ରପଦେ ମାସି ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମ୍ୟାମୁପୋଷିତ: ॥

ମହେଶଂ ପୂଜୟେଦ୍ଦୂର୍ବାଂ ସହିତଂ ବନେ ।

ଇତି ଭବିଷ୍ୟପୁରାଣେ ଦୂର୍ବାସହିତମହେଶପୂଜା ବିହିତା ॥^୨

ଭାଦ୍ରଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମ୍ୟାଂ ଦୁର୍ଗାଶୟନମ୍

ସର୍ବଦୈବୋତ୍ଥିତା ତିଷ୍ଠେଦ୍ ଦୁର୍ଗା ଲୋକହିତାୟ ବୈ ।

ସ୍ବପେଦ୍ ଭାଦ୍ରସିତାଷ୍ଟମ୍ୟାଂ ତ୍ରିପଞ୍ଚଦିବସାତ୍ ପରମ୍ ॥

୧) ସୁଖସନ୍ତାନଂ- ସୁଖପରମ୍ପରା ।

୨) ସମ୍ପ୍ରତି ଉତ୍କଳଦେଶେ ଅସ୍ୟ ବ୍ରତସ୍ୟ ସମାଚାରୋ ନାସ୍ତି ।

ଉଦ୍ଧୃ ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀ ଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀ ଚାନ୍ଦ୍ରା ପୂର୍ବବିଦ୍ଧା ।

ଉଦ୍ଧୃ ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀରେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ଶୟନ ବେଳେ । ଚାନ୍ଦ୍ରା ପରବିଦ୍ଧା ।

କର୍ମକାଳ ପ୍ରଦେଶ । ଶୟନ ପରମାଗ ୧୯୫୦ରୁ ପୃଥକ ହେବ ନାହିଁ । ତିଥି

ସପ୍ତ ୧୭୬୯ କର୍ମପାଠେ ।

ପାଠ. ୧) ଇତ୍ୟାଦି ଗ, ଘ, ଙ, ଞ ।

उत्तिष्ठत्यर्चिता देवी षोडशेऽह्नि न रात्रिः ।

३ दिवा स्वापे भवेद्रोगो निश्युत्थाने जनक्षयः ॥

दिनक्षयो यदि भवेत् स्वपेद् घृत्नांश्चतुर्दश ।

न वर्द्धयेत् स्वापदिनं तिथिवृद्धौ कदाचन ॥ इति ॥ (भगवतीपु)

शरत्कालीन-दुर्गापूजा

“२ एवं च यजनं कुर्याद् वर्षे वर्षे युधिष्ठिर ।

यो वै न पूजयेत् सम्यक् चण्डिकां भक्तवत्सलाम् ॥

भस्मीकृत्यास्य पुण्यानि निर्दहत्यवमानिता ॥ ” (देवीपु.)

“३ यदा दैववशादस्मिन् मासे पूजा न जायते ।

तदा तु कार्तिकाष्टम्यां कर्म चैतत् प्रकीर्तितम् ॥

कृष्णाष्टमीं समारभ्य यावच्छुक्लाष्टमी भवेत् ।

दिवसे दिवसे पूर्वोक्तं कर्म प्रशस्यते ॥

आश्विने कार्तिके वाऽपि कृष्णाष्टम्यां समाचरेत् ।

सर्वकामार्थसिद्ध्यर्थं कर्मदं दुर्लभं स्मृतम् ॥ इत्यादि-(दुर्गाकल्पः)

वचनात् दुर्गार्चनं नित्यं काम्यं च संयोगपृथक्त्वन्यायेन ।

तत्र- दिनैः षोडशभिर्नवभिरथपञ्चभिस्त्रिभिर्द्वाभ्याम् ।

एकेन च यद् विहितं क्रमशः प्रस्तौमि तद्विधानमहम् ॥

तत्र कृष्णाष्टम्यादि शुक्लाष्टम्यन्तं पूजनं षोडशदिनात्मकम् ।

१) दुर्गाशयने प्रदोषः कर्मकालः । उभयदिनप्रदोषस्पर्शे परेद्युः शुक्लाष्टमीत्वात् ।

२) एवं चेति देवीपुराणवचने “वर्षे वर्षे” इति वीप्सया प्रत्यवायेन च दुर्गापूजायाः नित्यता प्रतिपाद्यते ।

३) यदा दैवेति वचनेन अनुकल्पेन “दिवसे दिवसे” इति वीप्सया च दुर्गापूजायाः नित्यत्वं प्रतिपादितं, सर्वकामार्थसिद्ध्यर्थमिति काम्यत्वमपि । तेन संयोगपृथक्त्वन्यायेन दुर्गापूजाया नित्यकाम्योभयरूपत्वं सिद्धमेव ।

6834

तत्र- सप्त^१म्यामुदिते सूर्ये परतश्चाष्टमी यदि ।
 तत्र दुर्गोत्सवं कुर्यान्न कुर्यादपरेऽहनि ॥
 यदाऽष्टमीं तु सम्प्राप्य अस्तं याति दिवाकरः ।
 तत्र दुर्गोत्सवं कुर्यान्न कुर्यादपरेऽहनि ॥ (विश्वरूपनिबन्धः)
 “वृथा पशुघ्नतां याति नवमीवासराच्चिते ।
 अष्टमीनिशि सन्तुष्टा पूजां गृह्णाति पार्वती ॥
 अष्टमी नवमीविद्धा तत्र दुर्गा न पूजयेत् ।
 पूजयन् क्लेशभागी स्यात् यथा वज्रहतो गिरि”रिति-(भगवतीपु.)
 वचनात् ^२पूर्वविद्धाष्टमी ग्राह्या ।
 आश्विने मासि शुक्ले तु कर्तव्यं नवरात्रकम् ।
^१प्रतिपदाक्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् ॥ (भविष्योत्तरपु.)
 शुक्ले-शुक्लपक्षे । ^२नवरात्रिसम्बन्धि पूजादिकं कर्म ।
 नवरात्रं प्रयत्नेन प्रत्यहं सा समर्चिता ॥
 नाशयत्येव विघ्नौघान् सुगतिं चैव दास्यति” इति फल^३ञ्च ।
 “पञ्चमी सप्तमी चैव दशमी च त्रयोदशी ।
 प्रतिपन्नवमी चैव कर्तव्या सम्मुखी तिथिः ॥ (पैठीनसिः)
^३सम्मुखी नाम सायाह्नव्यापिनी गृह्यते यदा ॥ इति (स्कन्दपु.)
 पूर्वविद्धा ग्राह्या । उपरितनेषु ^४चतुर्ष्वपि पक्षेषु इयमेव व्यवस्था उन्नेया ।
 अथवा नवरात्रं तु उपवासपरायणः ।
 पूजयेद् विधिवद् दुर्गां बिल्वपत्रैर्नराधिप ॥

१) सप्तम्यामिति वचनेन दुर्गोत्सवस्य उदयवेधो वारितः । यदाष्टमीमिति वचनेन अस्तमयवेधश्च दर्शितः ।

२) अष्टम्याः पूर्वविद्धत्वं मूलाष्टमीविषयं कृष्णाष्टमीत्वात् ।

३) सम्मुखीवचनेन प्रतिपदादि-नवरात्रपक्षः पूर्वविद्धो ग्राह्यः ।

४) चतुर्षु पञ्चदिनत्रिदिनद्विदिनैकदिनपक्षेषु इयमेव व्यवस्था सायाह्नव्याप्त्या ग्राह्यतिथिर्निरूपणरूपा । इत्थमुक्त्वापि ग्रन्थकारः महाष्टमीविषये प्रदोषव्याप्तिं तिथिद्वन्द्वे च परविद्धत्वं दर्शयिष्यति ।

पाठा. १) प्रतिपदादि-ग, ङ, ज । प्रतिपदाद्यक्रमे-भः । प्रतिपत्तिथिमारभ्य-घ । २) नवमी-घ । ३) फलम्-ङ ।

द्रोणपुष्पैस्तथा वीर जातीपुष्पैश्च पूजयेत् ।

अत्र नक्तमपि विहितमस्ति । ^१आश्विनमासे योऽयं नवरात्रोत्सवः प्रतिपदादिः क्रियते, तस्य नक्तव्रतत्वान्नक्त^२कालेन व्यवस्थेति माधवाचार्याः । पञ्चदिनपक्षे पञ्चम्यादि तिथिषु पूजा । त्रिदिनपक्षे—

^१व्रती प्रपूजयेद् देवीं सप्तम्यादिदिनत्रये ।

द्वाभ्यां चतुरहोभिर्वा ह्रासवृद्धिवशात्तिथेः ॥” (भविष्यपु.)

“चेरुहविष्यं भुञ्जानाः कात्यायन्यञ्चनं व्रतम् । (भागवत १०-२२-१)

इत्यादौ दुर्गापूजाया अपि व्रतत्वं व्यक्तम् ।

ऋक्षत्रयेऽपि मूलादौ नवम्यामाश्विने सिते ।

चण्डिकामुपहारैश्च पूजयेद् राष्ट्रसिद्धये ॥ (रुद्रयामलभविष्यपु)

इति वचनात् राष्ट्रसिद्धिका^३मस्तु ^२मूलादिनक्षत्रत्रये ^४पूजां कुर्यात् ।

तदापि काम्ये कृते नित्यमनुष्ठितं स्यादिति न्यायात् नित्यपूजासिद्धिः ।

“अष्टम्याञ्च नवम्याञ्च जगन्मातरमम्बिकाम् ।

१) व्रतीप्रपूजयेदिति चेरुहविष्यमिति चाभ्यां भविष्यभागवतवचनाभ्यां दुर्गापूजाया व्रतत्वमुक्तम् । “यद्यपि भागवतवचने “हेमन्ते प्रथमे मासि नन्दव्रजकुमारिकाः, चेरुहविष्यं भुञ्जानाः कात्यायन्यर्चनं व्रत”मित्यत्र पूजान्तरं वर्णितं न तु शारदीयार्चनं तथापि अर्चनस्य व्रतरूपत्वप्रतिपादने नास्य वचनस्यासामर्थ्यम् ।

२) मूलादिपक्षस्तु काम्यः । प्रायेणास्य समाचारो न दृश्यते । कामी तत्र नृपतिः वचने राष्ट्रसिद्धेरुक्तत्वात् ।

३) आश्विनशुक्लपक्षमधिकृत्योक्तं ब्राह्मे—तत्राष्टम्यां भाद्रकालीदक्षयज्ञ-विनाशिनी ॥ प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनीकोटिभिः सह अतोर्थं पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः । (कल्पतरु-नियत-४०७)

पाठा. १) आश्वयुज्मासे-घ । आश्वयुज- ख, ग, भ. “ननु आश्वयुजमासे योयं नवरात्रोत्सवः तदुपक्रमस्यापि पूर्वविद्धायां क्रियमाणत्वात् सोप्यत्र विवक्षणीय इति चेन्न तस्य नक्तव्रतत्वा”दिति मुद्रितकालमाधवपाठः ।

२) नक्तकाले ग । ३) कामेन तु-ग, भ. कामेन- घ । ४) पूजा कार्या- घ । ऋक्षत्रितये-पूजा कार्या-भ. ।

“ପୁଜୟିତ୍ବାଽଽଶ୍ବିନେ ମାସି ବିଶୋକୋ ଜାୟତେ ନର:” ॥ ^୨ଇତି

(ସ୍କନ୍ଦ-ଭବିଷ୍ୟପୁ.)

“ମାସି ଚାଶ୍ବୟୁଜେ ବୀର ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ତ୍ରିଶୂଳିନୀମ୍ ।

ନବମ୍ୟାଂ ପୂଜୟେଦ୍ ଯସ୍ତୁ ତସ୍ୟ ପୁଞ୍ଵ୍ୟଫଳଂ ଶ୍ରୃଣୁ ॥

ଅଶ୍ବମେଧସହସ୍ରସ୍ୟ ବାଜପେୟଶତସ୍ୟ ଚ ।

ତତ୍ଫଳଂ ଲଭତେ ବୀର ଦେବୀଦେବଗଣୈର୍ବୃତ: ॥ ” (ଦେବୀପୁ.)

“ଆଶ୍ବିନେ ମାସି ଶୁକ୍ଳାୟାଂ ନବମ୍ୟାଂ ନିଶି ଚଞ୍ଚିକାମ୍ ।

ପୂଜନାଚ୍ଛତ୍ରୁନାଶ: ସ୍ୟାଦ୍ରାଷ୍ଟଂ ଜୟତି ଲୀଳୟା ॥

ଦୁର୍ଗାଂ ସମ୍ପୂଜ୍ୟ ଦୁର୍ଗାଞ୍ଚି ନବମ୍ୟାଂ ତରତୀଚ୍ଛୟା ।

ସଂଗ୍ରାମେ ବ୍ୟବହାରେ ଚ ସଦା ବିଜୟମଶ୍ନୁତେ ॥ (ଭବିଷ୍ୟପୁ.)

“ପ୍ରାବୃଟ୍‌କାଳେ ବିଶେଷେଣ ଆଶ୍ବିନେ ହାଷ୍ଟମୀପୁ ଚ ।

ମହାଶବ୍ଦୋ ନବମ୍ୟାଞ୍ଚ ଲୋକେ ଧ୍ୟାୟିତାଂ ଗମିଷ୍ୟତୀ”ତି (ଦେବୀପୁ.)

ଅଚ୍ଚନାତ୍ ମହାଷ୍ଟମୀମହାନବମୀତି ଧ୍ୟାୟିତାଂ ପତ୍ନୀ ।

“ଯ: କରୋତ୍ୟୁପବାସଂ ତୁ ନବମ୍ୟାଂ ବିଧିବନ୍ନୃପ ।

ସ ଫଳଂ ପ୍ରାପ୍ନୁୟାତ୍ ସର୍ବଂ ରାଜସୁୟାଶ୍ବମେଧयो: ॥

ଅଶ୍ବୟୁକ୍‌ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷସ୍ୟ ନବମ୍ୟାଞ୍ଚ ବରାନନେ ।

ଉପବାସପରୋ ଭୂତ୍ବା ଯସ୍ତ୍ବାଂ ପଶ୍ୟତି ଭକ୍ତିତ: ॥

ତସ୍ୟ ପାପଂ କ୍ଷୟଂ ଯାତି ତମ: ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟେ ଯଥା ॥ (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

ଦୁର୍ଗା । ଶ୍ରବ

ଶ୍ରବଣକାଳୀନ ଦୁର୍ଗା । ଶ୍ରବଣ ୬ ଗୋଟି ପକ୍ଷ ଯଥା — ଷୋଡ଼ଶଦିନ ପକ୍ଷ, ନବଦିନ ପକ୍ଷ, ପଞ୍ଚଦିନ ପକ୍ଷ, ଚିଦିନ ପକ୍ଷ, ଦ୍ଵିଦିନ ପକ୍ଷ ଓ ଏକଦିନ ପକ୍ଷ । ଷୋଡ଼ଶଦିନ ପକ୍ଷ ଆଶ୍ଵିନ କୃଷ୍ଣାଷ୍ଟମୀ ଠାରୁ ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ନବଦିନ, ପଞ୍ଚଦିନ, ଚିଦିନ ଓ ଦ୍ଵିଦିନ ପକ୍ଷ ଯଥାକ୍ରମେ ଆଶ୍ଵିନ ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରତିପଦା ଠାରୁ, ପଞ୍ଚମୀ ଠାରୁ, ସପ୍ତମୀ ଠାରୁ ଓ ଅଷ୍ଟମୀ ଠାରୁ ଆଶ୍ଵିନ ଶୁକ୍ଳ ନବମୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଏକଦିନ ପକ୍ଷ କେବଳ ଆଶ୍ଵିନ ଶୁକ୍ଳ ନବମୀ । ଏ ସମସ୍ତ ପକ୍ଷରେ ସାପ୍ତମୀକାଳ (ନକ୍ଷତ୍ରକାଳ) କର୍ମକାଳ । ଦ୍ଵିଦିନପକ୍ଷଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ପକ୍ଷରନ୍ତର୍ଗତ ପୁରୁଷର ଅଟେ ।

ପାଠା. 1) “ଇତି” ଗ, ଘ, ଙ ପାଠ: । 2) ରୂପତ୍ନୀ— ଗ, ଘ, ଙ, ଜ, ଙ ।

ମାସି ଚାଶ୍ବୟୁଜେ ଶୁକ୍ଳେ ନବମୀ ଯା ନରାଧିପ ।
 ତସ୍ୟାଂ ଯତ୍ କ୍ରିୟତେ ବୀର ନରै: ସ୍ନାନାଦିକଂ ପ୍ରଭୋ ॥
 ତତ୍ସର୍ବମକ୍ଷୟଂ ତେଷାଂ ସର୍ବସିଦ୍ଧିକରଂ ତଥା ।
 ମହାନବମ୍ୟାଂ ପୂଜେୟଂ ସର୍ବସିଦ୍ଧିପ୍ରଦାୟିକା ॥
 ସର୍ବେଷୁ ବତ୍ସବର୍ଣ୍ଣେଷୁ ତବ ଭକ୍ତ୍ୟା ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତା ।
 କୃତ୍ବାଽନୋତି ଯଶୋ ରାଜ୍ୟଂ ପୁତ୍ରାୟୁର୍ଧନସମ୍ପଦ: ॥”
 “ଶ୍ରାବଣୀ ଦୁର୍ଗନବମୀ ତଥାଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀ ଚ ଯା ।

ପୂର୍ବବିଢ୍ବୈବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଶିବରାତ୍ରି ବର୍ତ୍ତେଦିନମ୍ । (ନାରଦ:) ଇତି ବଚନାତ୍
 ପୂର୍ବବିଢ୍ବୈବ ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

ଦୁର୍ଗାଷ୍ଟମୀବ୍ରତମ୍

“ନକ୍ତକାଳେ ତୁ ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତେ ମଞ୍ଡଳଂ କାରୟେଦ୍ ବ୍ରତୀ” । ଇତି (ଦେବୀପୁ.)
 ବଚନାଦ୍ ଦୁର୍ଗାଷ୍ଟମୀବ୍ରତେ ପ୍ରଦୋଷ: କର୍ମକାଳ: । ଉଭୟ^୧ଦିନେ କର୍ମକାଳବ୍ୟାପ୍ତୌ
 ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀତ୍ବାତ୍ ପରବିଢ୍ବା ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

ଗୋଷ୍ଠାଷ୍ଟମୀ

କାର୍ତ୍ତିକଶୁକ୍ଳପକ୍ଷମଧ୍ୟକୃତ୍ୟ—

ଗୋଷ୍ଠାଷ୍ଟମ୍ୟାଂ ଗବାଂ ପୂଜା ଗୋଗ୍ରାସୋ ଗୋପ୍ରଦକ୍ଷିଣମ୍ ।

ଗବାମନୁଗମ: କାର୍ଯ୍ୟ: ସର୍ବାନ୍ କାମାନଭୀଽସତା^୨ ॥

ସର୍ବପାପ ବିଶୁଦ୍ଧୟେ ଇତି ଚତୁର୍ଥପାଦ: କ୍ବଚିତ୍ ପଠିତ: ।

^୩ପ୍ରଥମାଷ୍ଟମୀ

ମାର୍ଗଶୀର୍ଷକୃଷ୍ଣାଷ୍ଟମୀ ପ୍ରଥମାଷ୍ଟମୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ । ତତ୍ର ସମାଚାରାତ୍
 ଉତ୍କଳଦେଶେ ପ୍ରଥମଗର୍ଭୋତ୍ପନ୍ନସ୍ୟାୟୁର୍ବୃଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ କଳଶେ ଗଣପତ୍ୟାଦିପଞ୍ଚଦେବତା-

୧) “ସର୍ବପାପବିଶୁଦ୍ଧୟେ” ଇତି କୂର୍ମପୁରାଣେ ପଠିତ ଇତି ଗଦାଧରରାଜଗୁରୁ: ।

ଦୁର୍ଗାଷ୍ଠମୀ ବ୍ରତର ପ୍ରଦୋଷ କର୍ମକାଳ । ଉଭୟଦିନ ପ୍ରଦୋଷକୁ
 ତିଥି ସ୍ମରଣକଲେ ପରବିଢ୍ବା ହେବ ।

କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଠମୀ ଗୋଷ୍ଠାଷ୍ଠମୀ । ସୋଦପୂର୍ବ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ତାହାର କର୍ମକାଳ ।
 ତିଥି ହେଉ ହେଲେ ପରବିଢ୍ବା ହେବ ।

ପାଠା. ୧) ଉତ୍ତରଦିନେ- ଖ । ୨) ତ:- ଙ । ୩) ପଂକ୍ତିର୍ନାସ୍ତି- ଖ, ଘ, ଙ, ଞ ।

पूजादिकं क्रियते । तत्र व्रतसामान्योक्तः कालः ।^१ तिथिद्वये युग्मवाक्यात् पूर्वदिने पूजादिकं^२ कार्यम् ।

भद्राष्टमी

^२पौषे मासि यदा विप्र शुक्लाष्टम्यां बुधो भवेत् ।

तदा तस्मात् महापुण्या अहो^३ भद्रा प्रकीर्तिता ॥

तस्यां स्नानं तथा दानं तर्पणं विप्रभोजनम् ।

मत्प्रीतये कृतं देशी शतसाहस्रिकं भवेत् ॥ (शतानन्दसं.)

भीष्माष्टमीव्यवस्था त्वस्मत्कृतश्राद्धदीपेऽनुसन्धेया ।

नवमी

सा चाष्टमीयुता ग्राह्या युग्मात् ।

१) कृत्यकोमुद्यां “मध्याह्नादधिकमिति वचनं पठित्वा” न च तत्र मूलं पश्याम इत्युक्तम्” कालसारकारस्तु तद्वचनमुत्थाप्य तदसन्मूलमिति निबन्धनकृत इत्याह । कालदीपे यद्यपि ‘क’ पुस्तके पूजादिकं कार्यमित्य-
नन्तरं तद्वचनं लभ्यते तथापि ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ-पुस्तकेषु तन्नास्ति ।
ततो दीपकृता वचनमिदं नोद्धृतमित्यवगम्यते । श्रीलिङ्गराजदेवस्य यात्रायामुदयवेध एव ग्राह्यः ।

२) भद्राष्टम्यामुदयवेध एव ।

३) भीष्माष्टमी- माघशुक्लाष्टमी । एकोद्दिष्टकालस्तत्र ग्राह्यः भीष्माष्टम्यां
भीष्मश्राद्धस्य मुख्यत्वात् तस्य चैकोद्दिष्टरूपत्वात् ।

ମାର୍ଗଶିର କୃଷ୍ଣାଷ୍ଟମୀ ପ୍ରଥମାଷ୍ଟମୀ ସୋଦଶମୀମୂର୍ତ୍ତି କର୍ମକାଳ । ଚିଥି
ଦ୍ଵେଷଦେବେ ପୂଜନେ ଦେବ । (ଶ୍ରୀଲକ୍ଷ୍ମଣ ଦେବଙ୍କ ଯାତ୍ରା ନିମନ୍ତେ
ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ବେଳ ଗ୍ରାହ୍ୟ ।)

ପୌଷଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀ ବୁଧବାର ପଡ଼ିଲେ ଭଦ୍ରାଷ୍ଟମୀ ଯୋଗ ହୁଏ । ତହିଁରେ
ଉଦୟବେଳ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟେ । ମାଘଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀ ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀ । ତହିଁରେ ଏକୋଦଶି
କାଳବ୍ୟାପିନୀ ଚିଥି ଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟେ ।

ସାମାନ୍ୟତଃ ନବମୀ ପୂଜିତା ।

पाठा. 1) तद्व्यवस्थातिथि ख, ग । 2) मध्याह्नादधिकं किञ्चित् परतः
प्रथमाष्टमी । तत्र पूजादिकं कार्यं न्यूना चेत् पूर्ववासरे” इति
स्मृत्यन्तरे- क । 3) रात्रीतिकी ग । रात्रेतिकी- ङ ।

रामनवमी

“प्राप्ते श्रीरामनवमीदिने मर्त्यो विमूढधीः ।

उपोषणं न कुरुते कुम्भीपाकेषु पच्यते ॥

यस्तु रामनवम्याञ्च भुङ्क्ते मोहाद विमूढधीः ।

कुम्भीपाकेषु घोरेषु पच्यते नात्र संशयः ॥

^१अत्र मर्त्य इत्युपादानात् नरमात्राधिकारः ।

एवञ्च- कुर्यात् रामनवम्यां तु उपोषणमतन्द्रितः ।

मातुर्गर्भमवाप्नोति नैव रामोऽव^२दत् स्वयम् ॥

^३तस्मात् सर्वात्मना सर्वे कृत्वैव नवमीव्रतम् ।

मुच्यन्ते पातकैः सर्वैर्यान्ति ब्रह्म सनातनम् ॥

अतः संयोगपृथक्त्वम्यायान्नित्यं काम्यं च ।

चैत्रे मासि नवम्यां तु जातो रामः स्वयं हरिः ।

^४पुनर्वस्वक्षसंयुक्ता सा तिथिः सर्वकामदा ।

पुनर्वस्वक्षसंयोगः स्वल्पोऽपि यदि लभ्यते ।

चैत्रशुक्लनवम्यां तु सा तिथिः सर्वकामदा ॥

श्रीरामनवमी प्रोक्ता कोटिसूत्रग्रहाधिका ।

तस्मिन् दिने महापुण्ये राममुद्दिश्य भक्तिः ।

यत् किञ्चित् कुरुते कर्म ^५तद् भवत्यक्षयकारकम् ।

उपोषणं जागरणं पितृनुद्दिश्य तर्पणम् ॥

तस्मिन् दिने तु कर्तव्यं ब्रह्म प्राप्तिमभीप्सुभिः ।

^६चैत्रशुक्लनवम्यां तु रामस्य पूजनं भवेत् ॥

१) अनेन प्रत्यत्रायप्रदर्शनमुखेन व्रतस्य नित्यत्वमुक्तम् । प्राप्ते श्रीरामे-

त्यारभ्य सर्वाणि रामनवमीप्रकरणोक्तानि वचनानि अगस्त्यसंहिताया
इत्युक्तमाचार्यैः ।

पाठा. 1) अथ- क. ख. । तत्र-घ । 2) भवेत्-तथितत्त्वधृतपाठः-६१ ।

3) तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकृत्वैव नवमीव्रतम् । मुच्यते पातकैः सर्वैर्यान्ति ब्रह्म
सनातनम्-ख । 4) श्लोकाद्धमिदं नास्ति- ख, भ. । 5) भवत्यक्षय-
कारकम्-ख । तद् भवत्यक्षयं बुनः- ग । 6) चैत्रे- ख ।

ततो मध्याह्नवेलायां संजातो हि जगत्पतिः ।

“चित्रे” शुद्धा^१ तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि ॥

सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेत् ।

नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैः ॥

उपोषणं नवम्यां वै दशम्यामेव पारणम् ।”

श्रीरामजन्मनवमी सम्पूर्णा फलदा सदा ॥

विद्धा चेत् परविद्धैव कर्तव्या तु विशेषतः ।

द्वयोर्मध्याह्नयुक्ता चैत्रोपोष्या पूर्वसंयुता ॥

परविद्धैव कर्तव्या मध्याह्नव्यापिनी सदा^२ ॥ (अगस्त्यसंहिता)

शुद्धेति श्रवणाच्छुद्धाया मृक्षादरो न विद्धायाम् । अतएवाष्टमीविद्धा

नवमी सनक्षत्रापि नोपोष्या, सैव तादृश्यैव न तु विद्धा । दशमीपारण-

^३सत्त्वे—

“सर्वैरेवाष्टमीविद्धा नोपोष्या विष्णुपरायणैः ॥ इति तु

विष्णुपरायणत्वेन भवितव्यमित्युपदेशपरं न तु कर्तृविशेषकम् ।

महानवमीव्यवस्था तु दुर्गोत्सवे कृता वेदितव्या ।

१) शुद्धा अत्र सूर्योदयव्यापिनी न तु सम्पूर्णा ।

२) रामनवम्यां परविद्धायामाचरिते व्रते यत्र पारणमेकादश्यामापतति तत्र एकादश्यां भोजनस्य निषिद्धत्वात् पूर्वविद्धायामुपवासो वैष्णवैरपि सुतरां विधेय एवेति सारः । इत्येतत् तिथितत्त्वकारमतं ग्रन्थकृता क्रोडीकृतम् । वस्तुतस्तु “परविद्धैवकर्तव्या मध्याह्नव्यापिनी सदा” इति प्रमाणवाक्ये— परविद्धत्वस्य मध्याह्नव्यापित्वस्य च द्वयोरेव विधेय-त्वेनोपदिष्टत्वात् दिनद्वये मध्याह्नयोगाभावे परेद्युरेव ।

ब्रह्मचरिणी

६६४ ब्रह्मचरिणी ब्रह्मचरिणी । कर्मकाल मयाह्ना । श्रद्धावती
नवमीते ज्ञेयक व क्रिडा । ६६५ वर्ष नवमी ६६६ वर्ष ६६७ वर्ष
श्रद्धावती श्रद्धावती नवमीते ज्ञेयक व क्रिडा । ६६८ वर्ष मयाह्ना
नवमीते ज्ञेयक व क्रिडा ।

काव्यकाल दूर्गाष्टक क्रमके गावदाय दूर्गाष्टक कथकला गावदाय

६६८ ।

पाठाः १) शुक्ला- क, झ । २) यदा- ग, ड, झ । ३) सत्त्वेन-ग ।

दशमी

कृष्णपक्षे तिथि ग्राह्या यस्यामस्तमितो रविः ।

शुक्लपक्षे तिथिग्राह्या यस्यामभ्युदितो रविः । इति । (मार्कण्डेयपु)

वचनात् कृष्णदशमी पूर्वविद्धा, शुक्लदशमी परविद्धा ग्राह्या । अतएव माधवाचार्याः—

“कृष्णा पूर्वोत्तरा शुक्ला दशम्येव व्यवस्थिता ।”

दशहरा दशमी

“ज्येष्ठस्य शुक्लदशमी संवत्सरमुखी स्मृता ।

तस्यां स्नानं प्रकुर्वीत दानं चैव विशेषतः ॥

यां काञ्चित् सरितं प्राप्य दद्याद् दर्भेस्तिलोदकम् ।

मुच्यते दशभिः पापैः सुमहापातकोपमैः ॥ (स्कन्दपु.)

अत्र केवलदशम्यां नदीमात्रे दर्भकरणकतिलतपणाङ्गस्नानाद्दशविध-
पापक्षयः । एवं दानादिष्वपि ।

“ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता ।

हरते दशपापानि तस्माद् दशहरा स्मृता ॥ ” (ब्रह्म ६३-११)

“ज्येष्ठे शुक्लदशम्यां तु^१ भवेद् भौमदिन यदि ।

ज्ञेया हस्तर्क्षसंयुक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥ (भविष्यपु.)

केवलदशमी पुण्या । हस्तानक्षत्रसंयुक्ता पुण्यतरा । भौमवारे हस्तर्क्ष-
संयुक्ता पुण्यतमा । दशपापानि यथा (मनुः)—

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।

परदारोपसेवा च कायिकं^२ त्रिविधं स्मृतम् ॥ (१२-७)

पारुष्यमनृतं चैव^३ पैशुन्यं चापि सर्वशः ।

१) ब्रह्मपुराणे तु प्रथमार्द्धस्य “शुक्लपक्षस्य दशमी ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तमाः”

इति पाठो दृश्यते (२३-१५) ।

दशमी शुक्लपक्षस्य ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तमाः ।

पाठा. १) च- ग, घ, ङ, झ । २) शारीरं (मुद्रितमनुपाठः) । ३) चापि-
ग, घ, ङ, झ ।

^୧ଅସମ୍ବଦ୍ଧପ୍ରଳାପଃ ଶାଢ଼ମ୍ୟଂ ସ୍ୟାଚ୍ଚତୁର୍ବିଧମ୍ ॥ (୧୨-୬)

ପରଦ୍ରବ୍ୟେଷ୍ଠାଭି^୨ଧ୍ୟାନଂ ମନସାଽନିଷ୍ଠଚିନ୍ତନମ୍ ।

ବିତଥାଭିନିବେଶଃ ଚ ତ୍ରିବିଧ କର୍ମ ମାନସମ୍ ॥ (୧୨-୭)

“ଜ୍ୟେଷ୍ଠେ ମାସି କ୍ଷିତିସୁତଦିନେ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ଦଶମ୍ୟାଂ,

ହସ୍ତେ ଶୈଳାନ୍ନିରଗମଦିୟଂ ଜାହ୍ନବୀ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକମ୍ ।

ପାପାନ୍ୟସ୍ୟାଂ ହରତି ଚ ତିଥୌ ସା ଦଶେତ୍ୟାହୁରାତ୍ୟାଂ,

ପୁଣ୍ୟଂ ଦଦ୍ୟାଦପି ଶତଗୁଣଂ ବାଜିମେଘାୟୁତସ୍ୟ ॥ (ଶଢ଼ଃ ଖଃ)

ଭୌମହସ୍ତଯୁକ୍ତଜ୍ୟେଷ୍ଠଶୁକ୍ଳଦଶମ୍ୟାଂ ଗଞ୍ଜାମ୍ନାନାଂ ଦଶବିଧପାପକ୍ଷୟଃ । ଶତଗୁଣ ବାଜିମେଘାୟୁତଜନ୍ୟ^୧ପୁଣ୍ୟସମପୁଣ୍ୟଂ ଚ ଫଳମ୍ । ଅତ୍ର ତିଚ୍ଚିଦ୍ୱୈଧେ ପରବିଦ୍ଧା ଗ୍ରାହ୍ୟା । ଦଶହରାଧିକାରେ—

^୨ସ୍ତସ୍ୟାଂ ହଳିନଂ କୃଷ୍ଣ ପଞ୍ଚେଦ୍ ଭଦ୍ରାଂ ସୁସଂଯତଃ ।

ସର୍ବପାପବିନିର୍ମୁକ୍ତୋ ବିଷ୍ଣୁଲୋକଂ ବ୍ରଜେନ୍ନରଃ ॥ (ବ୍ରହ୍ମପୁ. ୬୩-୧୬)

ଆଶ୍ୱିନଶୁକ୍ଳଦଶମୀ

एकादशीयुतायांच दशम्यामुत्सवादिकम् ।

शुक्लायामାश୍ୱିନେ ମାସି କୁର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ଭରତର୍ଷଭ ॥

ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟେ ^୨ମହାରାଜ ! ଦୃଶ୍ୟତେ ଦଶମୀ ତିଥିଃ ।

ଆଶ୍ୱିନେ ମାସି ଶୁକ୍ଳା ତୁ ବିଜୟାଂ ତାଂ ବିଦୁର୍ବୁଧାଃ ॥

ମାର୍ତ୍ତଂ ଡ଼ସ୍ୟୋଦୟେ ପୁଣ୍ୟା ଚର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଦଶମୀ ତିଥିଃ ।

ଆଶ୍ୱିନଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ତୁ ସା ଭବେଦ୍ ଜୟଦା ନୂଣାମ୍ ॥

୧) ଅସଂବଦ୍ଧପ୍ରଳାପଃ—ସତ୍ୟସ୍ୟାପି ରାଜଦେଶପୌରବାଚ୍ଚାଦିଃ ନିଷ୍ପ୍ରଯୋଜନଂ ବର୍ଣ୍ଣନାମିତି କୁଲ୍ଲୁକଃ ।

୨) ଅଭିଧ୍ୟାନଂ—କେନୋପାୟେନ ଅସ୍ୟ ଧନଂ ହରାମିତି ଚିନ୍ତନମ୍ ।

୩) ହଳିନଂ—ବଳଭଦ୍ରମ୍ । କୃଷ୍ଣାଂ—ଜଗନ୍ନାଥମ୍ । ସୁସଂଯତଃ—ହବିଷ୍ୟବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାଦିଯୁତଃ ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶୁକ୍ଳ ଦଶମୀ ଦଶହରା ଦଶମୀ । ଏଥିରେ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନକଲେ ଦଶହରା (କାୟୁକ ଜାତିକ ମାନସିକ) ପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ତୁ ହୁଏ । ଏଥିରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦ୍ୱାଦ୍ୱିତୀୟ ପୂର୍ବକ ଜଗନ୍ନାଥ ଚଳଇନ୍ଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଦର୍ଶନକଲେ ବିଷ୍ଣୁଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ତତ୍ତ୍ୱ ଦ୍ୱେଷସ୍ତୁଲେ ପରବ୍ରହ୍ମ ହେବ ।

ପାଠା. ୧) ଜନ୍ମ—କ । ୨) ଯଦା ରାଜନ୍—ଗ, ଙ, ଙ, ଙ ।

“इषस्य दशमीं शुक्लां पूर्वविद्धां परित्यजेत् ।

श्रवणेनापि संयुक्ता”मित्यादिवचनात् परविद्धायामेवोत्स^१वादिकं कार्यम् ।

“^२श्रवणेन युता चेत् स्याद् दशमी चापराजिता ।

तत्र नीराजनं कृत्वा यात्रा कार्या जिगीषुणा ॥ ” (शतानन्दः)

दुर्गोत्सवानन्तरवैष्णवक्ष^३ तिथौ दशम्यामपराजितायाम् ।

रामो जिगीषुर्दशदिक्षु वेधं कृत्वा जगामारिपुरं प्रवीरः ॥

दशमीं यः समुल्लङ्घ्य प्रस्थानं कुरुते नृपः ।

तस्य संवत्सरं राज्ये न क्वापि विजयो भवेत् ॥

अशक्तौ खड्गादियात्रा कार्या ।

कार्यवशात् स्वयम^४गमे ^३भूमर्तुः केचिदाचार्याः ।

छत्रायुधार्थमष्ट वैजयिकं निर्गमे ^४कुर्याद् ॥

आश्विने दशमी ^५शुक्ला श्रवणेन समन्विता ।

विजयादशमी प्रोक्ता सा चैवात्यन्तदुर्लभा ।

आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां तारकोदये ।

स कालो विजयो ज्ञेयः सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥

लसत्सन्ध्यामतिक्रान्तः किञ्चिदुद्भिन्नतारकः ।

विजयो नाम कालोऽयं सर्वकार्यार्थसाधकः ॥

आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां सर्वराशिषु ।

सायं काले शुभा यात्रा दिवा वा विजयक्षणे ।

एकादशो मुहूर्तो विजयः^६ ।

^१सायं काले यदा न स्याद्दशमी चापरेऽहनि ।

नवमीसंयुक्ता कार्या सर्वदा जयकाङ्क्षिभिः ॥

१) विजययात्रायां सायंसन्ध्याकालो मुख्यः तदभावे विजयनामा एकादश-
मुहूर्तः । मुहूर्तनामानि यथा— कालमाधव कालसारयोः—

पाठा. 1) योषवासादिकं- क, भ । 2) मक्षमे-क । 3) च भूमिभर्तुः
केचिदाचार्याः-क । भूमिभर्तुः केचिदाहुराचार्याः-च । भूमर्तुः
केचिदाहुराचार्याः-ख । 4) कुर्युः-क । 5) शुक्ले-ख, ग, भ ।
6) विजयः, चतुर्दशश्च स्मृत्युक्तत्वात्- ख ।

ନବମୀଶେଷସଂଯୁକ୍ତଦଶମ୍ୟାଂ ବିଜୟୋତ୍ସବଂ ।

କୃତ୍ୱା ରାମ ତ୍ୱମିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ବସିଷ୍ଠେନ ମହାତ୍ମନା ॥

ଇତ୍ୟାଦିବଚନାତ୍ ନବମୀ ସଂଯୁକ୍ତାୟାଂ ଦଶମ୍ୟାମେବ ପ୍ରସ୍ଥାନଂ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

ଶମୀମଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚୟେତ୍ସେଽ^୧ ଯାତ୍ରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟନିଷିଦ୍ଧୟେ ।

ବାରଣ୍ଣୁଳାଦି ହିତ୍ୱା ତୁ ଦିକ୍ଷୁ ପ୍ରସ୍ଥାନମାଚରେତ୍ ॥

“ରୌଦ୍ରଶ୍ଚୈତ୍ରଶ୍ଚ ମୈତ୍ରଶ୍ଚ ତଥା ଶାଳଟକଃ ସ୍ମୃତଃ ।

ସାବିତ୍ରଶ୍ଚ ଜୟନ୍ତଶ୍ଚ ଗାନ୍ଧର୍ବଃ କୃତପସ୍ତଥା ॥

ରୌହିଣଶ୍ଚ ବିରିଷ୍ଭଶ୍ଚ ବିଜୟୋ ନୈଋତସ୍ତଥା ।

ମାହେନ୍ଦ୍ରୋ ବାରୁଣଶ୍ଚୈବ ଭେଦାଃ ପଞ୍ଚଦଶ ସ୍ମୃତାଃ । ଇତି ।

ଦିନଦ୍ୱୟେ ଶ୍ରୀଦଶମୁହୂର୍ତ୍ତଯୋଗେ ସାୟଂକାଳଯୋଗେ ବା ପୂର୍ବେଽପ୍ତୁଃ ଯାତ୍ରା ପରେଽପ୍ତୁରୁପବାସା-
ଦିକମିତି ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତୁଃ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟଃ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶମୁହୂର୍ତ୍ତଶ୍ଚ ବିଜୟ ଇତି ପାଠାନ୍ତରା
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶମୁହୂର୍ତ୍ତଶ୍ଚୋପଲଭ୍ୟତେ । ତଦୁକ୍ତଂ ବୀରମିତ୍ରୋଦୟେସମୟପ୍ରକାଶେ (ପୃ ୨୩୨)

“ରୌଦ୍ରଃ ଶ୍ୱେତଶ୍ଚ ମୈତ୍ରଶ୍ଚ ତଥା ସାରଭଟଃ ସ୍ମୃତଃ ।

ସାବିତ୍ରୋ ବୈଶ୍ୱଦେବଶ୍ଚ ଗାନ୍ଧର୍ବଃ କୃତସ୍ତଥା ।

ରୌହିଣସ୍ତିଳକଶ୍ଚୈବ ବିଭବୋ ନିକୃତିସ୍ତଥା ।

ଶମ୍ବରୋ ବିଜୟଶ୍ଚୈବ ଭେଦାଃ ପଞ୍ଚଦଶ ସ୍ମୃତାଃ” ଇତି ।

ଯଦ୍ୟପ୍ୟେପୁ ବାକ୍ୟେପୁ ପଞ୍ଚଦଶ ସଂଖ୍ୟା ନୋପଲଭ୍ୟତେ ତଥାପି କୃତ୍ୟକୌମୁଦୀପାଠାନୁସାରଂ
ଭଗଃ ପଞ୍ଚଦଶତ୍ୱେନ ଗଣ୍ୟମ୍ । ତଥା ହି ତତ୍ର ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାସ୍ୟାମ୍ବରୀୟାୟାଂ ମାତୃସ୍ୟେ—

ରୌଦ୍ରଃ ଶ୍ୱେତଶ୍ଚ ମୈତ୍ରଶ୍ଚ ତଥା ସାରଭଟଃ ସ୍ମୃତଃ ।

ସାବିତ୍ରୋ ବିଜୟଶ୍ଚୈବ ଗାନ୍ଧର୍ବଃ କୃତପସ୍ତଥା ॥

ରୌହିଣଶ୍ଚ ବିରିଷ୍ଭଶ୍ଚ ଜୟୋଦୟନିକୃତିସ୍ତଥା ।

ମାହେନ୍ଦ୍ରୋ ବାରୁଣଶ୍ଚୈବ ଭଗଃ ପଞ୍ଚଦଶଃ ସ୍ମୃତଃ ॥ ଇତି

ଆଶ୍ୱିନ ଶୁକ୍ଳଦଶମୀ ଚନ୍ଦ୍ରପାଦଶମୀ । ଚନ୍ଦ୍ରପାଦଶମୀ ପାଞ୍ଚମସ୍ୟା
ମୁଖ୍ୟକାଳ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରପାଦ ଶ୍ରୀଦଶମ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଗୋଷକାଳ । ଦୁଇଦିନ ଚନ୍ଦ୍ର-
କାଳକୁ ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ଦୁଇଦିନ ପାଞ୍ଚମ ସ୍ୟାକୁ ଥିଲେ ପୁଣ୍ୟଦିନ ଚନ୍ଦ୍ରପାଦ
ଓ ପରଦିନ ଉପବାସାଦି ହେବ ।

ପାଠା. ଦେଶ- ଖ, ଖ । ଦେବ- ଘ । ଦଶମୀମଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚୟେତ୍ସେଽ- ଙ ।

एकादशी

एकादश्युपवासो नित्यः । “उपोष्यैकादशी नित्य”मिति (गरुडपु)

“एकादशी सदोपोष्ये”ति । (सनत्कुमारसंहिता)

तथा^१— एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।

वनस्थयतिघर्मोऽयं शुक्लामेव सदा गृही ॥ (वृ.नारदीयपु. २१-४)

^२तथा— शयनी बोधिनीमध्ये या कृष्णैकादशी भवेत् ।

सैवोपोष्या गृहस्थेन नान्या कृष्णा कदाचन ॥ (ब्रह्मवै.पु.)

अत्र कृष्णानिषेधः व्रतविषयः ।

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकान्य^३पि ।

अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सम्प्राप्ते हरिवासरे ॥ (वृ.नारदीयपु. २१-४)

न भोक्तव्यं न भोक्तव्य सम्प्राप्ते हरिवासरे । (कूर्म-स्कन्दपु.)

“निष्कृतिर्मद्यपस्योक्ता धर्मशास्त्रे मनीषिभिः ॥

एकादश्यन्नकामस्य निष्कृतिः क्वापि नोदिता ।

मद्यपानान्मुनिश्रेष्ठ पातैव नरकं व्रजेत् ॥

एकादश्यन्नकामस्तु पितृभिः सह मज्जाते । (सनत्कुमारसंहिता)

इति भोज^४नस्य निषिद्धत्वात् कृष्णायामपि भोजन^५ न कार्यम् ।

एकादशीषु कृष्णासु रविसक्रमणे तथा ।

चन्द्रसूर्योपरारे च न कुर्यात् पुत्रवान् गृही ॥ (कात्यायनः)

संक्रान्त्यादिविषये जैमिनिः—तन्निमित्तापवासस्य निषेधोऽयमुदाहृतः ।

नानुषङ्गकृतो ग्राह्यो यतो नित्यमुपोषणम् ।

१) एकादश्यां भोजननिषेधः सर्वान् प्रति अविशेषः । व्रताङ्गनियमपालने तु गृहस्थं प्रति कृष्णानिषेधः इति निष्कर्षः । कृष्णा अपि शयनीबोधिनी-मध्यगा उपोष्या तदुक्तम्—

शयनीबोधिनीमध्ये या कृष्णैकादशी भवेत् ।

सैवोपोष्या गृहस्थेन नान्या कृष्णा कदाचनेति ॥

पाठा. १) ग, तथा च- भ । २) ड, भ पाठः । ३) नि च- ग, घ, ड, भ ।

४) भोजनम् इति नास्ति- ग, घ, ड, भ ।

तैन शुक्लैकादश्यां संक्रान्तिरविवासरौ नैका^१दशीनिषेधः ।

(किन्तु^१ संक्रान्तिनिमित्तकोपवासस्य गृहस्थं प्रति निषेधः ।)

“उपवासो यदा नित्यः श्राद्धं नैमित्तिकं भवेत् ।

उपवासं च^२ कुर्वीत आघ्राय पितृसेवितम् ॥ (कात्यायनः)

“सूतकेऽपि नरः स्नात्वा प्रणम्य मनसा हरिम् ।

एकादश्यां न भुञ्जीत व्रतमेतन्न लुप्यते ॥

मृतकेऽपि न भुञ्जीत ।” (वराहपु.)

“नारी दृष्टे रजस्यपि” पौलस्यः ।

अशक्तस्य-^३ “एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।

उपवासेन दानेन न निद्विदशीको भवेत् ॥

मच्छयने मदुत्थाने मत्पार्श्वपरिवर्तने ।

फलमूल-“जलाहारी^३ हृदि शल्यं समर्पयेत् ॥” (मार्कण्डेयः)

प्रकारान्तमाह—

“असामर्थ्ये शरीरस्य व्रते च समुपस्थिते ।

कारयेद्धर्मपत्नीं वा पुत्रं वा विनयान्वितम् ॥

भ्रातरं पितरं शिष्यं ब्राह्मणं दक्षिणादिभिः ।” (विष्णुरहस्यम्)

अन्यार्थमुपवासे कृते कर्तुरपि फलमाह—

“कर्त्ता दशगुणं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः” (कात्यायनः)

१) एकादशीसंक्रान्त्योः सन्निपाते एकादश्यापासः मया क्रियते इति गृहस्थेन

ध्येयं न तु संक्रान्त्युपवासः क्रियते इति चिन्तनीयमिति भावः ।

२) एकभक्तेनेति मार्कण्डेयवचनम् । एकभक्तं तत् यत्र नियमपूर्वकं मध्याह्नस्य

उत्तरभागे भुज्यते । नक्तं तत्, यत्र नियमेन नक्तकाले उक्तरूपे भुज्यते ।

अयाचितं—याचितान्नत्यागः । दानं चात्र उपवासप्रतिनिधिरूपं द्विगुणा-

त्मभोज्यद्रव्यदानम् । निद्विदशीकः द्वादशीपारणाशून्यः एकादशीव्रत-

रहित इत्यर्थः ।

पाठा. १) () नास्ति-ख । २) प्र-ग, घ, झ । ३) -हारो रौरव नरकं व्रजेत् ।

ममार्पयेत्-घ ।

तत्र चैकादश्यां द्वैधे निर्णयः—

यत्रोदये कला काष्ठा मुहूर्त्तमपि दृश्यते ।

सैवैकादश्युपोष्या स्यान्न तु पूर्वा कथञ्चन ॥

दिन^१द्वयेऽप्युदयसम्बन्धे द्वादशीवृद्धौ सर्वेषामुत्तरैव ।

द्वादशीक्षये

^२सम्पूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ।

द्वादशी च त्रयोदश्यां नास्ति चेत् तत् कथं भवेत् ॥

उत्तरां तु यतिः कुर्यात् पूर्वामुपवसेद् गृही (गरुडमु.) ।

इति व्यवस्था । “निष्कामस्तुत्तरां वसेदितिवाक्यान्तरात् विधवाया अपि द्वितीयायामुपवासः ।

यदा तूदये दशमी, क्षीणा चैकादशी, परदिने द्वादशी तदा दशमी-विद्यायामपि एकादश्यामेषोपवासः, एकादश्युपवासस्य नित्यत्वात् दशमीविद्वद्यतिरिक्तायाश्चाभावात्, दशमीविद्ध निषिद्धवाक्यानां परदिने एकादशीस^१त्तापरत्वात् । उक्तं च^२

विष्णुधर्म- एकादशी दशाविद्धा सकला द्वादशी परे ।

उपोष्या दशमीविद्धा ऋषिरुद्दालकोऽब्रवीत् । इति ।

एवञ्च- कलाद्धेनापि विद्धा स्याद् दशम्यैकादशी यदि ।

तदा ह्येकादशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ॥ इति ।

तत् काम्यद्वादशीव्रतनिमित्तं^३ न दशमीविद्धानेषेवपरम्^४ । काम्यं चास्ति

१) एकादश्यां दिनद्वये उदयव्यापिन्यां द्वादश्यां च तत्परेद्युर्वर्धमानायां, यथा एकादशी द ६०, परेद्युः एकादशी द ४ तत्परेद्युः द्वादशी द ६ यदि वर्तते तर्हि द्वितीयदिने यतिभिः गृहिभिश्चोपवासः कार्यः ।

२) सम्पूर्णैकादशीतिगरुडवचनेन मलेकादशीदिने यदि द्वादशी क्षयं गच्छति तदा उत्तरां-मलैकादशीं यतिः, पूर्वां सम्पूर्णमैकादशीं गृही कुर्यात् । विधवापि यतिवत् कुर्यात् ।

पाठा. १) सद्भाव- ग, घ, ङ, झ । २) उक्तं- क, ख, ङ । ३) ते- ख, ग, झ ।

तेन- ङ । ४) न त्वेकादशीव्रतनिषेधपरम् ख, ङ, झ अधिकपाठः ।

द्वादशीव्रतम् ।

“द्वादश्यामुपवासं तु ये वै कुर्वन्ति मानवाः ।

वत्स मामेव ते यान्ति मम व्रतपरायणाः ॥”

अन्यथादशमीविद्धोपवासविधायकवाक्यानामनव^१काशप्रसङ्गात् ।

“एकादशी दशाविद्धा परतोऽपि न विद्यते ।

गृहिभिर्यतिभिश्चैव सैवोपोष्या सदा तिथिः ॥” (वायुपु.)

“एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।

त्र्यहस्पृक् तदहोरात्रं नोपोष्यं तत् सुतार्थिभिः ॥” (पञ्चपु.) इति

यद्यपि गृहस्थस्य निषिद्धं तथापि—

“^२दशमीशेषसंयुक्ता गान्धाट्का समुपोषिता ।”

तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ इति (नारदः)

दशमीविद्धानिषेधात् एकादशीक्षयवदिह विशेषदशमीविद्धपरवचना-
भावात्

उप^३वासनिषेधे तु भक्ष्यं किञ्चित् प्रकल्लयेत् । (वायुपु.)

इत्यस्या^४ शक्तविषयत्वे मानाभावात् ।

१) सावकाशनिरवकाशयो निरवकाशस्य बलवत्त्वमिति न्यायः । एकादशी-
क्षयव्यतिरिक्तस्थलेषु दशमीविद्धानिषेधवाक्यानि अवकाशं लभन्ते ।
एकादशीक्षयस्थले उक्तं दशमीविद्धवचनं तद्विद्धे कापि अवकाशं न लभते ।
अतएव तत् बलवत् । अतः एव तत्र एकादशीक्षये गृहिभिः यतिभिश्च
उपवासः न व्य इति भावः ।

२) गारुडे तु “दशम्यैकादशीमिश्रेति पाठ (गारु. १-१२५-२) ।

३) अनेन वचनेन निषेधशब्दस्य साक्षात् श्रवणात् अशक्तविषयता वक्तुं न
शक्यते इति भावः ।

पाठा. १) त्यशक्तस्याविषयत्वे-ख ।

“एकादशी दशाविद्धा ¹द्वादशी च क्षयं गता ।

दानं चाप्येकभक्तं वा तदा कुर्यादयाचितमिति (²वाक्याच्च) ॥

एकादश्या उदयस्थितावपि द्वादशीक्षये गृहस्थस्योपवासनिषेधବାକ୍ୟା³-
ହାନବ୍ରତାଦିରूपେଣ एकादशीव्रतविधिपरत्वमेव ।

अथ वैष्णवैकादशी व्यवस्था (⁴माधवाचार्योक्ता लिख्यते)

(माध⁵वाचार्याः) कलाकाष्ठादिवेधोऽरुणोदये सूर्योदये च समानस्तत्रा-
रुणोदये वेधो वैष्णवविषयः⁶ ।

उदयात् प्राक् चतसस्तु नाडिका अरुणोदयः (स्कन्दनारदी.)

“दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणोदयः ॥

नैवोपोष्य वैष्णवेन ताद्दिनैकादशी व्रतम् ॥” (गरुडपु)

वैखानसपञ्चरात्रादिवैष्णवागमोक्तदीक्षायाुक्तो वैष्णवः । तदभावे
स्कन्दपुराणाद्युक्तगुणसम्पन्नो ⁷वैष्णवः यथा—

୮ ବର୍ଷ ୦।ରୁ ୮୦ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟର ଏକାଦଶୀରେ
ଅନ୍ନତ୍ୟାଗ କରିବ୍ୟ । ପୁଷ୍କରନ୍ତ ଗୃହୀମାନେ କେବଳ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀରେ ଓ
ଶୟନ ଉତ୍ଥାନ ଏକାଦଶୀ ମଧ୍ୟଗତ କୃଷ୍ଣ ଏକାଦଶୀରେ ବ୍ରତ କରିବେ ।
ଅନ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଏକାଦଶୀରେ ବ୍ରତ କରିବେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଅନ୍ନ ତ୍ୟାଗକରିବେ ।
ଯେଉଁଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟକୁ ଏକାଦଶୀ ପୂର୍ବ ଯେଉଁଦିନହିଁ ଉପବାସ କରିବ୍ୟ ।
ଦୁଇଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ପରେ ପରଦିନ ଉପବାସ କରାଯିବ । ଯେଉଁଠି ପୂର୍ବ-
ଦିନ ଏକାଦଶୀ ଦ ୭^୦ ଓ ପରଦିନ କିଛି ଏକାଦଶୀ ଥାଇ ଦ୍ଵାଦଶୀ ସପ୍ତ-
ହୋଇଥାଏ ସେଠାରେ ପୂର୍ବଦିନ ଗୃହୀ ଓ ପରଦିନ ସଂନ୍ୟାସୀ ଓ ବଧୂକା
ବ୍ରତ କରିବେ ।

ଏକାଦଶୀ ସପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସେଠି ଅଗତ୍ୟ ଦଶମୀବିଜ୍ଞା ଉପବାସ
କରାଯାଏ । ଦ୍ଵାଦଶୀ ସପ୍ତ ସ୍ଥଳରେ ପୁଷ୍କରନ୍ତ ଗୃହୀମାନେ କିଛି ଭକ୍ଷଣପୂର୍ବକ କମ୍ପା-
ଦାନ ପ୍ରଭୃତି ଦାନ ବ୍ରତର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନପୂର୍ବ ସମ୍ପାଦନ କରି ବ୍ରତ ପାଳନ କରିବେ ।

पाठा. 1) दशमी-ड । 2) ख, भ पाठः । 3) वाक्यानां व्रतादि- ख, भ ।

4) ग, ड, भ पाठः । 5) नास्ति- भ । 6) वैष्णवविषय इत्यनन्तरं

“अरुणोदयवेधोत्र वेधः सूर्योदये तथा । उक्तौ द्वौ दशमीवेधौ वैष्ण-

वस्मार्त्तयोः क्रमात्” इति वचनात्- भ । 7) वा वैष्णवः- भ, ड ।

“परमापदमापन्नो हर्षे वा समुपस्थिते ।

नैकादशीं त्यजेद्यस्तु तस्य दीक्षा तु वैष्णवी ।

समात्मा सर्वजीवेषु निजाचारादविप्लुतः ।

विष्ण्वर्षिताखिलाचारः स हि वैष्णव उच्यते” ॥ (स्कन्दपु.)

“न चलति निजवर्णधर्मतो यः सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे ।

न हरति न च हन्ति किञ्चिदुच्चैः सितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तम्” ॥

(विष्णुपु ३-७-२०)

२ एतादृशं प्रति, तिथिरेवं निर्णयते—

एकादशी द्विविधा । अरुणोदयविद्धा, शुद्धा चेति । तत्र विद्धा त्याज्या ।
अरुणोदयवेधोऽपि यदा त्यज्यते तदा किमु वक्तव्यं सूर्योदयवेधे ।

“अर्द्धरात्रात् परा यत्र एकादश्युपलभ्यते ।

तत्रोपवासः कर्त्तव्यो न तु चैकादशी कला” ॥ इति (स्मृतिः)

अर्द्धरात्रवेधोऽप्यस्तीति चेत् मैवम्, अर्द्धरात्रवेधोऽपि यदा वर्ज्यस्तदा किमु
वक्तव्यमरुणोदयवेध इति^१ अर्द्धरात्रवेध उपन्यस्तो न तु वेधाभिप्रायेण ।
तदेतत् ब्रह्मवैवर्त्ते शौनकेन ^३स्फुटीकृतम्—

“अर्द्धरात्रेऽपि केषांचिद्दशम्यां वेध इष्यते ।

अरुणोदयवेलायां नावकाशो विचारणे ॥

कपालवेध इत्याहुराचार्या ये ^२हरिप्रियाः ।

न तन्मम मतं यस्मात् त्रियामा रात्रिरिष्यते” ॥ इति

“त्रियामां रजनीं प्राहुस्त्यक्त्वाद्यन्तचतुष्टयम् ।

नाडीनां तदुभे सन्ध्ये दिवसाद्यन्तसंज्ञिते” ॥ इति. (ब्रह्मवै.पु.)

वचनात् त्रियामात्वं रात्रेः ।

१) सितमनसं- शुद्धाशयम् ।

२) एतादृशं-वैष्णवलक्षणोपेतं वैष्णवं प्रति तिथिः उपवासयोग्या एकादशी-
तिथिः, एवं-वक्ष्यमाणरीत्या निर्णयते ।

३) हरिप्रियाः- वैष्णवाः । यद्यपि कपालवेधो ब्रह्मवैवर्त्ते निषिद्धः तथापि
रामानुजपरम्परया आद्रियते ।

पाठा. 1) वै दशमी-ख, ग, भ, कालमाधवेपि । 2) इतिवक्तुं-ग, ड । 3) स्पष्टी-ड ।

ଅତଏବ ଦକ୍ଷେଣ ପ୍ରାତଃ^୧କାଳମାରମ୍ଭ୍ୟ ଉତ୍ତରଦିନାତ୍ମିକକୃତ୍ୟମभिहितम् ।

ଶୁଦ୍ଧିକାଦଶୀ ଦ୍ଵିବିଧା । ଆଧିକ୍ୟେନ ଯୁତା ତଦ୍ରହିତା ଚ । ଆଧିକ୍ୟं
त्रिविधम् । एकादश्याधिक्यं, द्वादश्याधिक्यम्, उभयाधिक्यं चेति ।
त्रिष्वेतेषु अरुणोदयमारभ्य प्रवृत्तां शुद्धामप्येकादशीं परित्यज्य परेषु-
रुपवासः कर्त्तव्यः ।

एकादश्याधिक्ये- “सम्पूर्णैकादशी यत्र द्ଵା^୧दश्यां वृद्धिर्गामिनी ।
द्ଵାदश्यां लङ्घनं कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
एकादशीकला प्राप्ता येन द्ଵାदश्युपोषिता ।
तुल्या क्रतु शतेन स्यात् त्रयोदश्यां तु पारणम्” ॥

द्ଵାदश्याधिक्ये—

एकादशी यदा ^୨ଲୁପ୍ତା परत्र द्ଵାदशी भवेत् ।

उपोष्या द्ଵାदशी यत्र यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥

उभयाधिक्ये- सम्पूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ।

तत्रोपोष्या द्वितीया तु परतो द्ଵାदशी यदि ॥ (भृगुः)

उभयाधिक्यरहितायां तु शुद्धायां कोऽपि सन्देहो नास्ति^୨ ।

इति वैष्णवानामेकादशी निर्णीता ।

୧) “ପ୍ରାତଃସ୍ଥାୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯଦ୍ଵିଜେନ ଦିନେ ଦିନେ । ତତ୍ସର୍ବ ସମ୍ପ୍ରବକ୍ଷ୍ୟାମି
ଦ୍ଵିଜାନାମୁପକାରକମ୍ ॥ (ଦକ୍ଷ: ୨-୧) इत्युपक्रम्य उपःकाले तु संप्राप्ते शौचं
कुर्याद् यथार्थवत् । ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ (दक्ष: ୨-୧)
इति लिलेख । अत्र प्रातःशब्दः प्रभातपरः ।

୨) प्रसङ्गाद् वैष्णवानामन्या उपोष्या द्ଵାदश्य उच्यन्ते —

କୈଷ୍ଠକମାସେ ଯେଉଁଦିନ ଅରୁଣୋଦୟକୁ ଏକାଦଶୀ ଥିବ ସେହିଦିନହିଁ
ଏକାଦଶୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରବେ । ଅରୁଣୋଦୟ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟର ଦୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବରୁ ହୁଏ ।
ଦୁଇ ଅରୁଣୋଦୟାଧିକ୍ୟକୁ ଚିହ୍ନି ରହିଲେ ପରଦିନ ବ୍ରତ । (ବିମାନୁଜ କୈଷ୍ଠକ-
ମାସେ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରିବେଳେ ବ୍ରତଣ କରନ୍ତି) ।

ପାଠ. 1) ଦ୍ଵାଦଶୀ= ଖ, ଜ, ଖ । 2) ଇଷ୍ଟା-ଖ ।

ଋଷ୍ଟବର୍ଷାଧିକୋ ମର୍ତ୍ତ୍ୟୋ ^୧ହ୍ୟୁପୁର୍ଣ୍ଣାଶୀତିବତ୍ସର: ।

एकादश्यामुपवसेत् पक्षयोरुभयोरपि ॥ (कात्यायनः)

प्रतिनिधौ (^୨कश्चिद्) विशेषः स्मर्यते ।

काम्ये प्रतिधिर्नास्ति नित्ये नैमित्तिके च सः ।

काम्येऽप्युपक्रमादूर्ध्वं केचित् प्रतिनिधिं विदुः ॥ (त्रिकाण्डमण्डनः)

असामर्थ्ये उपक्रमादूर्ध्वं प्रतिनिधिनापि तत् कारयेत् ।

“सायमाद्यन्तयोरह्नोः सायं प्रातश्चमध्यमे ।

उपवासफलं प्रेप्सुर्जह्याद् भक्तचतुष्टयम् ॥” (अङ्गिरାः)

“अथ नित्योपवासी चेत् सायं प्रातर्भुजिक्रियाम् ।

वर्जयेन्मतिमान् विप्रः सम्प्राप्ते हरिवासरे” ॥ (विष्णुरहस्यम्)

“उपवासो यदा नित्यः श्राद्धं नैमित्तिकं भवेत् ।

उपवासं तदा कुर्यादाघ्राय पितृसेवितम्” ॥ (कात्यायनः)

यदि अमावास्या वा पूर्णिमा वा शुद्धाधिका भवति तदा तत्पक्षे एकादशीं परित्यज्य द्वादश्यामुपवासः कार्यः । सा पक्षवर्द्धिनीत्युच्यते । पुण्या श्रवणापुनर्वसुरोहिणीनां द्वादश्यां योगे द्वादश्यामुपवासः । क्रमेण ताः पापनाशिनी, विजया, जया, जयन्तीत्युच्यन्ते । पुण्यादीनां नक्षत्राणां द्वादश्याश्च सूर्योदयमारभ्य सूर्यास्तं यावत् स्थितिरत्रापेक्ष्यते । श्रवणा यास्तु सूर्योदये एव । प्रमाणं हरिभक्तिविलासादौ द्रष्टव्यम् ।

ଅମାବାସ୍ୟା ବା ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବା ଶୁଦ୍ଧାଧିକା ଭବତି ତଦା ତତ୍ପକ୍ଷେ ଇକାଦଶୀଂ

ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଦ୍ଵାଦଶ୍ୟାଂ ଉପବାସ କରନ୍ତି । ସା ପକ୍ଷବର୍ଦ୍ଧିନୀ ।

ପୁଣ୍ୟ ଶ୍ରବଣ ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ଵାଦଶୀରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟଠାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୁଷ୍ୟ ପୁନର୍ବସୁ କର୍କା ଶ୍ରେଷ୍ଠୀ ଓ ଦ୍ଵାଦଶୀ ଥାନ୍ତି ତେବେ ସେଥିରେ ଉପବାସ କରିବ୍ୟ । ଯଥାକ୍ରମେ ସେମାନଙ୍କ ନାମ ପାପନାଶିନୀ, ଜୟା ଓ ଜୟନ୍ତୀ । ଦ୍ଵାଦଶୀରେ ଉଦୟକୁ ମାତ୍ର ଶ୍ରବଣା ରହିଲେ ତହିଁରେ ଉପବାସ କରିବ ତା' ନାମ ବିଜୟା ।

“विधवा या भवेन्नारी भुञ्जीतैकादशी दिने ।

तस्यास्तु सुकृतं नश्येद् भ्रूणहत्या दिने दिने” ॥ (सौरधर्म)

“^୧मूलं फलं पयस्तोयमुपभोग्यं भवेच्छुभम् ।

न त्वैवं भोजनं कैश्चिद् ^୧एकादश्यां प्रकीर्तितम्” ॥ (नारदीयम्)

एवमिति अनुकल्पातिरिक्तम् ।

“नक्तं हविष्यान्नमनोदनं वा फलं तिलाः क्षीरमथाम्बु चाज्यम् ।

यत् पञ्चगव्यं यदि वाथ वायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरं च” ॥ (वायुपु.)

“दन्तखाद्यं भवेद् यद्धि तदोदनमिति स्मृतम्” । (भविष्यपु.)

इति वचनात् तद्व्यतिरिक्तमनोदनम् । अनुकल्पेऽपि द्वादश्यां विष्णु-
पासनं पारणञ्च कर्तव्यम् ।

“^୨उपवासासमर्थश्चेदेकं विप्रं तु भोजयेत् ।

तावद्धनानि वा दद्याद् यद् भुक्ताद् द्विगुणं भवेत् ॥

सहस्रसम्मितां देवीं जपे^୨द्वा प्राणसंयमान् ।

कुर्याद् द्वादशसंख्याकान् यथाशक्ति व्रते ^୩द्विजः” ॥ (ब्रह्मवै पु.)

देवी-गायत्रीम् ।

୧) एव मूलादियुभमुपभोग्यमनुकल्पत्वेनोपदिष्टम्, यतः कैश्चिदेकादश्यां
भोजनं न प्रकीर्तितम् । अनुकल्पश्च “नक्तं हविष्यान्न”मित्यादिना उच्यते ।

୨) मुद्रितब्रह्मवैवर्ते वचनान्ते “यथार्थं तद्व्रते नर” इति पाठः ॥

(୪-୯-୮୫)

ଏକାଦଶୀ ବ୍ରତେ ଦଶମୀ ଓ ଦ୍ଵାଦଶୀରେ ଏକତ୍ର କରିବେ । କେବଳ
ଉପବାସୀ ଲୋକ ଏକାଦଶୀରେ କେବଳ ଭୋଜନ ତ୍ୟାଗ କରିବେ । ଏକାଦଶୀ
ଦିନ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ପଡ଼ିଲେ ଗ୍ରୀଷ୍ମଶେଷାନ୍ତକୁ କେବଳ ଅଦ୍ରଷ କରିବ, ଭୋଜନ କରିବ
ନାହିଁ ।

ଉପବାସରେ ଅନ୍ୟମର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ଭୋଜନ ଦେବ କିମ୍ବା
ଭୋଜନର ଦୁଇଗୁଣ ଧନ ଦାନ କରିବ କିମ୍ବା ଏକବ୍ରତାର ଗାୟତ୍ରିମନ୍ତ୍ର
ଜପକରିବ କିମ୍ବା ୧୨ ଗୋଟି ପ୍ରାଣାୟାମ କରିବ ।

पाठा. 1) कंचित्- क । 2) जपेच्च- क । 3) नर:- ख, ग, ड, भ ।

द्वादशीपारणम्

“^१पारणान्तं व्रतं ज्ञेय”मिति वचनात् पारणमावश्यकम् । तच्च द्वादशी-
समये—

^२महाहानिकरी ह्येषा द्वादशी लङ्घिता नृणामि”ति वचनात् ।

“द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवासरसंज्ञकः ।

तमतिक्रम्य कुर्वीत पारणं विष्णुतत्परः” ॥ (विष्णुधर्मोत्तरपु.)

“कलाद्धीं द्वादशीं दृष्ट्वा निशीथादूर्ध्वमेव हि ।

आमध्याह्नाः क्रियाः सर्वाः कर्तव्याः शम्भुशासनात् ॥ (स्कन्दपु.)

निशीथादूर्ध्वं सार्द्धं प्रहरत्रयोपरि ।

यदा भवेदतीवाल्पा द्वादशी पारणादिने ।

उषः काले द्वयं कुर्यात् प्रातर्मध्याह्निकं तदा^१ ॥ (स्कन्दपु.)

अत्रासामर्थ्ये— संध्यादिकं भवेन्नित्यं पारणं तु निमित्ततः ।

अद्भिस्तु पारयित्वाथ नैत्यकान्ते भुजिक्रिया ॥ (कात्यायनः)

“^३सङ्कटे समनुप्राप्ते द्वादश्यां पारयेत् कथम् ।

अद्भिस्तु^२ पारयित्वाऽथ^३ नैत्यकान्ते भुजिर्भवेत् ॥ (देवलः)

१) पारणान्तं व्रतं ज्ञेयं व्रतान्ते तद्भि भोजनम् ।

असामाप्ते व्रते पूर्वे नैव कुर्याद् व्रतान्तरम् ॥ इत्यादित्यपुराणवचनम् ।

२) करोतिधर्महरणमस्नातेव सरस्वती”त्यस्य नारदीयवचनस्य उत्तरार्द्धम् ।

३) जलपानस्य अशितानशितरूपत्वात् तेन सङ्कटसमाधानं भवति ।

“अशितानशिता यस्मादापो विद्वद्भिरीरिता” इति वचनात् ।

ମାରଣ ଦ୍ଵାରା କୃତ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଦ୍ରବ୍ୟ । ମାରଣ ଦ୍ରବ୍ୟଗୋଳେ ହିଁ କରବା
କେନ୍ଦ୍ରକୁ କରୁ ଦ୍ରବ୍ୟଗୋଳ ପ୍ରଥମଗୋଳରେ ନିଷିଦ୍ଧ । ଯଦି ଦ୍ରବ୍ୟଗୋଳ ଅଳ୍ପ ଥାଏ
ତେବେ ରାସ୍ତିରୁ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସାରି ଦ୍ରବ୍ୟଗୋଳରେ ମାରଣ କରିବ । ତାହା ସମ୍ଭବ
ନ ହେଲେ ଜଳଦ୍ଵାରା ଦ୍ରବ୍ୟଗୋଳ ମଧ୍ୟରେ ମାରଣ କରି ନିତ୍ୟକର୍ମ କରିବ ଏବଂ
ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମାପ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେକ୍ଷଣ କରିବ ।

पाठा. 1) भवेत्- ड । 2) इच-ग । 3) तु ग,ङ,झ ।

ଶୟନପରିବର୍ତ୍ତନୋତ୍ଥାନକାଳା:

“ଶେତେ ବିଂଶୁ: ସଦା^୧ ଷାଢ଼େ ଭାଦ୍ରେ ଚ ପରିବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ।

କାର୍ତ୍ତିକେ ପ୍ରତିବୁଦ୍ଧ୍ୟେତ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ^୨ ହରେଦିନେ” ॥ (ମତ୍ସ୍ୟପୁ.)

ହରେଦିନେ- ଏକାଦଶ୍ୟାମ୍ ।

“ପଞ୍ଚ ମାସାନ୍ ହରୀ ସୁପ୍ତେ ଦେଶେ ତତ୍ର ଭୟଂ ଭବେତ୍ ।

ବ୍ରହ୍ମହା ସ ଭବେଦ୍ରାଜା ସଂଗ୍ରାମେ ଭୟମାପ୍ନୁୟାତ୍ ॥

ସ୍ବପେନ୍ନାରାୟଣୋ ଦେବଶ୍ଚତୁର୍ଥେ ମାସି ସଂଖ୍ୟୟା ।

ନ ବର୍ଦ୍ଧ୍ୟେତ୍. ସ୍ବାପଦିନଂ ତଦା-ଲୋକ: ସୁଖୀ ଭବେତ୍ ॥ (ନରସିଂହପୁ.)

ଅତ: କାର୍ତ୍ତିକାନ୍ତମାସଚତୁଷ୍ଟୟେ ଶୟନଂ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

“ତତୋ ବିବୁଦ୍ଧ୍ୟତେ ଦେବ: ଶ୍ରୀମାନ୍ ଶଙ୍ଖଗଦାଧର: ।

କାର୍ତ୍ତିକେ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷସ୍ୟ ଏକାଦଶ୍ୟାଂ ତଥା ସୁତ ।

ତଥା ସମୁତ୍ଥିତେ ବିଂଶୀ କ୍ରିୟା: ସର୍ବା: ପ୍ରବର୍ତ୍ତୟେତ୍” ॥

ମାଘଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ଭୈଷ୍ୟେକାଦଶୀ

“ତଥା ପୁଣ୍ୟାମିମାଂ ଭୀମତିଥିଂ ପାପପ୍ରଣାଶିନୀମ୍ ।

ଉପୋଷ୍ୟ ବିଧିନାନେନ ଗଚ୍ଛେଦ୍ ବିଂଶୋ: ପରଂ ପଦମ୍” ॥ (ବିଂଶୁଧର୍ମେ)

୧) ଗ୍ରହ ସଦାପଦେନ ଶୟନସ୍ୟ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷହରିବାସରସଂଯୋଗସ୍ୟ ଚ ନିତ୍ୟତ୍ବମ୍, ନତୁ
ଆପାଢ଼ସ୍ୟ । ଭାଦ୍ରାଦୌ ମଳମାସପାତେ ଶ୍ରାବଣଶୁକ୍ଳେକାଦଶ୍ୟାଂ ଶୟନବିଧାନାତ୍
କାର୍ତ୍ତିକାନ୍ତମାସଚତୁଷ୍ଟୟେ ଶୟନଂ କାର୍ଯ୍ୟମିତି ସିଦ୍ଧାନ୍ତାନ୍ତ ।

୨) ହରେଦିନେ ଇତି ଏକାଦଶ୍ୟାଂ ନତୁ ଦ୍ଵାଦଶ୍ୟାମ୍ । ତଦୁକ୍ତଂ କଳ୍ପତରୀ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣେ—
(କଳ୍ପ-ତ୍ରୟତ- ୩୧୧) ଏକାଦଶ୍ୟାଂ ତୁ ଶୁକ୍ଳାୟାମାଷାଢ଼େ ଭଗବାନ୍ ହରି: ।
ଭୁଜଙ୍ଗଶୟନେ ଶେତେ ଯଦା କ୍ଷୀରାର୍ଣ୍ଣବେ ସଦା ଇତି ପୁନଃସ୍ତତ୍ରୈବ—

ଏକାଦଶ୍ୟାଂ ତୁ ଶୁକ୍ଳାୟାଂ କାର୍ତ୍ତିକେ ମାସି କେଶବମ୍ । ପ୍ରସୁତଂ ବୋଧୟେଦ୍ରାବୋ
ଶ୍ରଦ୍ଧାଭକ୍ତିସମନ୍ବିତ ଇତି ।

ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆଷାଢ଼ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀରେ ଶୟନ, ବ୍ରହ୍ମଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀରେ
ପାର୍ଶ୍ଵପରବର୍ତ୍ତନ ଓ କାର୍ତ୍ତିକଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀରେ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହୁଏ । ଶୟନକାଳ
୪ ମାସରୁ ଅଧିକା ହେବନାହିଁ । ଏଣୁ ଏକଲକ୍ଷରେ ମଳମାସ ପଡ଼ିଲେ ଶ୍ରାବଣ
ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଶୟନ କରାଇବ । ହରିଶୟନ ଟିକାଳରେ
ବିବିଦାଦି ଶୁଭକର୍ମ ନିଷିଦ୍ଧ ଅଟେ ।

भीमतिथि- भीमतिथित्वेन ख्यातां माघशुक्लैकादशीम् ।

“^१माघमासे शुक्लपक्षे पुष्यर्क्षेण युता पुरा ।

एकादशी तथा चैव भीमेन समुपोषिता ॥

अर्चयंस्तु व्रतं कृत्वा पितॄणामनूणो भवेत् ।

^१भीमैकादशी विख्याता प्राणिनां पुण्यवर्द्धिनी ॥

नक्षत्रेण विनाऽप्येषा ब्रह्महत्यां विनाशयेत्” । (गरुडपु.)

द्वादशी

“^२द्वादश्यामुपवासेन सिद्धार्थो नृप सर्वशः ।

चक्रवर्तित्वमतुलं संप्राप्नोत्यतुलां श्रियम्” ॥ (मार्कण्डेयः)

सा चैकादशीयुता ग्राह्या युग्मात् ।

“द्वादशी च प्रकर्तव्या एकादश्या युता विभो ।

सदा कार्या च विद्वद्भिर्विष्णुभक्तैश्च मानवैः ॥

द्वादशी श्रवणोपेता सर्वपापहरा तिथिः ।

बुधवारसमायुक्ता ततः शतगुणा भवेत् ॥

^३तामुपोष्य समाप्नोति द्वादशद्वादशीफलम् ॥

१) गरुडे इति कृत्यकोमुद्याम् । गरुडे तु—

“माघमासे शुक्लपक्षे सूर्यर्क्षेण युता पुरा ।

एकादशी तथा चैका भीमेन समुपोषिता ॥

वाञ्छय तु व्रतं कृत्वा पितॄणामनूणोऽभवत् ।

भीमद्वादशी विख्याता प्राणिनां पुण्यवर्द्धिनी ॥

नक्षत्रेण विनाऽप्येषा ब्रह्महत्यादि नाशयेत्” । इति पाठः ।

२) “ब्रह्महत्यादि”, इति कृत्यकौमुद्याम् ।

३) बुधश्रवणोपेता इयं द्वादशी विजयद्वादशीत्युच्यते । तदुक्तं कल्पतरौ

ब्राह्मे—“विजयद्वादशीं प्राप्य पूजयेत्तु जनार्दनम् ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी श्रवणे बुधः ॥

प्रशस्तः सोदयः कालः सिंहसंस्थो दिवाकरः ।

सिहात्ततीयो द्रेक्काणः प्रावृण्ण एद्योश्च संगम” इति (नियत १६७)

प्राच ६०० एकादशी-६०० एकादशी २६८ ।

पाठा. १) भीम द्वादशी- ख, ग । भीमाद्या सात्र- झ । २) द्वादशी- क, ख ।

१ श्रवणद्वादशी

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा द्वादशी श्रवणान्विता ।
तयोरेवोपवासश्च त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥ (नारदश्रु.)

“द्वादश्यां तु भवेद् योगः श्रवणस्य दिवैव हि ।

२ तदोपवासः कर्त्तव्यो वैष्णवैः सर्वदापि च ॥

उदयव्यापिनीं कुर्याच्छ्रवणद्वादशीं सदा ।

आचार्याः केचिदिच्छन्ति केचिन्नेच्छन्ति चापरे ॥

मुहूर्त्तत्रितयं वापि सङ्गवान्त्यमथापि वा” । (हरिभक्तिविलासः)

श्रवणद्वादशी चैव सङ्गवेऽस्त्वनुवर्त्तते ३ ॥

श्रवणद्वादशी सा स्यादुपोष्या विष्णुतत्परैः ।

“एकादशीमुपोष्यैतद् द्वादशीं समुपोषयेत् ॥

न चात्र व्रतलोपः स्यादुभयोर्देवता हरिः” । (विष्णुधर्मोत्तरम्)

असमाप्ते व्रते पूर्वं नैव कुर्याद् व्रतान्तरम् ॥

एकदैवतमुद्दिश्य कर्त्तव्यं नान्यथा क्वचित् ॥

उपवासद्वयासामर्थ्य—

“एवमेकादशीं ४ भुक्त्वा” द्वादशीं समुपोषयेत् ।

पूर्वोपवासज पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयम्” । (विष्णुरहस्यम्)

“उपोष्य द्वादशीं पुण्यां विष्णुः ५ ऋक्षेण संयुताम् ॥

एकादश्युद्भवं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयम्” ॥

१) अत्र भुक्त्वा इति फलाद्याहारपरम् । “उपवासद्ययं कर्त्तुं न शक्नोति नरो यदि । प्रथमेह्नि फलाहारो निराहारोऽपरेऽहनि ॥ इति भविष्यवचनादिति निर्णयसिन्धौ ।

२) विष्णुऋक्षं— श्रवणा ।

३) सङ्गवे— सङ्गवे द्वितीयप्रहरे ।

पाठा. १) पङ्क्तिर्नास्ति— ख, ग, ड, झ । २) तदोपवासः इत्यारभ्य तत्परैः

इत्यन्तं श्लोकत्रयम् नास्ति— ड । ३) संगवे द्वितीयप्रहरे “संगवे

चारयन् गा इति माघे” इति ख पुस्तकेऽधिकपाठः ।

४) त्यक्त्वा— ग ।

चम्पकद्वादशी

ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां चम्पकैः शुभैः ।

शुद्धैरभ्यर्च्य गोविन्दं नरः किमनुशोचति ॥ (भविष्यपु)

वामनजन्म

नभस्ये शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां श्रवणोडुनि ।

चलेस्तु बन्धनं कर्तुं मध्याह्ने वामनस्त्वभूत् ॥

जयन्ती वामनाख्या सा सैवोपोष्या नरोत्तमैः ।

सर्वपापप्रशमनी सर्वकामप्रदायिनी ॥

एकादश्यां भवेद् योगो द्वाद^१श्याः श्रवणस्य च ।

पूर्वाह्णे वाथ मध्याह्ने सा तिथिर्महती स्मृता ॥

^२विष्णुशृङ्खलयोगः

“द्वादशी श्रवणक्षं च स्पृशेदेकादशीं यदि ।

स एव वैष्णवो योगो विष्णुशृङ्खल^३ संज्ञकः ॥

१) एकादश्याः द्वादश्याः श्रवणानक्षत्रस्य च देवता विष्णुः । एतस्य विष्णु-
देवतत्रितयस्य शृङ्खलावत् परस्परसम्बद्धत्वेन स्थित्या विष्णुशृङ्खल-
संज्ञा उपपद्यते । अत्र श्रवणा एकादशीं द्वादशीं चोभयं स्पृष्ट्वा वर्तते ।
अत्र सूर्योदये श्रवणास्थितिनपिक्ष्यते किन्तु श्रवणाद्वादश्यां द्वादशी-
श्रवणयोः सूर्योदयकालवर्तित्वमावश्यकमित्यनयोर्भेदः ।

द्वादशीରେ ଶ୍ରବଣା ନକ୍ଷତ୍ର ପଡ଼ିଲେ ତହିଁରେ ଉପବାସକରି ସଂସ୍କାରୀରେ
ପାରଣ କରିବ । ଦ୍वादଶୀ ଓ ଶ୍ରବଣା ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟକୁ ଥିଲେ ଶ୍ରବଣଦ୍वादଶୀ
ହୁଏ । ଏକାଦଶୀ ଉପବାସ ପରେ ପାରଣ ନ କରି ଶ୍ରବଣ ଦ୍वादଶୀ ଉପବାସ
କରାଯାଇପାରେ । ଦୁଇଦିନ ଉପବାସ କରି ନ ପାରିଲେ (ଏକାଦଶୀରେ
ପଳାହାଇକରି) ଶ୍ରବଣା ଦ୍वादଶୀରେ ଉପବାସ କରିବ ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀ ତମ୍ବୁଳ ଦ୍वादଶୀ ଅଃଟ ।

ବାମନଜୟନ୍ତୀ

ଭଦ୍ର ଶୁକ୍ଳ ଦ୍वादଶୀ ବାମନଜନ୍ମ ଦ୍वादଶୀ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭାହାର କର୍ମକାଳ ।

ପାଠା. 1) ଦ୍वादश्या- କ । 2) ଖ,ଗ,ଙ,ଞ ପଂକ୍ତି ନାସ୍ତି । 3) ସଞ୍ଜିତ:-ଖ,ଗ,ଙ ।

ତस्ମିନ୍ନୁପୋଷ୍ୟ ବିଧିବନ୍ଧର: ପ୍ରକ୍ଷୀଣକଲ୍ମଷ: ।

ପ୍ରାପ୍ନୋତ୍ୟନୁତ୍ତମାଂ ସିଦ୍ଧିଂ ପୁନରାବୃତ୍ତିଦୁର୍ଲ୍ଲଭାମ୍" ॥ (ମତ୍ସ୍ୟପୁ.)

୧ ଶକ୍ରୋତ୍ଥାପନମ୍

ଭାଦ୍ରୋ ମାସି ସିତେ ପକ୍ଷେ ଶ୍ରବଣା ଦ୍ଵାଦଶୀ ଯଦା ।

ଶକ୍ରମୁତ୍ଥାପୟେତ୍ତତ୍ର ଶ୍ରବଣୋ ତଦ୍‌ବିଯୋଗତ: ॥ (ବ୍ରହ୍ମାଞ୍ଜପୁ.)

୧ ଏଂ ଯ: କୁରୁତେ ଯାତ୍ରାମିନ୍ଦ୍ରକେତୋର୍ଯୁଂ ଧିଷ୍ଠିତଃ ।

ପର୍ଜନ୍ୟ: କାମ^୨ବର୍ଷୀଂ ସ୍ୟାତ୍ତସ୍ମିନ୍ ^୩ରାଷ୍ଟ୍ରୋ ନ ସଂଶୟ: । (ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତର)

ଭୀମଦ୍ଵାଦଶୀ

୨ ମୃଗଶୀର୍ଷେ ଶଶଧରେ ମାଘେ ମାସି ^୪ପ୍ରଜାପତେ ।

ଏକାଦଶ୍ୟାଂ ସିତେ ପକ୍ଷେ ସୋପବାସୋ ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟ: ॥

ଦ୍ଵାଦଶ୍ୟାଂ ଷଟ୍‌ତିଳାଚାରଂ କୃତ୍ଵା ପାପାତ୍ ପ୍ରମୁଚ୍ୟତେ ।

ତିଳସ୍ନାୟୀ ତିଳୋଦ୍‌ବର୍ତ୍ତୀ ତିଳହୋମୀ ତିଳୋଦକୀ ॥

ତିଳସ୍ୟ ଦାତା ଭୋକ୍ତା ଚ ଷଟ୍‌ତିଳୀ ନାବସୀଦତି ।

ସକୃତ୍ତୁ ଷଟ୍‌ତିଳୀ ଭୂତ୍ଵା ସର୍ବପାପै: ପ୍ରମୁଚ୍ୟତେ ।

ତ୍ରିଶଦ୍‌ବର୍ଷସହସ୍ରାଣି ସ୍ଵର୍ଗଲୋକେ ^୩ମହୀୟତେ ॥ (ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତରେ)

ଅତ୍ର ତୈଳଗ୍ରହଣେ ଦୋଷମାହ

୧) ଏଂ ଯ ଇତି ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତରବଚନମିତି କାଳସାରେ ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତରବଚନମିତି କୃତ୍ୟକୌମୁଦ୍ୟାମ୍ ।

୨) ମୃଗଶୀର୍ଷେ-ମୃଗଶିରୋନକ୍ଷତ୍ରେ । ଶଶଧରେ ଚନ୍ଦ୍ରେ ।

୩) ମହୀୟତେ- ପୂଜ୍ୟତେ ।

ବିଷ୍ଣୁ ଶୁଣ୍ଢାଳ

ସୂର୍ଯ୍ୟାଦୟକୁ ଏକାଦଶୀ ତା'ପରେ ଦ୍ଵାଦଶୀ ଦେଲେ ଶ୍ରବଣା, ଏକାଦଶୀ ଓ ଦ୍ଵାଦଶୀ ଉଭୟକୁ ଶୁଣ୍ଢାଳରେ ବିଷ୍ଣୁ ଶୁଣ୍ଢାଳ ଯୋଗ ହୁଏ । (ଶ୍ରବଣା ଦ୍ଵାଦଶୀରେ ଦ୍ଵାଦଶୀ ଓ ଶ୍ରବଣାନକ୍ଷତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟାଦୟକୁ ଥାନ୍ତି କିନ୍ତୁ ବିଷ୍ଣୁ ଶୁଣ୍ଢାଳରେ ଏକାଦଶୀ ସୂର୍ଯ୍ୟାଦୟକୁ ଥାଏ) ।

ଏହି ଶୁକ୍ଳଦ୍ଵାଦଶୀରେ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁପୂଜା !

ପାଠା. 1) "ଶକ୍ରୋତ୍ଥାପନ"ମିତି- ଗ,ଙ,ଞ । 2) କାଳବର୍ଷୀ- ଖ,ଗ । 3) ରାଜ୍ୟେ ଗ । ଦେଶେ- ଖ, ଙ, ଞ । 4) ପ୍ରଜାପତେ- ଗ ।

उपोष्यैककादशीं माघे तैलाभ्यङ्गः कृतस्त्वया ।

द्वादश्यां^१ प्राग्भवे देव तेन व्याघ्रमुखो^२ भवान् ॥ (पद्मपु)

त्रयोदशी

षष्ठ्यष्टम्यप्यमावास्या कृष्णा चैव त्रयोदशी ।

एताः परयुताः पूज्याः पराः पूर्वेण संयुताः ॥ (निगमः)

पराः— सप्तम्यादयः । “कृष्णा चैव त्रयोदशी”ति विशेषवचनात् ।

त्रयोदशी प्रकर्तव्या द्वादशी सहिता विभो । इति (ब्रह्मवैवर्तपु.)
सामान्यवचनं शुक्लत्रयोदशीपरम् । सायंकालीनत्रिमुहूर्तव्यापित्वे
पूर्वविद्धायां प्राप्तायां प्रातिपदिक इवास्याप्यपरा^३ल्लः मुख्योऽपेक्षित इति
द्रष्टव्यम् ।

त्रयोदशी प्रकर्तव्या या भवेदापराल्लिकी^४ । (स्कन्दपु.)

एकादशी तृतीया च षष्ठी चैव त्रयोदशी ।

पूर्वविद्धा तु कर्तव्या यदि न स्यात् परेऽहनि । (वसिष्ठः)

इति वचनात् ।

कृष्णपक्षे^५ यदि परविद्धा न लभ्यते, तदा पूर्वविद्धैव ग्राह्या ।

शुक्ला त्रयोदशी पूर्वा परा कृष्णत्रयोदशी ।

अलाभे साऽपि पूर्वैव पूर्वानङ्गत्रयोदशी ॥

“या शुक्ला गृह्यते पूर्वा गृह्यतां सापराल्लिकी”ति माधवाचार्याः ।

अनङ्गत्रयोदशी

“मार्गशीर्षेऽमले पक्षे” इत्युपक्रम्य—

प्रातः शुक्रे द्वादशीं श्रुत्वा द्वादशी । एकादशीं दिनं उपवासं करो
द्वादशीं चैव षष्ठ्यां चैव कले एवैवापमूक्तं द्वेव ।

शुक्रे द्वादशीं पूजयित्वा ३ कृष्ण द्वादशीं परोक्षे । अत्र
पुनः कृष्ण द्वादशीं मया पूजयित्वा ।

पाठा. १) द्वादशी प्राप्य वै— क । २) भव— ज । ३) -राल्लसम्बन्धोऽपेक्षि-
ख, ग, ज, झ । ४) -ल्लिकी । इति माधवाचार्याः । अनन्तरं
एकादशीत्यादि वचनं नान्ति— ग । ५) यदा— ख, ङ, ज, झ ।

ଅନङ୍ଗେନ କୃତା ହ୍ୟେଷା ତେନାନଙ୍ଗତ୍ରयोदशी"ति (भविष्ये)
କାଳମାଧବୀୟ ଉପସଂହୃତମ୍ ।

କୃଷ୍ଣାଷ୍ଟମୀ ବୃହତ୍ତୁଲ୍ୟା ସାବିତ୍ରୀ ବଟପୈତୃକୀ ।

ଅନଙ୍ଗତ୍ରयोदशी ରମ୍ଭା ଉପୋଷ୍ୟା: ପୂର୍ବସଂଯୁତା: ॥ (ସଂବର୍ତ୍ତ:)
ତିଥିତତ୍ତ୍ୱେ ତୁ- "ଚୈତ୍ରଶୁକ୍ଳତ୍ରयोदश्यां ମଦନଂ ଦମନାତ୍ମକମ୍ ।

କୃତ୍ୱା ସମ୍ପୂଜ୍ୟ ବିଧିବଦ୍ ବୋଜୟେଦ୍ ବ୍ୟଜନେନ ଚ ॥

ତତ: ^୧ସଂଧୁକ୍ଷିତ: କାମ: ପୁତ୍ରପୌତ୍ରସମୃଦ୍ଧିଦ: ।

^୨"କାମଦେବସ୍ତ୍ରयोदश्यां ପୂଜନୀୟୋ ଯଥାବିଧି ॥

ରତିପ୍ରିତିସମାୟୁକ୍ତୋ ହ୍ୟଶୋକମଣିଭୂଷିତ:" । (ଭବିଷ୍ୟପୁ.)

ତତ: ପ୍ରାତ: ସମୁତ୍ଥାୟ ସ୍ନାତ୍ୱା ^୩କଳଶବାରିଣା ॥

ପରଂ ସୌଭାଗ୍ୟମାପ୍ନୋତି କାମାଂଶ୍ଚାପ୍ନୋତି ପୁଞ୍ଜଳାନ୍ । (ଶତାନନ୍ଦ:)

^୪ଦମନୋ- ଦମନକବୃକ୍ଷ: । ମଦନଂ ଚନ୍ଦନାତ୍ମକମିତି କ୍ୱଚିତ୍ପାଠ: ।

^୫ସଂଧୁକ୍ଷିତ:-ପ୍ରାଣିତ: ।

ଏବଂ ଯ: କୁରୁତେ ପୂଜାମନଙ୍ଗସ୍ୟ ମହାତ୍ମନ: ।

ଭବନ୍ତି ନାପଦସ୍ତସ୍ୟ ତସ୍ମିନ୍ନବ୍ଦେ କଦାଚନ ॥ ଇତି । (ଭବିଷ୍ୟେ)

ଚତୁର୍ଦଶୀ

ଶୁକ୍ଳା ଚତୁର୍ଦଶୀ ଗ୍ରାହ୍ୟା ପରବିଦ୍ଧା ସଦା ବ୍ରତେ ।

ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷୋଷ୍ଟମୀ ଚୈବ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷୋ ଚତୁର୍ଦଶୀ । (ବ୍ୟାସ:)

ପୂର୍ବବିଦ୍ଧା ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ପରସଂଯୁତା ॥ (ନିଗମ:)

ଇତି ବଚନାତ୍ ଶୁକ୍ଳା ଚତୁର୍ଦଶା ପରବିଦ୍ଧା ଗ୍ରାହ୍ୟା । କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦଶୀ ତୁ ପୂର୍ବବିଦ୍ଧା
ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

୧) କାମଦେବ ଇତି ଶ୍ଳୋକସ୍ତୁ ଦେବୀବୁରାଣେ (ଅ ୬୧/୧୭-୧୮) ଅପି ଉକ୍ତେ ।

୨) ଦମନ: ଶାଫାୟାଂ ଦଗ୍ରଣା ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ: ।

ଅନଙ୍ଗ ଶ୍ରେୟାଦଶୀ

ମାର୍ଗଶିର ଶୁକ୍ଳ ଶ୍ରେୟାଦଶୀ ଓ ଚୈତ୍ର ଶୁକ୍ଳ ଶ୍ରେୟାଦଶୀ ଅନଙ୍ଗ
ଶ୍ରେୟାଦଶୀ । ସେ ପୂଜକଲେ ଅଟେ ।

ପାଠା. ୧) ସଂଧୂକ୍ଷିତ:- ଗ । ୨) ଲବଣବାରିଣା:- ଗ । ୩) ସଂଧୂକ୍ଷିତ:- ଗ ।

“କୃଷ୍ଣପକ୍ଷେଷ୍ଟମୀ ଚୈବ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ପୂର୍ବବିଦ୍ଭୈବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ପରବିଦ୍ଭା ନ କୁତ୍ତଚିତ୍” ॥ (ଆପସ୍ତମ୍ବ:)

ଚୈବଶ୍ରାବଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟୌ ^୧ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେଽପି ରାତ୍ରିଯୋଗିନ୍ୟୌ ଗ୍ରାହ୍ୟେ ।

“ମଧୁଶ୍ରାବଣମାସସ୍ୟ ଶୁକ୍ଳା ଯା ତୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ସା ରାତ୍ରିବ୍ୟାପିନୀ ଗ୍ରାହ୍ୟା ପରା ପୂର୍ବାଲ୍ଲିଙ୍ଗାମିନୀ” ॥ (ବ୍ରାହ୍ମାୟନ:)

ପରା ମାସାନ୍ତରବର୍ତ୍ତିନୀ ଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ଦମନକଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“ମଧୁମାସେ ତୁ ସମ୍ରାପ୍ତେ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ପ୍ରାକ୍ତା ଦମନଭଞ୍ଜୀତି ସିଦ୍ଧିଦା ତୁ ମହୋତ୍ସବା” ॥

ପୂଜୟନ୍ତି ଚ ଯେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟାସ୍ତଦଞ୍ଜନମବପ୍ଲବୈ: ।

ତେ ଯାନ୍ତି ପରମଂ ସ୍ଥାନଂ ଦମନସ୍ୟ ପ୍ରଭାବତ:” ॥ (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

ପୂର୍ବବିଦ୍ଭା ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

“ସର୍ବା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ପୂଜ୍ୟା ଯୁକ୍ତା ପୂର୍ଣ୍ଣେନ୍ଦୁନା सह ।

ଅପୂଜ୍ୟା ପୂର୍ଣ୍ଣିମାୟୁକ୍ତା ମର୍ଦ୍ଦୌ ଶୁକ୍ଳା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ” ॥ (ବାୟୁପୁ.)

ନୃସିଂହଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାଂ ମାଂସ ମାଧବସଞ୍ଜକେ ।

ପ୍ରାଦୁର୍ଭୂତୋ ନୃପଞ୍ଚାସ୍ୟସ୍ତସ୍ମାତ୍ତାଂ ସମୁପୋଷୟେତ୍ ॥

ଅନଞ୍ଜନେ ସମାୟୁକ୍ତା ନ ସୋପୋଷ୍ୟା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣାୟୁକ୍ତାଂ ତୁ ତାଂ କୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ ନରସିଂହସ୍ୟ ^୩ତୁଷ୍ଟୟେ ॥

୧) ମହାନୁ ଉତ୍ସବ: ଯस्याଂ ସା ।

୨) ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥମନ୍ଦିରେ ତୁ ଦମନୋତ୍ସବ: ଉଦୟବେଦେନ କ୍ରିୟତେ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷରେ ପଢ଼ାଯିବ । ଓ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷରେ ପଢ଼ାଯିବ । ଅଟେ ।
କିନ୍ତୁ ଚୈବ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଓ ଶ୍ରବଣ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ପ୍ରଦୋଷବ୍ୟାପିନୀ ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

ଦମନକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

ଚୈବ ଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦମନକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ, ସେ ପଢ଼ାଯିବ, (କିନ୍ତୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଦମନକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟବ୍ୟାପି ଅନୁଷ୍ଠାରେ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୁଏ) ।

ପାଠା. 1) ଶୁକ୍ଳେଽପି- ଖ, ଖ । 2) ନରସିଂହ-ଖ, ଙ, ଖ । 3) ତୃପ୍ତୟେ- କ ।

ଯ: କରୋତି ନରୋ ମୋହାତ୍ କାମବିद्धାं ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀମ୍ ।

ଧନାପତ୍ୟୈଃସ୍ତ୍ରୀୟୁଜ୍ୟେତ ତସ୍ମାତ୍ତାମ୍ ପରିବର୍ଜୟେତ୍ ॥

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ନ ଚର୍ତ୍ତେତ୍ ସାୟଂକାଳେ ଦିନଦ୍ବୟେ ।

ପରୈଃ ଚର୍ତ୍ତେତ୍ ବାଽପି କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ସା ତଦୈଃ ତୁ ॥

ସ୍ପୃଶେତ୍ ପରଦିନ^୧ ଚେତ୍ ସା ସାୟଂକାଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

କର୍ତ୍ତବ୍ୟା, ତ୍ବନ୍ୟଥା ପୂର୍ବା ନରସିହପ୍ରିୟାତିଥି:” ॥ ଇତ୍ୟାଦି ବଚନାତ୍
ପରଦିନେ ^୧ସାୟଂକାଳେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀସ୍ପର୍ଶାଭାବେ ଏବ ପୂର୍ବବିଦ୍ଧା ଗ୍ରାହ୍ୟା । ଅନ୍ୟେଷୁ
ତୁ ପକ୍ଷେଷୁ ପରବିଦ୍ଧା ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

ଅଘୋରଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“ଭାଦ୍ରେ ମାସି ସିତେ ପକ୍ଷେ ଅଘୋରାଷ୍ଟ୍ରାଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ତାମୁପୋଷ୍ୟ ନରୋ ଯାତି ଶିବଲୋକ^୨ ସନାତନମ୍” ॥ (ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତରମ୍)

ଅନନ୍ତବ୍ରତଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“ଅନନ୍ତବ୍ରତମେତଦ୍ଧି ସର୍ବପାପହରଂ ଶୁଭମ୍ ।

ସର୍ବକାମପ୍ରଦ ନୂଂ ଣାଂ ସ୍ତ୍ରୀଣାଂ ଚୈଽପି ଯୁସ୍ମାଞ୍ଚର” ॥

୧) ସାୟ ନାମ ଦିନମାନସ୍ୟ ରାତ୍ରେଽଞ୍ଚାନ୍ତିମାଦିଘଟିକାଦ୍ବୟମ୍ । ନାଭୟବ୍ୟାପୀ
ପ୍ରେତୁରେଽପି କୃତ୍ୟକୀର୍ତ୍ତନାଦିକାରା: । ଯଦ୍ଧାପି ନରସିହପୁରାଣେ—

“ତାବଦ୍ଧତା ଯୁଦ୍ଧ୍ୟମାନା ଦୈତ୍ୟା: କୋଟିସହସ୍ରତ: ।

ନରସିଂହେନ ଯାବଦ୍ଧ ନାଭୋଭାଗଂ ଗତୋ ରାଧି: ॥” ୪୪-୨୭

ଇତି ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତାତ୍ ପୂର୍ବଂ ଦୈତ୍ୟବଳକ୍ଷୟୋଽଞ୍ଜିତସ୍ତଥାପି ସମାଚାରାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତକା
ଏବ ନୃସିଂହସ୍ୟ ଜନ୍ମକାଳରୂପେଣ ଗ୍ରାହ୍ୟ: ।

ନୃସିଂହ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

କୈଶାଂଶ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ନୃସିଂହ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ । ସାୟଂକାଳ (ଦିବସ-
କାଳେ ୧. ୭ ଓ ୧୫ରେ ପ୍ରଥମ ଦିନେ) କର୍ମକାଳ । ଉଦୟଦିନ ସାୟଂ
କାଳକୁ ଅଳ୍ପ ପରଦିନ, ପରଦିନ ସାୟଂକାଳକୁ ନ ଥିଲେ ପୂର୍ବଦିନ ଦେବ
ଭାବେ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଅଘୋର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ପାଠା. ୧) ଦିନେ-କ, ଖ । ୨) କମୟବ୍ରତ:- ଖ, ଗ, ଙ ।

ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ଭୋଜନବେଳାୟାଂ ସମୁତ୍ତୀର୍ଯ୍ୟ ସରିତ୍ତେ ।

ଦର୍ଶ ଶୀଳା ସା ସ୍ତ୍ରୀଣାଂ ସମୂହଂ ରକ୍ତବାସସମ୍” ॥

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାମର୍ଚ୍ଚୟନ୍ତଂ ଭକ୍ତ୍ୟା ଦେବଂ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ॥ ଇତି (ଭବିଷ୍ୟପୁ.)

ବଚନାତ୍ ମଧ୍ୟାହ୍ନେ କର୍ମକାଳ ଇତି ଚେନ୍ନ । “ପୂର୍ବାହ୍ନୋ ବୈ ଦେବାନା”ମିତି ଶ୍ରୁତ୍ୟା
ଦୈବକୃତ୍ୟେ ବିହିତସ୍ୟ ପୂର୍ବାହ୍ନସ୍ୟ ବିଧ୍ୟସମ୍ଭବ୍ୟାହତାର୍ଥବାଦେନ ବାଧାଯୋଗାତ୍ ।

କିନ୍ତୁ ତସ୍ୟୈବ ଗୌଣକାଳବୋଧକଂ ତତ୍ । ଭବିଷ୍ୟେ ତୁ—

“ଆରାଧିତେ ମହେନ୍ଦ୍ରେ ତୁ ଧ୍ବଜାକାରାସୁ ଯଷ୍ଟିଷୁ ।

ତତ: ଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାମନନ୍ତଂ ପୂଜୟେଦ୍ଧରିମ୍ ॥

ଅତ୍ର ତିଥିସ୍ମନ୍ତରବତ୍ ତ୍ରିମୁହୂର୍ତ୍ତଂ ମୁଖ୍ୟ: । “ଦୈବେ ହ୍ୟୌଦୟିକୀ ଗ୍ରାହ୍ୟା”ଇତି ବଚନେନ
ଦ୍ଵିମୁହୂର୍ତ୍ତସ୍ତ୍ବ^୨ନୁକଳ୍ପ: । ଉଦୟେ ଦ୍ଵିମୁହୂର୍ତ୍ତାଽପି ଗ୍ରାହ୍ୟାନନ୍ତର^୧ତାଦିତ୍ଵିତି ।

ଚିତ୍ରାକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“କାର୍ତ୍ତିକେ ଭୌମବାରେ ତୁ ଚିତ୍ରାକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ତସ୍ୟାମାରାଧିତ: ସ୍ଥାପ୍ତୁର୍ନୟେତ୍ ଶିବପୁରଂ ଧ୍ରୁବମ୍ ॥

ଯାଂ କାଞ୍ଚିତ୍ ସରିତଂ ପ୍ରାପ୍ୟ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀମ୍ ।

ଯମୁନାୟାଂ ବିଶେଷେଣ ନିୟତ ତର୍ପୟେଦ୍ ଯମାନ୍ ॥

ତ୍ରିୟମାୟ ଧର୍ମରାଜାୟ ମୃତ୍ୟବେ ଚାନ୍ତକାୟ ଚ ।

ବୈବସ୍ବତାୟ କାଳାୟ ସର୍ବଭୂତକ୍ଷୟାୟ ଚ ॥

୧) ଆରାଧିତ ଇତି ଶ୍ଳୋକ: ଅଗ୍ନିପୁରାଣେଽପି (୧୧୨-୭) ବର୍ତ୍ତତେ ।

୨) ଦ୍ଵିମୁହୂର୍ତ୍ତବ୍ୟାପ୍ତିମ୍ ଅନୁକୂଳତ୍ଵେନ ଗ୍ରନ୍ଥକୃତ୍ ସ୍ଵୀକରୋତି । ଗଦାଧରସ୍ତୁ ନ
ସ୍ଵୀକୃଷ୍ତେ ।

୩) ମତ୍ସ୍ୟପୁରାଣସ୍ୟ (୧୦୧/୨୧-୨୨) ଶ୍ଳୋକଯୋରଥମେବ ପାଠ: ସମ: । “ଚିତ୍ରାକୃଷ୍ଣ-
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀସଞ୍ଜାତ: ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାଂ ଚିତ୍ରାନକ୍ଷତ୍ରଯୋଗ: ମୁଖ୍ୟ: । ତେନ ଭୌମବାରଯୋଗ-
ଭାବେଽପି ଯୋଗୋ ଭବେଦେବ ।

ଅନନ୍ତଭୁବନ

ଭଦ୍ର ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଅନନ୍ତ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ । ସୋଦୟ ଦ୍ଵିମୁହୂର୍ତ୍ତ କର୍ମକାଳ ।
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶେ ସୋଦୟ ଦ୍ଵିମୁହୂର୍ତ୍ତ ଗ୍ରାହ୍ୟ । ପରଦିନ ଦ୍ଵିମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ କର୍ମଲେ
ପୂର୍ବଦିନ ଉଦୟକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବଦିନ ଅନନ୍ତଭୁବନ କରାଯିବ ।

ପାଠା. 1) ବ୍ରତେ ତିଥିରିତି- ଖ, ଘ, ଙ । କାଳମାଧବେଽପି ଅର୍ଥ ପାଠ: ।

ଔଦୁମ୍ବରାୟ ଦଧ୍ନାୟ ନୀଳାୟ ପରମେଷ୍ଠିନେ ।
 ବୃକୋଦରାୟ ଚିତ୍ରାୟ ଚିତ୍ରଗୁପ୍ତାୟ ବୈ ନମଃ ॥
 ଏକୈକସ୍ୟ ତିଳୈର୍ମିଶ୍ରାନ୍ ତ୍ରୀଂସ୍ତୁ ଦଦ୍ୟାଞ୍ଜଳାଞ୍ଜଳୀନ୍ ।
 ସଂବତ୍ସରକୃତଂ ପାପଂ ତତ୍ସ୍ନାତାଦେବ ନଶ୍ୟତି” ॥ (ଭବିଷ୍ୟପୁ.)

ପାଷାଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“ବୃଷିକେ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ତୁ ଯା ପାଷାଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।
 ତସ୍ୟାମାରାଧୟେତ୍ସବିଂ ନକ୍ତଂ ପାଷାଣଭୋଜନଃ ॥
 ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟସୌଖ୍ୟସୌଭାଗ୍ୟ ରୂପାଞି ପ୍ରାପ୍ତୁଯାନ୍ତରଃ” ॥ (ଦେବୀପୁ.)

ପାଷାଣାକାରପିଣ୍ଡକ ଇତି ଜୀମୂତବାହନଃ । ନକ୍ତମିତି-ବଚନାନୁକ୍ତକାଳଃ
 ପ୍ରଧାନମ୍ । ଯଦା ତୁଭୟରାତ୍ରୌ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀସମ୍ଭବଃ ତଦା ପରଦିନେ ପୂଜାଦିକଂ
 କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

ମାଘକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“ମାଘେ ମାସ୍ୟସିତେ ପକ୍ଷେ ରଟନ୍ତ୍ୟାଧ୍ୟା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।
 ତସ୍ୟାମୁଦୟବେଳାୟାଂ ସ୍ନାତୋ ନାବେକ୍ଷତେ ଯମମ୍” ॥ (ଯମଃ)

ଉଦୟବେଳାୟାମ୍— ଅରୁଣୋଦୟବେଳାୟାମ୍ ।

“ଅନର୍କାଭ୍ୟୁଦିତେ କାଳେ ମାଘେ କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।
 ସତାରବ୍ୟୋମକାଳେ ତୁ ତत्र ସ୍ନାନଂ ମହାଫଳମ୍” ॥
 “ମାଘେ ମାସି ରଟନ୍ତ୍ୟାପଃ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀମ୍ ।

ବ୍ରହ୍ମଘନମପି ଚାଣ୍ଡାଳଂ କଂ ପତନ୍ତଂ ପୁନୀମହେ” ॥ (ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତରପୁ.)

କାର୍ତ୍ତିକ କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ତଥା ନକ୍ଷତ୍ର ଓ ମଙ୍ଗଳବାର ଯୁକ୍ତ ହେଲେ ତଥା
 କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ହୁଏ । ତହିଁରେ ଯମୁନାନଦୀରେ ଉଦ୍ଭବେ ଯେ କୌଣସି
 ନଦୀରେ ଯମ ଉର୍ବଶି ବସେ । ମଙ୍ଗଳବାର ଯୋଗ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେବଳ
 ତଥା ଯୋଗରେ ତଥା କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଯୋଗ ହୋଇପାରେ) ।

ପାଷାଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

ମାର୍ଗଶିର ଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ପାଷାଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ । ତାହାର କର୍ମକାଳ
 ନକ୍ତକାଳ । ଉଦୟବେଳେ ପ୍ରଦୋଷକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ରହିଲେ ପରଦିନ ହେବ ।

पाठा. 1) निर्मुक्ता-ङ । 2) व्याप्तिश्चे-भ । 3) इति-भ पाठः ।
4) वचनादपि नित्यत्वम्-ङ, भ ।

सर्वान् कामानवाप्नोति प्रेत्य चेह च मानवः ।

शिवरात्रिव्रतं नाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥

आचाण्डालप्रसूतानां भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । इति (ईशानसंहिता)
द्वादशाब्दात्मिकावृत्तियुक्तं चतुर्विंशाब्दात्मिकावृत्तियुक्तं वा काम्यफल-
साधनं नरमात्राधिकारिकम् । अत्र उपवासः पूजा जागरणं चेति त्रयं
प्रधानम् ।

“उपवासप्रभावेण तथा चैवात्रजागरात् ।

शिवरात्रौ तथा शाम्भोलिङ्गस्यापि प्रपूजनात् ॥

अक्षयान् लभते लोकान् शिवसायुज्यमाप्नुयात्” । (स्कन्दपु.)
(^१एवं च)-“अथवा शिवरात्रि तु पूजाजागरणैर्नयेत्” ॥ इति वचनम्
अशक्तस्य तावन्मात्रेण प्रत्यवायपरिहार इत्येवं परम् । अत्र प्रदोष-
व्याप्तिरर्द्धरात्रिव्याप्तिश्च द्वयं ग्राह्यम् ।

“प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रि-चतुर्दशी” । (स्मृत्यन्तरम्)

“माघकृष्णचतुर्दश्यां महादेवी महानिशि ॥

शिवलिङ्गतयोद्भूतः कोटिसूर्यसमप्रभः ।

तत्कालव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिव्रते तिथिः” ॥ (ईशानसंहिता)

एवं सति तिथिद्वये पूर्वद्युरेव प्रदोषनिशीथोभयव्याप्तौ पूर्वद्युरेव व्रतम् ।

“त्रयोदशी यदा देवि दिनभुक्ति” प्रमाणतः ।

जागरे शिवरात्रिः स्यान्निशि पूर्णा चतुर्दशी” ॥ (स्कन्दपु.)

सा शिवरात्रिः । तस्यामेव व्रतम् इत्यर्थः ।

परेद्युरेव प्रदोषनिशीथोभयव्याप्तौ तत्रैव व्रतम् ।

“निशाद्वये चतुर्दश्यां पूर्वा त्याज्या परा शुभा,” (कामिकम्) ।

पूर्वदिने ^२निशीथमारभ्य चतुर्दशी परादिननिशीथपर्यन्तं चेद् व्याप्नोति,
तदा परत्र व्रतमित्यर्थः ।

पूर्वद्युः निशीथव्याप्तिः परेद्युः प्रदोषव्याप्तिश्चेत् पूर्वत्र व्रतम् ।

१) दिनभुक्तिप्रमाणतः- सूर्यास्तपर्यन्ता ।

पाठा. 1) ग, ड, भ पाठः । 2) निशामारभ्य- क, घ, भ ।

“अर्द्धरात्रात् पुरस्ताच्चेज्जयायोगोऽवगम्यते ।

पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियैः” ॥ (पद्मपुः)

“जयन्ती शिवरात्रिश्च कार्ये भद्राजयान्विते” ॥ (स्कन्दपु.)

इति वचनात् ।

पूर्वेद्युः प्रदोषव्याप्तिर्नास्ति, निशीथव्याप्तिरपि नास्ति चेदुत्तरत्र प्रदोष-
मात्र^१व्यापिनी ग्राह्या ।

“जयाप्रयुक्तां न तु जातु कुर्याच्छिवस्य रात्रि प्रियकृच्छिवस्य”

इति वचनात् ।

पूर्वेद्युः प्रदोषादूर्ध्वं प्रवृत्ता परेद्युः क्षयवशात् प्रदोषादवगमेव समाप्ता
चेत् परेद्युरेव व्याप्तिद्वयाभावात् पूर्वेद्युर्निशीथव्याप्तेः सद्भावात् जया-
योगाच्च पूर्ववोपोष्या ।

त्रिस्पृशायां फलाधिक्यम् ।

त्रयोदशीकला चैव मध्ये चैव चतुर्दशी :

अन्ते चैव सिनीवाली त्रिस्पृश्यां शिवमर्चयेत् ॥

तथा वारविशेषे फलाधिक्यम् ।

माघकृष्णचतुर्दश्यां रविवारो यदा भवेत् ।

भौमो वाथ भवेद्देवि कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥

शिवयोगस्य योगो वै तद् भवेदुत्तमोत्तमम् ॥ (स्कान्देशानसंहिते)

अत्र पूर्वविद्धायामुपवासे, परेद्युस्तिथिमध्ये वा पारणं तिथ्यन्ते वा^२ ।

तिथिनक्षत्रनियमे तिथिभान्ते च पारणम् ॥ इति (सुमन्तु) वचनात् ।

तिथ्यन्ते पारणं प्राप्तम् । यत्तु वचनम्—

उपवासेषु सर्वेषु पूर्वाह्णे पारणं भवेत् ।

तिथ्यन्ते चैव भान्ते च पारणं यत्र चोद्यते ॥

१) वचनस्य पूर्वाह्णं यथा—

“माघासिते भूतदिनं कदाचिदुपैति योगं यदि पञ्चदश्या” इति ।

जया—त्रयोदशी ।

२) वेति नात्र विकल्पः अपितु प्रश्नात्मकः पूर्वपक्षः । तिथिमध्ये इति सिद्धान्तः ।

पाठा. १) मात्रव्यापित्वे सैव ग्राह्या—भ ।

ଯାମତ୍ରଯୋର୍ଦ୍ଧ୍ବର୍ବଚ୍ଛିନ୍ୟାଂ ପ୍ରାତରେବ ହି ପାରଣମ୍” । इति (स्मृति) वचनात्
 यामत्रयोर्द्वर्वापि तिथ्यन्तपरम् । तेनात्रापि—

“तिथीनामेव सर्वासामुपवासव्रतादिषु ।

तिथ्यन्ते पारणं कुर्याद् विना शिवचतुर्दशीम्” ॥ इति (स्कन्दपु.)
 चतुर्दशीमध्येऽपि पारणं तदपि यामत्रयादूर्ध्वं चतुर्दश्यन्ते सति द्रष्टव्यम् ।

“उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां तु पारणम् ।

कृतैः सुकृतलक्षैश्च लभ्यते ^१वाथवा न वा ॥

ब्रह्मा सवयं चतुर्वक्त्रैः पञ्चवक्त्रैस्तथाप्यहम् ।

“सिक्थे सिक्थे फलं तस्य शक्तो वक्तुं न पार्वति” (स्कन्दपु.)

यामत्रयात् पूर्वं तु तिथ्यन्ते तिथ्यन्त एव पारणमिति माधवाचार्यव्यवस्था ।
 वस्तुतोऽत्र “तिथ्यन्ते पारणं कुर्याद् विना शिवचतुर्दशीम्” इति तिथ्यन्त-
 पारणविधौ शिवरात्रिपट्युदासात् यामत्रयात् पूर्वमपि तिथ्यन्ते चतुर्दश्या-
 मेव पारणम् ।

“उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां तु पारणम्” इति वचनस्य गुणफल-
 सम्बन्धपरस्य निरवकाशत्वेन बलवत्त्वाच्च । तिथ्यन्तपारणवचनस्य
 व्रतान्तरसावकाशत्वात् नित्यत्वाच्च काम्याद् दुର୍बलत्वाच्च । केवल
 श्राद्धकारिणा नित्यस्यकरणे गुणफलकामना न कर्तव्या । तस्य
 यामत्रयोर्ध्वं तत्पूर्वं वा तिथ्यन्ते दर्शश्राद्धं कृत्वा पारणकरणमेव शा^२स्त्रार्थं
 इति ।

१) सिक्थे सिक्थे— प्रतिग्रासम् ।

ଶିବରାସି

ପ୍ରାଙ୍ଗୁଳ କୃଷ୍ଣ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଶିବରାସି । ନରମାତ୍ର ତାହାର ଅଧିକାର ।
 ଚର୍ଚ୍ଚିତ୍ରେ ଉପବାସ ପୂଜା ଓ ରାସିଜାଗରଣ ଭଜନଗୀତି ପ୍ରଧାନ କର୍ମ । ପ୍ରଦୋଷ
 ଓ ନିଶୀଥ ଉଭୟ ତାହାର ଗ୍ରାହ୍ୟକାଳ । ଦୁଇଦିନ ନିଶୀଥ (ଅର୍ଦ୍ଧରାସି)କୁ
 ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଥିଲେ ବା ନ ଥିଲେ ପରଦିନ ଶିବରାସି ହେବ । ଶିବରାସି ବ୍ରତର
 ପରଦିନ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ତଥା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତଥା ମଧ୍ୟରେ ପାରଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

ପାଠା. 1) ଚାଥବା— ଗ । 2) ଶସ୍ତମିତି— ଗ ।

‘ଚୈତ୍ରକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“ଚୈତ୍ର ମାସି ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟା ମଦନସ୍ୟ ମହୋତ୍ସବ: ।

ଜୁଗୁପ୍ସିତୋକ୍ତିଭିଃ କାର୍ଯ୍ୟଂ ଗୀତବାଦ୍ୟାଦିଭିର୍ନୃପ ॥

ଭଗବାଂସ୍ତୁଷ୍ୟତେ କାମ: ପୁତ୍ରପୌତ୍ରସମୃଦ୍ଧିଦ:” ॥

“ନ ମାନୟନ୍ତି ଯେ ଗର୍ବାନ୍ ମହିନ ମାନବାଧମା: ।

ତେଷାଂ ପୁଣ୍ୟଫଳଂ ଦତ୍ତଂ ମୟା ତେ ଚୈତ୍ରମାସିକ” ॥

ତେ ତୁଭ୍ୟମସୁରାୟ ।

“ଚୈତ୍ରକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାଂ ଯ: ସ୍ନାୟାଚ୍ଛବସନ୍ନିଧୌ ।

ପିଶାଚତ୍ବଂ ନ ତସ୍ୟ ସ୍ୟାତ୍ ଗଞ୍ଜାୟାଂ ତୁ ବିଶେଷତ: ॥

ଚୈତ୍ରକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାମଞ୍ଜାରକଦିନଂ ଭବେତ୍ ।

ପିଶାଚତ୍ବଂ ପୁନର୍ନ ସ୍ୟାତ୍ ଗଞ୍ଜାୟାଂ ସ୍ନାନଭୋଜନାତ୍” ॥(ଶତାନନ୍ଦ:)

ସ୍ନୁହିଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ

“ଧବଳିତକଳଶନ୍ୟସ୍ତରକ୍ତପତାକା ସ୍ନୁହିଭବନେ ।

ଚୈତ୍ରାସିତଭୂତଦିନେ ପାପଋଜଂ ଦୂରତୋଦତ୍ତେ” ॥ (ରାଜମାର୍ତ୍ତଞ୍ଜ:)

ଚୈତ୍ରକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାଂ ପିଣ୍ଡାଦିଭିଃ ଶୁକ୍ଳୀକୃତଘଟେ ସ୍ନୁହିଶାଖାଂ ରକ୍ତପତାକା-
ଯୁକ୍ତାଂ ବିଧାୟ ଗୃହୋପରି ସ୍ଥାପୟେତ୍ ।

୧) ଚୈତ୍ରକୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାଂ ମଦନୋତ୍ସବ: । ତତ୍ର ଅଶ୍ଳୀଳକଥନସ୍ୟ ବିଧେୟତ୍ବାତ୍
ଅଶ୍ଳୀଳକଥନସ୍ୟ ଚ ଗର୍ହିତତ୍ବାତ୍ ଉତ୍କଳଦେଶେ ତସ୍ୟ ଉତ୍ସବସ୍ୟ ପ୍ରଚଳନଂ
ନାସ୍ତୀତି କାଳସାରେ । ବସ୍ତୁତସ୍ତୁ ଉତ୍କଳଦେଶେ ତତ୍ସମାଚାରୋ ନାସ୍ତି ।
ଶିବସନ୍ନିଧିସ୍ନାନାଦୌ ବିରୋଧାଭାବାତ୍ ତତ୍ ବିଧେୟମେବ । “ଚୈତ୍ରକୃଷ୍ଣେ”ତି
ପୁଲସ୍ତ୍ୟବଚନମିତିକମଳାକର: । ତଦ୍ବଚନଂ “ଚୈତ୍ରଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟା”ମିତି ଦେବ-
ବଚନମିତି ଚ ଋଧୁନନ୍ଦନସ୍ତିତ୍ଥିତତ୍ତ୍ବେ-୧୩୩ କମଳାକରସ୍ତୁ ଚୈତ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣିମାନନ୍ତରଂ
ତଦୁତ୍ସବଂ ଦର୍ଶୟନ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନ୍ତବୈଶାଖକୃଷ୍ଣାପକ୍ଷେ ଏବ ଦର୍ଶୟାତି । ତଥାବାରୁଣୀ-
ସ୍ନାନମପି ଚୈତ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣିମାନନ୍ତରଂ ଦର୍ଶୟନ୍ ସଦାଚାରବିରୋଧମାଚରତି ।

ତେଷ କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ମଦନଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ । ସେଥିରେ ଶିବଙ୍କ ନକ୍ଷତ୍ରରେ ସ୍ନାନ ବିଧେୟ ।

ତେଷ କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ସୁଧାଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ । ସେଦିନ ରକ୍ତ ପତାକାଯୁକ୍ତ

ସିନ୍ଧୁଗଛକୁ ନାଲିପତାକାସହ ପିଠଉବୋଲି ମାଠିଆରେ ପୋତି ଘର ଭିତରେ
ରଖିବ ।

ପାଠା. 1) ଦୂରତୋଽଭିଧତ୍ତେ-କ ।

ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ

ଉପବାସେ ^୧ସା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀୟୁତା ଗ୍ରାହ୍ୟା ଯୁଗ୍ମାତ୍ ।

“एकादश्यष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी ।

अमावास्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विताः” ॥ (ବୃହସ୍ପତି:)

अत्र ^୨ଉପବାସଶବ୍ଦୋ ବ୍ରତପର: । ବ୍ରତେ ପରବିଦ୍ଧା ଗ୍ରାହ୍ୟା ଇତ୍ୟର୍ଥ: ।

“भूतविद्धा न कर्तव्या अमावास्या”^୩ च पूर्णिमा ।

वर्जयित्वा मुनिश्रेष्ठः सावित्रीव्रतमुत्तमम्” इति ॥ (ବ୍ରହ୍ମବୈ.ପୁ.)

“पक्षान्ते स्रोतसि स्नायात्तेन नायाति मत्पुरम्” ॥ इति यमवचनम्

“पौर्णमासीषु चैतासु मासर्क्षसहितासु च ।

एतासां स्नानदानाभ्यां फलं दशगुण स्मृतम्” ॥ (स्कान्दमांत्ये)

“दृश्येते सहितौ यस्यां दिवि चन्द्रवृहस्पती ।

पौर्णमासी तु महती ଜ୍ଞେୟା^୩ संवत्सरै तु सा ॥୧

तस्यां स्नानୋପବାସାभ्यामक्षयं परिकीर्तितम् (विष्णु: ୪୧-୧୦)

सहितौ माससंज्ञादिनिमित्तककृत्तिकादिनक्षत्रगतौ । महाकात्तिक्यादि-
दर्शनात् ।

“^୨भाससंज्ञे यदा ऋक्षे चन्द्रः सम्पूर्णमण्डलः ।

गुरुणा याति संयोगं सा तिथिर्महती स्मृता” ॥ (गार्ग्य:)

‘आषाढी कार्तिकी माघी वैशाखीषु च^୪ यत् କୃତम् ।

तदनन्तफल प्रोक्तं स्नानदानजपादिकम्” ॥ (महाभारतम्)

୧) ଉପବାସ: ଉପୋଷଣମାତ୍ରମ୍ । ବ୍ରତଶବ୍ଦସ୍ତୁ ନକ୍ତାଦିଷ୍ଟପି ସାମାନ୍ୟ: ପୂଜାଦି-
ମହିତ: ।

୨) କାର୍ତ୍ତିକପୂର୍ଣ୍ଣିମାୟାଂ କୃତ୍ତିକାନକ୍ଷତ୍ରେ ଚନ୍ଦ୍ରବୃହସ୍ପତ୍ୟୋର୍ଯୋଗେ ମହାବାର୍ତ୍ତିକୀ, ତଥା
ମାର୍ଗଶିରପୂର୍ଣ୍ଣିମାୟାଂ ମୃଗଶିରସି ଚନ୍ଦ୍ରବୃହସ୍ପତ୍ୟୋର୍ଯୋଗେ ମହାମାର୍ଗଶିର୍ଷୀ, ତଥା
ପୌଷପୂର୍ଣ୍ଣିମାୟାଂ ବୃଷ୍ପାନକ୍ଷତ୍ରେ ଚନ୍ଦ୍ରବୃହସ୍ପତ୍ୟୋର୍ଯୋଗେ ମହାପୌଷୀତ୍ୟାଦି ।

ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଉପବାସରେ ପୂର୍ବଦିନ ଓ ବ୍ରତରେ ପରଦିନ ହୁଏ । ମାଘ
ଶକ୍ତବିଷୁବରେ ଚନ୍ଦ୍ରବୃହସ୍ପତି ମିଳିତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚାହୁଁ ମହା
ବିଷୁବରେ । ଯଥା କୃତ୍ତିକା ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ କୃତ୍ତିକା ନକ୍ଷତ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ
ବୃ-ହସ୍ପତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମହାବାର୍ତ୍ତିକୀ ପ୍ରଭୃତି ।

ପାଠା. ୧) ସା ଚ ଚତୁ-ଗ । ୨) ବାସ୍ୟାଥ-କ୍ଷ, ଘ, ଙ, ଞ । ୩) ପ୍ରୋକ୍ତା-ବିଷ୍ଣୁସ୍ମୃତୋ ।

୪) କୃତ ଚ ଯତ୍-ଘ, ଙ, ଞ ।

स्नानयात्रा

“मासि ज्येष्ठे तु सम्प्राप्ते नक्षत्रे शक्रदैवते ।

पौर्णमास्यां तदा स्नानं सर्वपापहरं स्मृतम्” ॥ (ब्रह्मपु. ६५-३)

“तस्मिन्काले तु ये मर्त्याः पश्यन्ति पुरुषोत्तमम् ।

बलभद्रं सुभद्रां च ते यान्ति पदमव्ययम् ॥

कपिलाशतदानेन यत् फलं पुष्करे स्मृतम् ।

तत् फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थ^२ लभते नरः” ॥

महाज्येष्ठी

“^३महाज्यैष्ठ्यां तु यः पश्येत् पुरुषः पुरुषोत्तमम् ।

विष्णुलोकमवाप्नोति मोक्षं गङ्गाम्बुमज्जनात्” ॥ (ब्रह्मपु.)

“ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा ।

पूर्णिमा गुरुवारेण महाज्यैष्ठी^१ प्रकीर्तिता” ॥ (कूर्मपु.)

ऐन्द्रे- ज्येष्ठायाम् । प्राजापत्ये- रोहिण्याम् । विना गुरुवारेणापि ।

“ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा ।

पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महाज्यैष्ठी प्रकीर्तिता” ॥ (ज्योतिःशास्त्रम्)

१) शक्रदैवतं- ज्येष्ठानक्षत्रम् ।

२) मञ्चस्थं-स्नानगडपस्थम् ।

३) गुरुचन्द्रयोः ज्येष्ठानक्षत्रस्य एकांशगामित्वे सति महाज्यैष्ठीति स्कान्देऽपि उक्तम् । “ज्येष्ठस्य विमले पक्षे या वै पञ्चदशी भवेत् । शक्रक्षैकांशगौ चन्द्रगुरु च गुरुवासरे (३९/१९)। शुभे योगे महाज्यैष्ठी सर्वपापप्रणाशिनी । तथा— महाज्यैष्ठीमहापुण्या भगवत्प्रीतिवर्द्धिनी । तस्यां सम्पूज्य देवेशं जगन्नाथं कृपार्णवम् । दृष्ट्वा च स्नाप्यमानं तं पापकोशात् विमुच्यते” (३२/२५) तेन तयोरेकांशगतत्वं प्रशस्ततरमेकराशिगतत्वं प्रशस्तमिति । दशम्यादि ज्येष्ठापञ्चकं च तत्र मृग्यम् ।

ज्येष्ठे पौर्णमासी जगन्नाथं कलकत्ता प्रकृत्या ज्ञानदाता दर्शनं कलकत्ता प्रकृत्या ।

पाठा. १) ज्येष्ठीति की-ख, ग, घ, ङ, झ ।

ଅନୁରାଧାସ୍ଥଗୁରାବପି ।

“ऐन्द्रं मित्रे तथा जीवस्तत् पञ्चदशके रत्रिः ।

पूर्णिमा ^१शक्रचन्द्रेण महाज्यैष्ठ्ये प्रकीर्त्तिता” ।

अशुराधास्थे चन्द्रेऽपि ।

“ऐन्द्रर्क्षे त्वथवा मैत्रे गुरुचन्द्रौ यदा स्थितौ ।

पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महाज्येष्ठौ प्रकीर्त्तिता” ॥ (व्याघ्रभूतिः)

“^१आषाढीकार्तिकीमाधीतिथयो ^२मुख्यसम्भवाः ।

अप्रदानव्रतो यान्तु यस्मार्योऽनुपती गतः” ॥ इति वचनेन ^३ तासु
पौर्णमासीषु दानमावश्यकम् ।

श्रावण्यां बलदेवादिपूजा

“अमावास्यां तृलादित्ये लक्ष्मीर्निद्रां विमुञ्चति ।

सुखरात्रेरुषःकाले प्रदीपोज्ज्वलितालये ॥

गावोमहिष्यश्छागाद्याः पूज्याः शोभ्यास्त^४दा दिने ।

पूजनं केचिदिच्छन्ति श्रावण्यां तु गवादीनाम्” ॥

पक्षद्वयस्य ^२देशाद्यपेक्षया विकल्पः ।

१) आषाढीतिवचनं रामायणे अयोध्याकाण्डे भरतशपथवाक्यमिति तिथि-
तत्त्वे । मुद्रितरामायणे तु नोपलभ्यते ।

२) अस्मद्देशे श्रावणपूर्णिमायामेव गोपूजा क्रियते ।

ମହାଜ୍ୟୈଷ୍ଠୀ

୧-ଜ୍ୟୈଷ୍ଠା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ତଥା ୧୫ ଦୃଢ଼ପତ୍ର ଏବଂ ଫଗୁଣୀରେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଥାଇ
ଜ୍ୟୈଷ୍ଠ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଗୁରୁବାରରେ ପଡ଼ିଲେ ମହାଜ୍ୟୈଷ୍ଠୀ ସ୍ଥଳ ଯେ ଗ ହୁଏ । ୨-ଜନା
ଗୁରୁବାରରେ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ଯେ ଗ ପଡ଼ିଲେ କିନ୍ତୁ ୩-ଅନୁରାଧାରେ ତଥା ଥାଇ
ଗୁରୁବାର ହେଲେ ନଥିଲେ କିନ୍ତୁ ୪-କେବଳ ଅନୁରାଧାରେ ତଥା ବୃହସ୍ପତି
ଦୁହେଁ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ୟୈଷ୍ଠ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ମହାଜ୍ୟୈଷ୍ଠୀ ହୁଏ ।

पाठा. 1) शुक्र-ड । 2) बुध- इति तिथितत्त्वपाठः (पृ १३५) । 3) नात्-
ड, घ, झ । 4) स्थादिदिने ग, ज, छ, झ । स्थापरे- ड ।

“ଆବ୍ୟାସ୍ୟାଂ ପୌର୍ଣ୍ଣମୀ^୧ ଯତ୍ର ମଧ୍ୟାହ୍ନବ୍ୟାପିନୀ ଯଦି ।

ଉତ୍ଥାନେ ବଳଦେବସ୍ୟ ନନ୍ଦାବିଦ୍ଧାଂ ତୁ^୨ ବର୍ଜୟେତ୍ ।

ନନ୍ଦାୟୁକ୍ତପୌର୍ଣ୍ଣମାସ୍ୟାଂ କୃତ ଉତ୍ଥାପନେ ବଳେ : ।

ତତ୍ର ରୋଗୀ ଭବେଦ୍ବିପ୍ରୋ ଗାବୋ ନଷ୍ୟନ୍ତ୍ୟନେକସ୍ତା ॥

ପୌର୍ଣ୍ଣମାସ୍ୟାଂ ସନନ୍ଦାୟାଂ ଯତ୍ର ଉତ୍ଥାପ୍ୟତେ ବଳେ : ।

ଗବାଂ ତତ୍ର ଭବେଦ୍ରୋଗୋ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଂ ଚ ତଥା ଭବେତ୍” ॥ (ପଦ୍ମପୁ.)

“ଆବ୍ୟାସୀ ଦୁର୍ଗନବମୀ ତଥା ଦୁର୍ବାଷ୍ଟମୀ ଚ ଯା ।

ପୂର୍ବବିଦ୍ଧୈବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଶିବରାତ୍ରିର୍ବଲେଦିନମ୍” ॥ ଇତି (ନାରଦ:) ।

(ତିଥି^୩ଦ୍ବୈଧେ ପୂର୍ବଦିନେ) ରୌଦ୍ରତ୍ବାଦପରାହ୍ଲେ ଽପି ପୂଜାନୁଷ୍ଠାନମିତ୍ୟର୍ଥ: ।

ଇନ୍ଦ୍ରପୁର୍ଣ୍ଣିମା

“ପଞ୍ଚଦଶ୍ୟାଂ ମହେନ୍ଦ୍ରଞ୍ଚ ପୂଜୟେତ୍ କେଳିକୌତୁକେ : ।

ଗୀତବାଦିତ୍ରମାଞ୍ଜଲ୍ୟୈର୍ଭୂତୟେ ଭୂପତିର୍ନିଶି” ॥ (ଶତାନନ୍ଦସଂଗ୍ରହ:)

କୋଜାଗାରକୃତ୍ୟମ୍

“ଆଶ୍ବିନେ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସ୍ୟାଂ ତୁ ଚରେଞ୍ଜାଗରଣଂ ନିଶି ।

କୌମୁଦୀ ସା ସମାଧ୍ୟାତା କାର୍ଯ୍ୟା ଲୋକବିଭୂତୟେ ॥

କୌମୁଦ୍ୟାଂ ପୂଜୟେତ୍ଲକ୍ଷ୍ମୀମିନ୍ଦ୍ରମୈରାବତେ ଶ୍ଚିତମ୍ ।

ସୁଗନ୍ଧୈର୍ନିଶି ସର୍ବେଷାଂ^୪ ମର୍କ୍ଷଜାଗରଣଂ ନିଶି” ॥ (ଲିଞ୍ଜପୁ)

ତଥା- “ନିଶିଥେ ଚରତା ଲକ୍ଷ୍ମୀ: କୋ ଜାଗର୍ତ୍ତିତିଭାଷିଣୀ ।

ତସ୍ମୈ ଋଦ୍ଧିଃ ପ୍ରୟଚ୍ଛାମି ଷକ୍ତୈ: କ୍ରିଡ଼ାଂ କରୋତି ଯ: ॥

କ ଉଁକ ଅମାବାସ୍ୟାପର ପ୍ରତିପଦାରେ କମ୍ବା ଶ୍ରାବଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ
ଗୋରୁ ମନ୍ତ୍ରଣ ଓ ଗୁଣପ୍ରଭୃତିର ଭୂଷଣାଦି ଉତ୍ସବ କଥେବୁ । ଓଡ଼ିଶାରେ
ଶ୍ରାବଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଏ ଉତ୍ସବ ମାଳିକ ହୁଏ । ଏହାର କର୍ମକାଳ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ।
ଦୁଇଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନକୁ ଥିଲେ ବା ନଥିଲେ ପୂଜନେନ ହେବ ।

ଭଦ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଇନ୍ଦ୍ରପୁଜା କଥେବୁ ।

ପାଠା. 1) ପୂର୍ଣ୍ଣିମା-ଋ । ଆବ୍ୟାସୀପୌର୍ଣ୍ଣମୀ-ସ । 2) ବିବ- ଋ । 3) ଗ, ଋ ପାଠା: ।

4) ସର୍ବେଷାଂ= କ, ଖ, ଗ, ଋ । ସର୍ବେଷାଂ ରକ୍ଷଜାଗରଣଂ ଚରେତ୍” କୃତ୍ୟକୌମୁଦ୍ୟାମ୍ ।

“ନାରିକେଳୈଷିଚ^୧ପିଟକୈ: ପିତୃନ୍ ଦେବାନ୍ ସମର୍ଚ୍ଚयेत् ।

ବନ୍ଧୁରଞ୍ଚ ପ୍ରିଣୟେତ୍ତେନ ସାଥ୍ୟଂ ତଦଶନୋ ଭବେତ୍” ॥ (ଲିଙ୍ଗପୁ.)

“^୨କୋ ଜାଗର୍ତ୍ତିବଚୋଽଭିଧାୟ ପୁରୁଷଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ତ୍ୟଜେତ୍ ସୁପ୍ତକଂ,
ଶୁକ୍ଳେ ପଞ୍ଚଦଶୀନିଶୀଥସମୟେ ଲୋକସ୍ତତୋ ଜାଗୃଯାତ୍” । (ବିଷ୍ଣୁ:)

“ଏବଂ କୃତ୍ବା ବିଧାନେନ ଘୃତକ୍ରୀଡ଼ାଂ ସମାଚରେତ୍ ।

ତାମ୍ବୂଲେନାରିକେଳୈଷଚ ବସ୍ତ୍ରୈଶ୍ଚୈବ କର୍ପରକୈ: ॥

ପରସ୍ପରଂ ଚ ଦାତବ୍ୟଂ ପୂଜ୍ୟଦେବୀ ସମର୍ଚ୍ଚयेତ୍ ।

ଏବଂ ଯ: କୁରୁତେ ଭକ୍ତ୍ୟା ତସ୍ୟ ଦେବୀ ପ୍ରିୟା ଭବେତ୍” ॥ (ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତରମ୍)

ଅତ୍ର ନିଶୀତି ନିଶୀଥେତି ଚାଭିଧାନାଦ୍ରାତ୍ରିକୃତ୍ୟମିଦମ୍ । ଯଦିନେ ପ୍ରଦୋଷ-
ନିଶୀଥୋଭୟବ୍ୟାପିନୀ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସା ତଦିନେ କୋଜାଗରକୃତ୍ୟମ୍ । ଉଭୟକା^୩ଳ-
ବ୍ୟାପ୍ତ୍ୟନୁରୋଧାତ୍ । ଯଦା ତୁ ପୂର୍ବଦିନେ ନିଶୀଥବ୍ୟାପ୍ତି: ପରଦିନେ ପ୍ରଦୋଷବ୍ୟାପ୍ତି-
ସ୍ତଦା ପରେଷୁରେବ କୃତ୍ୟଂ ପ୍ରଧାନପୂଜାକାଳବ୍ୟାପ୍ତ୍ୟନୁରୋଧାତ୍ । ଯଦା ତୁ ପୂର୍ବେଷୁ-
ନିଶୀଥବ୍ୟାପ୍ତି: ପରେଷୁର୍ନ ପ୍ରଦୋଷବ୍ୟାପ୍ତିସ୍ତଦା ସୁତରାଂ ପୂର୍ବେଷୁସ୍ତତକୃତ୍ୟମ୍ ।

“ଅହ:ସୁ ତିଥୟ: ପୁଞ୍ଜା: କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନତଃ ଦିବା ।

ନକ୍ତାଦିବ୍ରତଯୋଗେ ତୁ ରାତ୍ରିଯୋଗୋ ବିଶିଷ୍ୟତେ” ॥ (ଜାବାଳି:)

ଇତି ବଚନାତ୍ ।

୧)ତିଥିତତ୍ତ୍ବକାରା ଅତ୍ର କୃତ୍ୟକୌମୁଦୁଦ୍ଧୃତଂ “ନାରିକେଲୋଦକଂ ପିତ୍ତ୍ବା ଅକ୍ଷୈର୍ଜାଗରାଂ
ନିଶି । ତସ୍ମୈ ଚିତ୍ତଂ ପ୍ରୟଚ୍ଛାମି କୋଜାଗର୍ତ୍ତି ମହୀତଳେ” ଇତି ବଚନଂ ପ୍ରଦର୍ଶିତ-
ବନ୍ତ: । କୃତ୍ୟକୌମୁଦ୍ୟାଂ ତୁ “ନାରିକେଲୋଦକମିତି ସ୍ଥାନେ “ନାରିକେଲରସ”-
ମିତି ପାଠୋ ଲଭ୍ୟତେ । ତଦ୍ବଚନଂ ଚ “କୌମୁଦ୍ୟା”ମିତି ବଚନାନନ୍ତରମୁଦାହୃତମ୍ ।

କୁମାରପୁରୁଷା

ଅଶ୍ୱିନପୁରୁଷାରେ କୋକାଗରକୃତ୍ୟ । ପ୍ରଦୋଷ ଓ ନିଶୀଥ ଚାକ୍ଷ-
କର୍ମକାଳ । ପୂର୍ବଦିନ ନିଶୀଥ ଓ ପରଦିନ ପ୍ରଦୋଷକୁ ପୁରୁଷା ଚାକ୍ଷଲେ ପର-
ଦିନ ଏବଂ ପୂର୍ବଦିନ ନିଶୀଥକୁ ଥାଇ ପରଦିନ ପ୍ରଦୋଷକୁ ନ ଚାକ୍ଷଲେ ପୂର୍ବଦିନ
କୋକାଗର ଦେବ ।

ପାଠା. 1) ଲୈ:ପିଟକୈଶ୍ଚ-ଗ । 2) କୋ ଜାଗର୍ତ୍ତି.....ସମର୍ଚ୍ଚयेତ୍” ଇତ୍ୟନ୍ତ: ପାଠ:
ନାସ୍ତି-ଗ । 3) “କାଳ:” ଇତି ନାସ୍ତି- ଗ, ଘ, ଙ, ଞ । ଉଭୟ-
ବ୍ୟାପ୍ତ୍ୟନୁଭାବାତ୍- ଙ ।

१ पुण्यवन्दापना

^१इदं जगत् पुरा लक्ष्म्या^१ त्यक्तमासीत्ततो हरिः ।

पुरन्दरश्च सोमश्च तथा शुक्र^२बृहस्पती ॥

पञ्चैते पुण्ययोगेन पौर्णमास्यां तपोबलात् ।

अलंकृतं पुनश्चक्रुः सौभाग्योत्साहलक्ष्मीभिः ॥

तस्मान्नरैः पुण्ययोगे तत्र सौभाग्यवृद्धये" । (ब्रह्मपु.)

‘‘धनैर्विप्रांश्च सन्तर्प्य नवैर्वस्त्रैश्च शोभिता^३न् ।।

ततः पुष्टिकरं हृद्यं भोक्तव्यं घृतपायसम् ।

पुण्ययोगे तु कर्तव्यं राज्ञा^४ स्नानं च सर्वदा” ॥ (ब्रह्मपु)

“पूष्ययोगेष्वि”तिवचनान्नक्षत्रयोगे पूजावन्दापनादिकं कार्यम् ।

नक्षत्र द्वये- "उदये त्रिमुहूर्तस्थं नक्षत्रं व्रतदानयोः ।

दिनद्वये तथात्वे तु पूर्वं स्याद् बलवत्तरम्” इति माधवीकारः ।

१) इदं जगदित्यादीनि ब्राह्मणीति कल्पतरौ । तत्र “सौभाग्यवृद्धये” इत्यनन्तरं “गौरसर्षपकल्केन समालभ्य स्वकां तनुम् । कृतस्तनानैस्ततः कार्यमलक्ष्मी-
नाशनं परम् । इत्याद्युक्त्वा “धनैर्विप्रांश्च सन्तर्प्य नवैर्वस्त्रैश्च शोभिताः,
ततः पुष्टिकरमित्याद्युक्तम् ॥ (नियत ४३५)

ବହ୍‌ନ୍ୟୁତ୍ସବପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ

“^୧ବହ୍‌ନ୍ୟୁତ୍ସବ: ସିନ୍ଧିତେ ପକ୍ଷେ ମାଘେ ମାସ୍ୟାର୍ଦ୍ଧଭେ ନିଶି ।

ଦ୍ଵାଦଶ୍ୟାଂ ପଞ୍ଚଦଶ୍ୟାଂ ବା ଭବେଦ୍ ବହ୍ନିମହୋତ୍ସବ:” ॥ (ଲିଙ୍ଗପୁ.)

ଦୋଳାଯାତ୍ରା

“^୨ନରୋ ଦୋଳାଗତଂ ହୃଦ୍ଘା ଗୋବିନ୍ଦଂ ତ୍ରିଦଶାଚ୍ଚିତମ୍ ।

ଫାଲ୍‌ଗୁନ୍ୟାଂ ସଂଯତୋ ଭୂତ୍ବା ଗୋବିନ୍ଦସ୍ୟ ପୁରଂ ବ୍ରଜେତ୍” ॥ (ବ୍ରହ୍ମପୁ ୬୩-୧୮)

ଅମାବାସ୍ୟା

ସା ଚ ପ୍ରତିପଦ୍ୟୁତା ଗ୍ରାହ୍ୟା^୧ ।

“ପଞ୍ଚଷ୍ଟମ୍ୟପ୍ୟମାବାସ୍ୟା ଓଷ୍ଠେ ପକ୍ଷେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ।

ଭସ୍ମାତାନାଂ ଗତିଃ ଯାସ୍ୟେ ଯଦ୍‌ହଂ ନାଗମେ ପୁନ:” ॥ (ବରାହପୁ.)

ଇତି ବଚନାତ୍ ଅତ୍ର ସ୍ନାନମାବଶ୍ୟକମ୍ ।

“ଅମାସ୍ନାନଂ ଗୟାଶ୍ରାଦ୍ଧଂ ଦକ୍ଷିଣାମୁଖଭୋଜନମ୍ ।

ନ ଜୀବତିପତୃକ: କୁର୍ଯାତ୍ କୃ^୨ତ୍ବା ତୁ ପିତୃହା ଭବେତ୍” ॥ ଇତି^୩

ରାଗପ୍ରାପ୍ତସ୍ନାନନିଷେଧକମ୍ । ବୈ^୪ଧାଚ୍ଚ ଜୀବତିପତୃକେଣାପି ସ୍ନାତବ୍ୟମ୍ ।

୨) ବାଦ୍ରଭେ ଇତ୍ୟସ୍ୟ ଦ୍ଵାଦଶ୍ୟା ସହାନ୍ବୟ: । ପୂର୍ଣ୍ଣିମାୟାମସମ୍ଭବାତ୍ । ବା ଇତି ପକ୍ଷାନ୍ତରମ୍ । ତସ୍ୟ ପ୍ରଦୋଷ: କର୍ମକାଳ: ଯୁଗ୍ମାତ୍, ସମାଚାରାଚ୍ଚ ।

୩) ଅତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟବ୍ୟାପ୍ତି ଗ୍ରାହ୍ୟା । ସଂଯତପଦେନ ହବିଷ୍ୟବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାଦି ବିବକ୍ଷିତମ୍ । ଶ୍କାନ୍ଦେ ଚ —ଫଲ୍‌ଗୁନ୍ୟାଂ ପ୍ରକୂର୍ବିତ ପଞ୍ଚାହାନି ତ୍ରିହାଣି ବା । ଫାଲ୍‌ଗୁନ୍ୟାଂ ପୂର୍ବତୋ ବିପ୍ରାଶ୍ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାଂ ନିଚାମୁକ୍ତେ । ବହ୍‌ନ୍ୟୁତ୍ସବଂ ପ୍ରକୂର୍ବିତ ଦୋଳାମଣ୍ଡପପୂର୍ବତ: । କ୍ଷେତ୍ରମା (୪୩-୫) । ଅତ୍ର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଦେବସ୍ୟ ଯାତ୍ରା ଭବତି ।

ମାଘ ଶୁକ୍ଳଦ୍ଵାଦଶୀ ବା ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଅଗ୍ନିପୁଷ୍ପକ ହୁଏ । ଚାନ୍ଦ୍ରାବ କର୍ମକାଳ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣକାଳ ।

ବୋଲୋଶ୍ଵର

ପାଲଗୁର ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ବୋଲୋଶ୍ଵର ହୁଏ । ଚାନ୍ଦ୍ରାବ କର୍ମକାଳ ସୁଫଳାଦୟ ।

ପାଠା 1) ଗ୍ରାହ୍ୟା ଯୁଗ୍ମାତ୍- ଘ, ଖ । 2) କୃତେ-ଗ, ଘ, ଙ, ଜ । କରଣେ- ଖ । 3) ଇତି ବଚର୍ନ ରାଗପ୍ରାପ୍ତନିଷେଧକ- ଗ । 4) ଦ୍ଵୈଧେ ତୁ- ଖ । ବୈଧେ ତୁ ଜ । ଦ୍ଵୈଧେ-ଖ । ବ୍ୟାଧୋ-ଘ । ବୈଧେପି- ଜ ।

“ଭୋଗାୟ କ୍ରିୟତେ ଯତ୍ନ ସ୍ନାନ ଯାହଚ୍ଛିକ୍ଷକଂ ନରୈଃ ।

ତନ୍ନିଷିଦ୍ଧଂ ଦଶମ୍ୟାଦୌ ନିତ୍ୟଂ ନୈମିତ୍ତିକଂ ନ ତୁ” । ଇତି ବଚନାଚ୍ଚ ।

“ପୁଷ୍ପେ ତୁ ଜନ୍ମନକ୍ଷତ୍ରେ ବ୍ୟତୀପାତେ ଚ ବୈଘୃତୌ ।

ଅମାୟାଂ ଚ ନଦୀସ୍ନାନଂ ପୁନାତ୍ୟାସପ୍ତମଂ କୁଳମ୍” ॥ (ପୈତ୍ତନସିଃ)

ଅମାବାସ୍ୟାଶ୍ରାଦ୍ଧକାଳାଦିବ୍ୟବସ୍ଥା ତ୍ବସ୍ମତ୍କୃତଶ୍ରାଦ୍ଧଦୀପେଽନୁସନ୍ଧେୟା ।

ସାବିତ୍ରୀବ୍ରତମ୍

“ଭୂତବିଦ୍ଧା ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଅମାବାସ୍ୟା ଚ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ।

ବର୍ଜୟିତ୍ବା ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାବିତ୍ରୀବ୍ରତମୁତ୍ତମମ୍” ॥ ଇତି ‘ବ୍ରହ୍ମବୈ.ପୁ.)

ବଚନାତ୍ ପୂର୍ବବିଦ୍ଧା ଗ୍ରାହ୍ୟା । ଯଦା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟା^୧ ଅଷ୍ଟାଦଶନାଢ୍ୟୋ ଭବନ୍ତି
ତଦା ସାବିତ୍ରୀବ୍ରତମପି ତत्र त्याଜ୍ୟମ୍ । “ଭୂତୋଽଷ୍ଟାଦଶନାଢୀଭିର୍ଦୂଷୟ-
ତ୍ୟୁତ୍ତରାଂ ତିଥିମ୍” । ଇତି ବଚନାତ୍ ।

ସପ୍ତପୁରୀକାମାବାସ୍ୟା

^୨ଭାଦ୍ରାମାବାସ୍ୟା ସପ୍ତପିତୃକାମାବାସ୍ୟେତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ।

“^୨ଅମାବାସ୍ୟା ଚ ପିତ୍ରିୟେନ ନକ୍ଷତ୍ରେଣ ଚ ସଂଯୁତା ।

ସପ୍ତପ୍ରକାରାଃ ପିତରୌ ଜାତାଃ କମଳସମ୍ଭବାତ୍ ॥

୧) “ନାଗୋ ଦ୍ଵାଦଶନାଢୀଭିର୍ଦିକ୍ ପଞ୍ଚଦଶଭିସ୍ତଥା ।

ଭୂତୋଽଷ୍ଟାଦଶନାଢୀଭିର୍ଦୂଷୟତ୍ୟୁତ୍ତରାଂ ତିଥିମ୍” ॥ ଇତି କାଳମାଧବେ ଶ୍କନ୍ଦ-
ପୁରାଣବଚନମ୍ । ତत्र ନାଗଃ ପଞ୍ଚମୀ । ଦିକ୍-ଦଶମୀ । ଭୂତଃ- ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ॥

୨) ଅମାବାସ୍ୟେତି ବଚନଦ୍ଵୟଂ ବ୍ରାହ୍ମମିତିକଲ୍ପତରୌ । ତत्र ତୁ—“ଅମାବାସ୍ୟାୟାଂ
ପିତ୍ରିୟେ ତୁ ନକ୍ଷତ୍ରେ ସତି ସଂଯୁତାଃ” ଇତି, ତଥା “ଶ୍ରାଦ୍ଧଂ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଵସମ୍ପଦା” ଇତି
ଚ ପାଠେ ବିଶେଷଃ । (ନିୟତକାଳ ୩୧୬)

ଅମାବାସ୍ୟା ପ୍ରତିପଦ୍ଵୟମ୍ ଦୃଢ଼ ।

ପାବଣୀବ୍ରତ

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଅମାବାସ୍ୟାରେ ପାବଣୀବ୍ରତ ଦୃଢ଼ । ତାହା ପ୍ରବଚନା । ଯଦି
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦଶମୀ ଥାଏ ତେବେ ସେଦିନ ପାବଣୀବ୍ରତ ନହୋଇ ତାହାର
ପରଦିନ ହେବ ।

ପାଠା. 1) ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟା ଅପି-କ । 2) ପଂକ୍ତିରିୟଂ ନାସ୍ତି- , ଖ, ଘ, ଙ, ଞ ।

तेभ्यः पूजा च कर्त्तव्या तत्र सर्वात्मना बुधैः ।

पिण्डो देयस्तथाष्टाङ्गः श्राद्धं कार्यं च सर्वदा” ॥ (ब्रह्मपु.)

“दर्शो^१ सवर्णवटकैः पतिमाराधयन्ति याः ।

ताः सर्वाः सुभगा नार्यः पुत्रवत्यो वराङ्गनाः ॥

न वैधव्यं भवेत्तासां पुनर्जन्मसु सप्तसु” । (पुराणम्)

प्रदीपाऽमावास्या^२ अस्मत्कृते श्राद्धदीपेऽनुसन्ध्या ।

सुखरात्रिः

“कार्तिके मासि शुक्लादौ तिथौ च कुसुमांशुकैः ।

सुखाय सुखरात्रिः स्यात् कार्या राष्ट्रसुखाय च” ॥ (धवलसंग्रहे)

शुक्लादावित्यमावास्यायामित्यर्थः ।

“अमावास्यां तुलादित्ये लक्ष्मीर्निद्रां विमुञ्चति ।

सुखरात्रेरुषःकाले प्रदीपोज्ज्वलितालये” ॥ (स्मृत्यन्तरम्)

“सुशुभैः कुसुमैर्गन्धैर्दधिगोरोचनाफलैः ।

वन्धून् बान्धववन्धूश्च पृच्छेत् कुशलया गिरा ॥

१) अमावास्यायां सुखसुप्रिका प्रदीपे लक्ष्मीपूजा चोक्ता ब्राह्मे—

“अमावास्यायां तु देवा कार्तिके मासि केशवात् । अभयं प्राप्य सुप्तास्तु
सुखं क्षीरोदसानुपु । लक्ष्मीर्देवभयान्मुक्ता सुखं सुप्ताम्बुजोदरे । चतुर्युग-
महत्त्वं तु ब्रह्मा सुप्तास्तु पङ्कजे । अतीर्थं विधिवत् कार्या मनुष्यैः सुखसुप्रिका ।
दिवा तत्र न भोक्तव्यमृते बालातुराज्जनात् । प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा
यथाक्रमम् । दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्त्या देवगृहेष्वपि । चतुष्पथ-
श्मशानेषु नदीपर्वतवेश्मसु । वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु च” इत्यादि
(नियतकाल ४२२) ।

ब्रह्म अमावास्यां चतुष्पथे अमावास्यां । विद्वत्पुत्रं नमस्कृत्य ब्रह्म
अमावास्यां चतुष्पथं देव । देवकार्यं नमस्कृत्य ब्रह्म देव ।

पाठा. १) सुवर्ण- ख, भ. २) मावास्याव्यवस्था- ग, भ.

ପୂଜୟେଚ୍ଚ ତଥା ଲକ୍ଷ୍ମୀମଲକ୍ଷ୍ମୀମଳନାଶିନୀମ୍ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଂ ପଞ୍ଚପତାକାଭି^୧ର୍ଦ୍ଧ୍ବଜମେକଂ ଗୃହେ ନ୍ୟସେତ୍” ॥ (ଘବଳସଂଗ୍ରହେ)

ଦୀପାବଲ୍ୟୁତ୍ସବ:

(^୨ମାର୍ଗଶୀର୍ଷେ ଦୀପାବଲ୍ୟମାବାସ୍ୟା)

“^୩ତୁଳାସ୍ଥେ ଦୀପଦାନେନ ପୂଜା କାର୍ଯ୍ୟା ମହାଫଳା ।

ଦୀପବୃକ୍ଷାଞ୍ଚ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଦୀପଚକ୍ରମଥାପରମ୍ ॥

ଦୀପଯାତ୍ରା ପ୍ରକର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାଂ କୁହୁ^୩ଷୁ ଚ ।

ସିନୀବାଲୀଷୁ ଅଥବା ବତ୍ସ କାର୍ଯ୍ୟ ମହାଫଳମ୍” ॥ (ଦେବୀପୁ.)

ଏତେନ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟମାବାସ୍ୟାପ୍ରତିପତ୍ତୁ ^୪ନିଶାସମ୍ବନ୍ଧିନୀଷୁ ଦୀପଦାନଂ
ପ୍ରତିପାଦିତମ୍ ।

“ନରକାୟ ପ୍ରଦାତବ୍ୟୋ ଦୀପ: ସମ୍ପୂଜ୍ୟ ଦେବତାମ୍ ।

ତତ: ପ୍ରଦୋଷସମୟେ ଦୀପାନ୍ ଦଦ୍ୟାନ୍ମନୋରମାନ୍” ॥ (ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତରମ୍)

ନରକାୟ ନରକଗମନପରିତ୍ରା^୫ଣାୟ ।

୧) ଯୁଦ୍ଧିତଦେବୀପୁରାଣେତୁ—

“ତୁଳାସ୍ଥେ ଦୀପଦାନେନ ପୂଜାକାର୍ଯ୍ୟା ମହାତ୍ମନା ।

ଦୀପବୃକ୍ଷା: ପ୍ରକର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଦୀପଚକ୍ରାସ୍ତଥାପରା: ॥ (୫୧-୨୨)

ଦୀପଯାତ୍ରା ପ୍ରକର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାଂ କୁହୁଷୁ ଚ ।

ସିନୀବାଲୀ ତଥା ବତ୍ସ ତଦା କାର୍ଯ୍ୟ ମହାଫଳମ୍” । (୫୧-୨୩)

କାର୍ତ୍ତିକ ଅମାବ ସ୍ୟା ସୁଖବତ୍ତି । ସେ ଦିନର ବତ୍ତି ଶେଷଭାଗରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର
ଦିଦ୍ଦାଉଜ ହୁଏ । ଏଣୁ ସେ ଦିନ ବତ୍ତିରେ ପାତ୍ର ଜାଳିବ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ପୂଜା
କରିବ ।

ମାର୍ଗଶିର କୃଷ୍ଣପକ୍ଷର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ, ଅମାବାସ୍ୟା ଓ ତା'ପରଦିନ
ପ୍ରତିପଦା, ଏହି ତିନିଦିନର ବତ୍ତିରେ ପାତ୍ରାବଳୀ ଉତ୍ସବ ହୁଏ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ
ବତ୍ତିକୁ ଥିଲେ ପାତ୍ରାବଳୀ ଆରମ୍ଭ ହେବ ।

ପାଠା. 1) ଦ୍ଵିଜ-ଋ, ଙ । 2) ପକ୍ତିରିୟଂ ନାସ୍ତି- ଖ, ଗ, ଘ, ଙ । 3) କୁହୁତ୍ସବ:-
କ, ଖ, । 4) “ନିଶାସମ୍ବନ୍ଧିନୀଷୁ” ଇତି ନାସ୍ତି-ଗ । 5) ପରିହାରାୟ-
ଘ, ଙ, ଋ ।

ବକୁଳାମାବାସ୍ୟା

“ପୌଷେ ତୁ ବକୁଳକ୍ଷୀରପାୟସୈସ୍ତର୍ପଣେତ୍ ପିତୃନ୍” (ଧବଳସଂଗ୍ରହଃ)

ଅମାବାସ୍ୟାୟାମିତ୍ୟର୍ଥ: ।

ପୌର୍ଣ୍ଣମାସେଷ୍ଟିକାଳ:

“ପର୍ବପ୍ରତିପଦୋ: ସନ୍ଧିର୍ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ବା ତତ: ପୁରା ।

ଅଗନ୍ୟାଧାନଂ ପୂର୍ବଦିନେ ଯାଗ: ସନ୍ଧିଦିନେ ଭବେତ୍ ॥

ଊର୍ଧ୍ବଂ ମଧ୍ୟାହ୍ନତ: ସନ୍ଧ୍ୟାବଗନ୍ୟାଧାନଂ ଚ ତଦ୍ଦିନେ ।

ଈଷ୍ଟି ପରଦିନେ କୃତ୍ୟୁର୍ନ୍ୟେ ବାଜସନେୟିନ: ॥

ୟସ୍ତୁ ବାଜସନେୟୀ ସ୍ୟାତ୍ ତସ୍ୟ ସନ୍ଧିଦିନାତ୍ ପୁରା ।

ନ ବବାପ୍ୟଗନ୍ୟାହିତି: ^୧ କିନ୍ତୁ ସଦା ସନ୍ଧିଦିନେ ହି ସା ॥

ସନ୍ଧିଶ୍ଚେତ୍ ସଂଗବାଦ୍ଊର୍ଧ୍ବଂ ପ୍ରାକ୍ ପର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତନାଦ୍ରବେ: ।

ସା ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ବିଜ୍ଞେୟା ସଦ: କାଳବିଧୌ ତିଥି: ॥

ବୃଦ୍ଧି: ପ୍ରତିପଦୋ ଯାଽସ୍ତି ତଦର୍ଦ୍ଧଂ ପର୍ବଣି କ୍ଷିପେତ୍ ।

କ୍ଷୟସ୍ୟାର୍ଦ୍ଧଂ ତଥା ହିତ୍ବା ସନ୍ଧି ନିଶ୍ଚୀୟତାଂ ସଦା” ॥

(ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟକାରିକା) ।

“ସନ୍ଧିର୍ଯଦ୍ଧପରାହ୍ନେ ସ୍ୟାଦ୍ ଯାଗ: ପ୍ରାତ: ପରେଽହ୍ନି ।

କୁର୍ବାଣ: ପ୍ରତିପଦ୍ଭାଗେ ଚତୁର୍ଥେଽପି ନ ଦୃଷ୍ୟତି” ॥ (ବୃଦ୍ଧଶାତାତପ:)

୩) ବକୁଳାମାବାସ୍ୟା “ପିତୃନ୍ ତର୍ପଣେଦିତିବଚନାତ୍ ଶ୍ରାଦ୍ଧକାଳବ୍ୟାପିନୀ ଗ୍ରାହ୍ୟା ।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥମନ୍ଦିରାଦୌ ତୁ ‘ଦୈବେ ହ୍ୟୌଦୟିକୀ’ତି ବଚନାତ୍ ଉଦୟବ୍ୟାପିନ୍ୟେବ ଗୃହ୍ୟତେ ।

ଶେଷ ଅମାବାସ୍ୟା ବକୁଳଅମାବାସ୍ୟା ।

ଇଷ୍ଟିକାଳ

ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଓ ପ୍ରତିପଦାର ସନ୍ଧି ଯଦି ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ କିମ୍ବା ଉତ୍ପୂର୍ବରୁ ହୁଏ

ତେବେ ପୂର୍ବଦିନ ଅଗ୍ନିଧାନ ଓ ସେଦିନ ଯାଗ କରାଯିବ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପରେ

ସନ୍ଧିଦିନେ ସନ୍ଧିଦିନ ଅଗ୍ନିଧାନ ଓ ପରଦିନ ଯାଗ ହେବ । ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷବେଳା-

ଙ୍କର ସନ୍ଧିଦିନ ପୂର୍ବରୁ ଅଗ୍ନିଧାନ ହୁଏନାହିଁ କିନ୍ତୁ ସନ୍ଧିଦିନ ହୁଏ ।

ପାଠା. 1) ତ:- ଘ, ଙ ।

१ दर्शष्टिकालः

“पूर्वेद्युः पितृभ्यो निष्क्रोग परेद्युर्देवेभ्यो ददाती”ति श्रुतेः चन्द्रक्षयोत्तर-
दिन एव दर्शष्टिकालः । २ अतएव जीवत्पितृकस्य पितृयज्ञाभावात्
अमावास्यायामेवेष्टिरित्यभिप्रेत्य सम्प्रदायग्रन्थे जीवत्पितृकस्य चतुर्दश्या-
मेवोपवास इत्यभिहितम् ।

३ विकृतेष्टिकालः—“इष्ट्यादिविकृतिः सर्वा पर्वण्येवेति निश्चयः ।

“१ आवर्त्तनात् प्राक् यदि पर्वसन्धिः कृत्वा तु तस्मिन् प्रकृतिं विकृत्याः ।
अत्रैव यागः परतो यदि स्यात्तस्मिन् विकृत्याः प्रकृतेः परत्र” ॥ (कात्यायनः)

४ पक्षादिकालः

“पक्षादावेव कुर्वीत सदा पक्षादिकं चरुम्” छन्दोगपरिशिष्यम्)

“पर्वणो यश्चतुर्थांश आद्याः प्रतिपदस्त्रयः ॥

यागकालः स विज्ञेयः प्रातर्युक्तो मनीषिभिः” ॥ (वृद्धशातातपः)

एतत् कालाभावे तु—

‘पूर्वाह्ण एव कुर्वन्ति’ विद्धे स्वल्पे’ मनीषिणः” ॥ (छन्दोगपरि.)

द्वितीयाविद्धप्रतिपद्येव प्रातःकाले कुर्वन्तीत्यर्थः ।

संक्रान्तिव्यवस्था

“मृगककटसंक्रान्ती द्वे तूदग्दक्षिणायने ।

१) आवर्त्तनः सूर्यस्य पश्चिमदिग्गमनारम्भकालः ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶୁକ୍ଳ ମାସଦିନ ଦର୍ଶଷ୍ଟିକାଳ ।

ପବନ ଷ୍ଠ ଶ୍ରୀ ପ୍ରତିପଦାର ୧ମ ୧୨ ଓ ୩୦ ତିଥି ପକ୍ଷାଦି ଯାଗର
କାଳ ଅଟେ । ଉକ୍ତ ସମୟ ଯେଉଁଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟାଦୟକୁ ଥିବ ସେ ଦିନ ପକ୍ଷାଦି
ଯାଗ କରାଯିବ ।

पाठा. 1) दर्शष्विष्टि-क । तत्र पूर्व्युदित्यारभ्य विकृतेष्टिकाल”इत्यन्तं पाठो
नास्ति । दर्शष्विष्टि ड । 2) अत्र-ख । अतः-भ । 3) विकृतेष्टिकालः-
छ, ज, भ पाठः (विकृतेष्टिकालः घ) । 4) पक्षादिचस्कालः-ख, ग, घ, ड
5) कुर्वीत-क । 6) प्यन्ये-ख, ग, ड, भ ।

विषुवती तुलामे^१ षौ विष्णुपद्यः स्थिरात्मके ॥

षडशीति द्विशरीरे द्वादशैवं प्रकीर्त्तिताः” ॥

मृगो-मकरः, स्थिराः- वृषसिंहवृश्चिककुम्भराशयः । द्विशरीराः-मिथुन-
कन्याधनुर्मीनाः ।

“^१वृटे: सहस्रभागो यः स कालो रविसंक्रमे” । (देवीपु. २४-२५)

“^२संक्रान्तिसमयः सूक्ष्मो दुर्लभ्यः पिशितेक्षणैः ॥

तद्यो^३गाच्चाप्यधश्चोर्ध्वं त्रिशन्नाड्यः ^३प्रकीर्त्तिताः” ॥ (देवलः)

इदं संक्रान्तिपूर्वापरकालीनषष्टिदण्डात्मकं तदुपलक्षिताहोरात्रपरमुप-
वासादिविषयं तैलस्त्रीमांसवर्जनविषयं चेति प्राञ्चः ।

^४संक्रान्ते: पुण्यकालमाह—वृहद्व^५सिष्ठः—

१) सस्पूर्णपाठः- “स्वस्थे नरे सुखासीने यावत् स्पन्दति लोचनम् ।

तस्य त्रिंशत्तमो भागस्तत्परः परिकीर्त्तितः ॥ (देवीपु. २४-२५)

तत्पराच्छतभागस्तु^२वृटिरित्यभिधीयते ।

वृटे: सहस्रभागो यः सकालो रविसंक्रमे” इति ॥ (२४-२५)

२) संक्रान्तिसमय इति देवलवचनम् इति कालसारे वसिष्ठवचनमिति समय-
मयूखे ।

ଉତ୍କଳର ଏକବର୍ଣ୍ଣରୁ ଅନ୍ୟବର୍ଣ୍ଣକୁ ଗମନ କରିବାକୁ ସଂହାନ୍ତି ବୋଲାଯାଏ ।
ଏହି ସଂହାନ୍ତି ମେଷ ବୃଷାଦି ଭେଦରେ ବାରଗୋଟି । ସେଥିରୁ ମେଷ ଓ
ତୁଳାସଂହାନ୍ତିକୁ ବସୁବ, ମକରସଂହାନ୍ତିକୁ ଉତ୍ତରାସୁରୀ ଓ କର୍କଟ ସଂହାନ୍ତିକୁ
ଦକ୍ଷିଣାସୁରୀ, ବୃଷ ସିଂହ ବୃଷ୍ଟିକ ଓ କୁମ୍ଭସଂହାନ୍ତିମାନଙ୍କୁ ବସ୍ତୁପଦ୍ୟ ଏବଂ
ମିଥୁନ କନ୍ୟା ଧନୁ ଓ ମୀନସଂହାନ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଷଡ଼ଶୀତି ବୋଲାଯାଏ ।

ସଂହାନ୍ତି ସମୟ ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ । ତେଣୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଚଳନର ଚିହ୍ନଗତ୍ୟ ଓ
ପର ଚିହ୍ନଗତ୍ୟକୁ ପୁଣ୍ୟକାଳ ବୋଲି ଦେବଳ କହିଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନମାନଙ୍କ
ମତରେ ଦେବଳବାଳ୍ୟର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିଲେ ଯେଉଁ ଅହୋରାତ୍ରରେ ସଂହାନ୍ତି
ହୋଇଥିବ ସେ ଅହୋରାତ୍ରରେ ଉପବାସ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଭୋଗର ବର୍ଜନ କରଣୀୟ ।

पाठा. 1) मेघे- ख, घ, ङ । 2) योगादप्य-ख, भ, योगाश्चाधत- घ,
योगश्चाप्य-क । 3) पवित्रता:- भ । 4) संक्रान्ते... ..
दक्षिणायते” इत्यन्तः पाठो नास्ति क ग,ङ,छ,ज । 5) वृद्धवसिष्ठ:-
भ ।

“अतीतानागते पुण्ये द्वे तूदग्दक्षिणायने” ।

“त्रिंशत् कर्कटके नाड्यो मकरे विंशतिः स्मृताः ॥

२११ अग्ने विंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः परा ।

वर्त्तमाने तुलामेषे नाड्यस्तु भयतो दश” ॥ (देवलशातातपी)

उभयतः तुलामेषयोः ।

“षडशीत्यामतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः ।

पुण्यायां विष्णुपद्याञ्च प्राक् पश्चादपि षोडश” ॥ (देवलशातातपी)

१) उदगयनम्—उत्तरायणम् अतीतं पुण्यम् । उत्तरायणे अतीते पुण्यकाल इत्यर्थः । तथा दक्षिणायणम् अनागतमेव पुण्यम् । अतः कर्कटसंक्रान्तेः पूर्वकाल एव पुण्यकाल इति भावः ।

२) अग्ने-दक्षिणायने, मकरस्य पृथकीर्त्तनात् । खौ तुलायां मेषे वा वर्त्तमाने उभयतो दशनाड्यः पुण्याः । अत्र उभयतः— तुलामेषयोर्नतु पार्श्वद्वये “अतीतागते पुण्ये द्वे तूदग्दक्षिणायने । उपरागे तु तत्कालमतीते विषुवद्वये” इति वसिष्ठवचनादिति कृत्यकौमुदीकाराः । ग्रन्थकृतापि तन्मतमङ्गीकृतम् । किन्तु प्रकृतवचने दक्षिणायने पूर्वविंशतेः, मकरे परविंशतेः पुण्यकालत्वकीर्त्तनात् तद्वैलक्षण्येन तुलामेषयोः पार्श्वद्वये दश दश इति विंशतिः दण्डाः पुण्यकाल उक्त इति गम्यते । “मध्ये तु विषुवे पुण्यं प्राग्विष्णोर्दक्षिणायने । षडशीतिमुखेऽतीते अतीते चोत्तरायणे । इति समयमयूखधृतवसिष्ठवाक्येन विषुवसंक्रान्तयोर्मध्यकालस्यैव पुण्यत्वकीर्त्तनमपि “उभयत” इत्यस्य पार्श्वद्वयार्थमनुगृह्णाति । विषुवसंक्रान्तयोर्मध्यरेखागतत्वेन मध्यकालस्य तदुपलक्षितपार्श्वद्वयस्यैव पुण्यकालता युज्यत एव ।

३) षडशीतिः—मिथुनकन्याधनुर्मीनसंक्रान्तयः । अत्र वचने “षष्टि” स्थाने कृत्यकौमुद्याम् “अष्टि” रिति पाठो वर्त्तते । तत्र अष्टिः—षोडश इति बृहस्पतिः । अष्टिच्छन्दसि पादानां षोडशाक्षरविशिष्टत्वेन अष्टि पदेन षोडशसंख्या सूच्यते । हेमाद्रिस्तु “षडशीत्याख्यानां चतसृणां संक्रान्तीनाम्

पाठा 1) पक्तिरिय- ख पाठः ।

“मानार्द्धं भास्करे पुण्यमपूर्णं शर्वरीदले । (१४)

सम्पूर्णं तूभयोर्ज्ञेयमति^१रिक्ते परेऽहनि” ॥ (देवीपु. २४-११)

मानार्द्धं भास्करे- भास्करोपलक्षितदिवसेऽर्द्धमित्यर्थः । प्रहरद्वयमिति यावत् ।

एकैकस्याः पञ्चदश पञ्चदश इत्येवं षष्टिनाड्यः पुण्या इत्याह । वचनस्य उत्तरार्द्धं विष्णुपदीसंक्रान्तीनामेकैकशः पुण्यकालकीर्त्तनात् पूर्वाद्धं षडशीतिसंक्रान्तीनां समूहोक्तिर्न सङ्गच्छते । ते नात्र कृत्यकौमुदीपाठः साधोयान् ।

१) मुद्रितदेवीपुराणपाठः यथा—

“यावद्विशकला भुङ्क्ते तत्पुण्यमुत्तरायणे । १२ । निरंशे भास्करे दृष्टे दिनान्ते दक्षिणायने । अर्द्धरात्रे तु सम्पूर्णं दिवा पुण्यमनागतम् । १३ । सम्पूर्णं चार्द्धरात्रे तु उदयास्तमनेऽपि च । मानार्द्धं भास्करं पुण्यमपूर्णं शर्वरीदले । १४ । सम्पूर्णं उभयोर्ज्ञेयमविवेके परेऽहनि । षडशीतिमुखेऽतीते वृत्ते च विपुवद्द्वये । १५ । भविष्यत्ययने पुण्यमतीते चोत्तरायणे । आदौ पुण्यं विजानीयाद् यदा भिन्ना तिथिर्भवेत् । १६ । अर्द्धरात्रे व्यतीते तु विज्ञेया चापरेहनि” ॥ इति ॥

देवीपुराणवाक्यानां व्याख्या यथा—

उत्तरायणे— मकरसंक्रान्तौ, रविः यावत् विशकलाः- विशतिर्दण्डान् भुङ्क्ते तावत्, अर्थात् रवेः मकरराशिभोगात् विशतिर्दण्डाः पुण्यकालः । दक्षिणायने— कर्कटसंक्रान्तौ भास्करे- सूर्ये निरंशे- अंशरहिते दृष्टे- उपलब्धे सति, कर्कटसंक्रान्तिकाले समायाते सति इत्यर्थः । राशेः प्रथमांशभोगकालो हि निरंशो भवति । तदा दिनान्ते-पूर्वमासान्त-दिवसान्तभागे मिथुनमासान्तभागे पुण्यकालः । अर्द्धरात्रे सम्पूर्णं— अतीते अनागतं- परवर्त्ति दिनं दिनार्द्धमिति यावत् पुण्यम् । “अर्द्धरात्रे त्वसम्पूर्णं” इति कल्पतरुद्धृतपाठे (नियत ३६२) तु असम्पूर्णं न्युने अर्द्ध-रात्रात् पूर्वम्, अनागतं- भविष्यत् संक्रमणं पुण्यम् । तेन तत्पूर्ववर्त्ति दिनार्द्धं पुण्यमित्यर्थः । अर्द्धरात्रे सम्पूर्णं तथा सूर्यस्य उदयास्तमनयोश्च भास्करं- भास्करोपलक्षितं दिनं, मानार्द्धं- अर्द्धपरिमितं पुण्यम् ।

पाठा. 1) मतीतेऽर्द्धे- ख ।

विशेषमाह- “अर्द्धरात्रादधस्तस्मिन् मध्याह्नस्योपरि क्रिया ।

ऊर्ध्वं संक्रमणे चोर्ध्वमुदयात् प्रहरद्वयम्” ॥ (वसिष्ठः)

मध्याह्नस्योपरि पूर्वदिवसस्य ।

“सम्पूर्णं चेदर्द्धरात्रे रविसंक्रमणं भवेत् ।

प्राहु दिनद्वयं पुण्यं मुक्त्वा मकरकंटौ” ॥ (वसिष्ठः)

“आदौ पुण्यं विजानीयात् यद्यभिन्नातिथिर्भवेत्” ॥ (देवीपु. २४-१६)

इति वचनात् संक्रान्तिकालीनतिथेः पूर्वदिनगामित्वे पूर्वदिने पुण्यकालः ।

(^१अर्थात् तिथिभेदे उत्तरदिने पुण्यकालः) । एवं सम्पूर्णार्द्धरात्रे ^२रवि-
संक्रमणे संक्रान्तिकालीनतिथेः पूर्वदिनगामित्वे उभयदिनगामित्वेऽपि
पूर्वदिनमध्याह्नादूर्ध्वं पुण्यकालः । संक्रान्तिकालीनतिथेः उत्तरदिनगामित्वे
चोत्तरदिनाद्धमेव पुण्यकाल इति व्यवस्था । “आदौ पुण्य”मितिवचनस्य
दिनद्वयव्यापितिथिकेऽपि प्रवृत्त्यविशेषात् ।

तत्र “या याः सन्निहिता नाड्यस्तास्ताः षण्यतमाः स्मृताः” इति
शातातपवचनात् उदयास्तमनयोस्तत्सन्निहितं दिनाद्धमेव पुण्यम् ।
अर्द्धरात्रस्य केन्द्रस्थत्वेन पूर्ववर्त्ति दिनाद्धं वा परवर्त्ति दिनाद्धं वा
षण्यमिति संशये व्यवस्थापयति—शर्वरीदले—रात्रेः प्रथमाद्धं द्वितीयाद्धं
वा अपूर्णे पूर्ववत् मानाद्धम् । अर्थात् रात्रेः पूर्वभागे संक्रान्तौ पूर्वदिवसस्य
अपराह्णः, उत्तरभागे संक्रान्तौ उत्तरदिनस्य पूर्वाह्णः षण्यः । संपूर्णे
अर्द्धरात्रे संक्रान्तौ उभयोः पूर्वापरदिवसयोः । अर्द्धं पूर्वदिवसस्य
उत्तराद्धम् उत्तरदिवसस्य पूर्वाद्धं च षण्यम् । अतिरिक्ते—अर्द्धरात्रात्
परं संक्रान्तौ परेहनि पुण्यकाल एव । “अविवेके” इति मुद्रितदेवीपुराण-
पाठस्त्वशुद्धः संक्रान्तावविवेकत्वस्यासम्भवात् । अन्यत् स्पष्टम् । आदौ
षण्यमिति ग्रन्थकृता विवृतमेवेत्यलम् । सामान्यतः उभयतः षोडशदण्डाः
षण्यया इत्याह जाबालिः “संक्रान्तेः पुण्यकालस्तु षोडशोभयतः कला” इति ।

“^୧କାର୍ମୁକं ତୁ परित्यज्य ^୨मृगसं^୩क्रमणे रवे: ।

प्रदोषे चार्द्धरात्रे वा ^୪स्नानं दानं परेऽहनि ॥

^୫यद्यस्तमनवेलायां मकरं याति भास्कर: ।

प्रदोषे चार्द्धरात्रे वा^६स्नानं दानं परेऽहनि ॥

अर्द्धरात्रे तदूर्ध्वं वा संक्रान्तौ दक्षिणायने ।

पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रवि:” (वृद्धगार्ग्य:)

‘मियुनात् कर्कसक्रान्तिर्यदि स्यादशुमालिन: ।

प्रभाते वा निशीथे वा कुर्यादह्नि पूर्वत:” ॥ (भविष्यपु.)

(एतच्च यद्यपि कल्पतरुकारेण^୫ न लिखितं तथापि प्रामाणिकवहुनिबन्ध-
कारलिखितत्वेन वैदिकदेशपरिगृहीतत्वेन च निःसन्दिग्धत्वात् एतद्
विरुद्ध आचारो नादरणीय: ।

“रविसंक्रमणे पुण्ये न स्नायाद् यदि मानव:” ॥

୧) କାର୍ମୁକମିत्यादीନି ମକରକର୍କଟସଂକ୍ରାନ୍ତିବିଷୟକବଚନାନି କल्पତରୌ ନ
लिखितानि । କାର୍ମୁକ-ଧनु: , ମୃଗ-ମକର: । ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତौ श्रीजगन्नाथ-
देवस्य यात्रा तथा श्रीलिङ्गराजदेवस्य घृतकम्बलविधिश्च भवति ।
दक्षिणायनसक्रान्तावपि श्रीजगन्नाथदेवस्य यात्रा । सर्वासु संक्रान्तिपु-
यस्मिन्नहोरात्रे रवि: राश्यन्तरं गच्छति तद्दिने एव देवयात्रादिसमाचार: ।

ସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂଣ୍ୟକାଳ

ମେଷସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ଣ୍ଣିମାକାଳର ପୂର୍ବ ୩୧° ୬ ଓ ପର ୩୧° ୬
ପୂଣ୍ୟକାଳ । ବୃଷସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ବ ୩୧° ୬ ଓ ପର ୩୧° ୬ ମିଥୁନସଂକ୍ରାନ୍ତିର
ପର ୩୧° ୬ । କର୍କଟସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ବ ୩୧° ୬, ସିଂହସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ବ ୩୧° ୬
ଓ ପର ୩୧° ୬ । କନ୍ୟାସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପର ୩୧° ୬ । ତୁଳାସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ବ ୩୧°
ଓ ପର ୩୧° । ଋଷଭସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ବ ୩୧° ୬ ଓ ପର ୩୧° ୬ । ଧନୁସଂକ୍ରାନ୍ତିର
ପର ୩୧° ୬ । ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପର ୩୧° । କୁମ୍ଭସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ବ ୩୧° ୬ ଓ
ପର ୩୧° ୬ । ମିନିଷଂକ୍ରାନ୍ତିର ପରବର୍ତ୍ତୀ ୩୧° ପୂଣ୍ୟକାଳ ଅଟେ । ଗୁରୁକାରକ
ମଳର ମେଷ ଓ ତୁଳାସଂକ୍ରାନ୍ତିର କେବଳ ପରବର୍ତ୍ତୀ ୩୧° ପୂଣ୍ୟକାଳ ।

पाठा. 1) भप-ग,घ । 2) संक्रमते रवि:- ग,घ,ङ,छ,ज,झ । 3) स्नानदाने-
ग,झ । 4) श्लोकोऽयं नास्ति-क । 5) कारेण लिखितं-ख,ग,घ,छ ।
6) एतच्च इत्यारभ्य मानव:” इत्यन्तः पाठो नास्ति क ।

ସପ୍ତଜନ୍ମନ୍ୟସୌ ରୋଗୀ ନିର୍ଦ୍ଧନଞ୍ଚାପି ଜାୟତେ ॥

“ଅୟନେ କୋଟିଗୁଣିତଂ ଲକ୍ଷଂ ବିଷ୍ଣୁପଦୀଫଳମ୍ ।

ଷଢ଼ଶୀତିସହସ୍ରଂ ତୁ ଷଢ଼ଶୀତ୍ୟାଂ ସ୍ମୃତଂ ବୁଧୈଃ” ॥ (ଦେବୀପୁ.)

“ସଂକ୍ରାନ୍ତୀ ଯାନି ଦତ୍ତାନି ହବ୍ୟକବ୍ୟାନି ଦାତୃଭିଃ ।

ତାନି ତେଷାଂ ବହତ୍ୟର୍କଃ ପୁନର୍ଜନ୍ମାନି ଜନ୍ମାନି ॥

ଅୟନେ ବିଷୁବେ ଚୈବ ଗ୍ରହଣେ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟयो: ।

ଅହୋରାତ୍ରୋଷିତଃ ସ୍ନାତଃ ସର୍ବପାପୈଃ ପ୍ରମୁଚ୍ୟତେ ॥ (ଶାତାତପଃ)

ଇତ୍ୟତ୍ରୋପବାସୋ ଗୃହସ୍ଥେତ^୧ ରବିଷୟଃ ।

“^୨ଆଦିତ୍ୟେଽହନି ସଂକ୍ରାନ୍ତ୍ୟାଂ ଗ୍ରହଣେ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟयो: ।

ଉପବାସୋ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟୋ ଗୃହିଣା ପୁତ୍ରିଣା ସଦା” ॥

୧) ଅୟନେ ଇତି ଦେବୀପୁରାଣେ ଇତିକାଳସାରେ ମୁଦ୍ରିତଦେବୀପୁରାଣେ ତୁ ନାସ୍ତି ।

୨) ଆଦିତ୍ୟେହନୀତି ସ୍ମୃତିମିମାଂସାୟାମିତି କୃତ୍ୟକାମୁଦୀକାରଃ ।

ରବିସଂକ୍ରାନ୍ତ୍ୟୁତା ଶୁକ୍ଳସପ୍ତମୀ ମହାଜୟା ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ । ତଦୁକ୍ତଂ କରପତରୀ
ବ୍ରାହ୍ମେ— ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ତୁ ସପ୍ତମ୍ୟାଂ ଯଦା ସଂକ୍ରମତେ ରବିଃ । ମହାଜୟା ତଦା ସ୍ୟାଦ୍
ବୈ ସପ୍ତମୀ ଭାସ୍କରପ୍ରିୟା ॥ ସ୍ନାନଂ ଦାନଂ ଜପୋ ହୋମଃ ପିତୃଦେବାଭିପୂଜନମ୍ ।
ସର୍ବଂ କୋଟିଗୁଣଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ତପନେନ ମହୀଜୟା ଇତ୍ୟାଦି (ନିୟତ ୩୬୭)

ଦିବସକାଳରେ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ପଡ଼ିଲେ ଉକ୍ତ ବାରିରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ କରପତିକ :
କିନ୍ତୁ ବାରିରେ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ହେଲେ ଯଦି ମଧ୍ୟବାସି ପୂର୍ବରୁ ହୁଏ ତେବେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ
ଦିନର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚ, ଯଦି ମଧ୍ୟବାସିର ପରେ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ହୁଏ ତେବେ ପରଦିନର
ପୂର୍ବାଞ୍ଚ ପୂର୍ଣ୍ଣକାଳ । ଠିକ୍ ମଧ୍ୟବାସିରେ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ହେଲେ ପୂର୍ବଦିନର
ଉତ୍ତରାଞ୍ଚ ଓ ପରଦିନର ପୂର୍ବାଞ୍ଚ ପୂର୍ଣ୍ଣକାଳ ହୁଏ । ଯଦି ସଂକ୍ରାନ୍ତିକାଳରେ
କୋଗଳରୁଥିବା ଚିଥି ପୂର୍ବଦିନକୁ ବା ଉତ୍ତର ଦିନକୁ ଥାଏ ତେବେ ପୂର୍ବଦିନର
ପୂର୍ଣ୍ଣକାଳ । ଯଦି କେବଳ ପରଦିନକୁ ଥାଏ ତେବେ ପର ଦିନର
ପୂର୍ଣ୍ଣକାଳ ଅଟେ ।

ସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ଣ୍ଣକାଳ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିଭିନ୍ନ ବଚନ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ
ସମୟ ସଂକ୍ରାନ୍ତିର ଯେତେ ନିକଟ ସେ ସେତେ ଅଧିକ ପୂର୍ଣ୍ଣକାଳ ଅଟେ ।
ସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ ସ୍ନାନ ଦାନାଦି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବକଳ ଗୁପ୍ତାର ଉପବାସ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ
ନୁହେ ।

ପାଠା. 1) ଗୃହସ୍ଥେତରେଷାଂ- ଘ, ଖ ।

ପୃଥିବୀରଜସ୍ବଳା

“ବୃଷାନ୍ତେ ମିଥୁନସ୍ୟାଦୀ ^୧ତନ୍ମध्येऽपि दिनत्रयम् ।

ରଜସ୍ବଳା ସ୍ୟାତ୍ ପୃଥିବୀ କୃଷିକର୍ମ ବିଗର୍ହିତम्” ॥ (ଶତାନନ୍ଦ:)

ସଂକ୍ରମଣଦିନଂ ତତ୍ ପୂର୍ବୋତ୍ତରଦିନେ ଇତି ଦିନତ୍ରୟମ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥ: ।

ନଦୀରଜସ୍ବଳା

“^୨यव्यद्वयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वला: ।

ତାସୁ ସ୍ନାନଂ ନ କୁର୍ବିତ ବର୍ଜୟିତ୍ବା ସମୁଦ୍ରଗା:” ॥ (ଛନ୍ଦୋଗପରି.)

ରଜସ୍ବଳା-ଅଶୁଦ୍ଧା: ଯବ୍ୟୋ-ମାସ:, ସମୁଦ୍ରଗା:- ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟଭିଜ୍ଞାୟମାନ-
ସମୁଦ୍ରପ୍ରବେଶା: । ସମୁଦ୍ରଗାଶବ୍ଦୋ ମହାନଦୀପର ଇତି କେଚିତ୍ ।

ମହାନଦ୍ୟୋ ଯଥା—

“भागीरथी च कालिन्दी नर्मदा च सरस्वती ।

विशोका च ^୩वितस्ता च गीतमी कृष्णवेणिका ॥

तुङ्गमद्रा भीमरथी तापी चैव पयोष्णिका ।

द्वादशैते महानद्यः पापिनः पावयन्ति या:” ॥ ଇତି

ତତ୍ ସଂଯୁକ୍ତମ୍ । ସମୁଦ୍ରଗାଶବ୍ଦସ୍ୟ ପ୍ରୋକ୍ଷଣୀଶବ୍ଦବତ୍ ପ୍ରାସଦ୍ଧଯୋଗତ୍ୟାଗେନା-
ପ୍ରାସିଦ୍ଧ^୪ରୂପିକଲ୍ପନାଽଯୋଗାତ୍ ।

“आदौ कर्कटके नद्यः सर्वा एव रजस्वला: ।

त्रिदिनं तु चतुर्थेऽह्नि शुद्धा: स्युर्जाह्नवी यथा” ॥

ସଂକ୍ରାନ୍ତିଦିନମାରମ୍ଭ୍ୟ ତ୍ରିଦିନମିତି । ତତ୍ର ଗଞ୍ଜାୟାଂ ରଞ୍ଜୋଦୋଷାଭାବାତ୍ ଶୁଦ୍ଧୌ

୧) ତନ୍ମध्ये- ସୂର୍ଯ୍ୟସଂକ୍ରମଣଦିବସେ ।

୨) ଯବ୍ୟଦ୍ବୟମିତି ଛନ୍ଦୋଗପରିଶିଷ୍ଟେ —

୩) ପ୍ରୋକ୍ଷଣୀଶବ୍ଦେ ଯଥା ଯୋଗାର୍ଥତ୍ୟାଗେନ ରୂପିକଲ୍ପନା ନ କ୍ରିୟତେ ତଦ୍ବତ୍ ସମୁଦ୍ରଗା
ଶବ୍ଦସ୍ୟ ଯୋଗାର୍ଥତ୍ୟାଗେନ ରୂପାର୍ଥକଲ୍ପନମଯୁକ୍ତମିତି ଭାବ: ।

କୃଷ୍ଣମାସର ଶେଷଦିନ ମିଥୁନମାସର ଆରମ୍ଭ ଦିନ ଓ ତା ପରଦିନ ପୃଥି-
ବୀରଜସ୍ବଳା ହୁଏ । ତହିଁରେ କୃଷିକର୍ମ ନଷ୍ଟ ଅଟେ ।

ପାଠା. 1) ବିଶାଖୀ-ଗ ।

ଦୃଷ୍ଟ୍ୟାନ୍ତତ୍ବମ୍ । ଏତଦ୍ ବିକସ୍ପପରମିତି ^୧ବିଦ୍ୟାକରବାଜପେୟିନ: । (ମହା^୨ନଦୋ-
ପର इत्यपर:) ।

ନଦୀଲକ୍ଷଣମ୍—

“ଧନୁ: सहस्राण्यष्टौ च गतिर्यासां न विद्यते ।

न ता नदीशब्दवहा गतिस्ता: परिकीर्तिता:” ॥ (छन्दोगपरि.)

“^୩चतुर्विंशङ्गुलैर्हस्तस्तच्चतुष्कं धनु: स्मृतम् ।

उपाकर्मणि चोत्सर्गं प्रेतस्नाने तथैव च ।

चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते” ॥ (वसिष्ठ:)

न दुष्येत्तीरवासिनामिति मदनପାରିଜାତଧୃତନିଗମସ୍ମୃତି: ।

“अभावे कूपवापीनामन्येनापि समुद्धृते ।

रजोदुष्टेऽपि पयसि ग्रामभोगो न दुष्यति” ॥ (व्याघ्रपाद:)

अन्येना^୪पि घटादिना ।

“गङ्गा च यमुना चैव प्लक्षजाता सरस्वती ।

रजसा नाभिभूयन्ते ये चान्ये नद^୧संज्ञका:” ॥ (देवल:)

କୃଷ୍ଣେତ୍ରେ ଚ ଯା ସରସ୍ବତୀ ସା ପ୍ଲକ୍ଷଜାତା ।

୧) ନଦାଞ୍ଚ ସମ୍ପ୍ର ଦର୍ଶିତାସ୍ତିତ୍ଥିତତ୍ବେ—

शोणः सिन्धुर्हिरण्यक्षः कोकलौहित्यघर्घराः ।

शतद्रुश्च नदाः सप्त पावना ब्रह्मणः सुता इति ॥

କର୍କଟସଂହାରୀଠାରୁ ଚିନିଦିନ ନଦୀମାନେ ରଜସ୍ବଳା ହୁଅନ୍ତି । ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା, ସରସ୍ବତୀ, ଶୋଣ ଓ ସିନ୍ଧୁ ପ୍ରଭୃତି ନଦୀମାନେ ରଜସ୍ବଳା ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ନଦୀର ରଜସ୍ବଳା ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ଶାରବାତୀ ଲୋକେ ଘଟ ପ୍ରଭୃତିରେ ପାଣି ନେଇ ବ୍ୟବହାର କରପାରନ୍ତି । ମତାନ୍ତରେ କର୍କଟ ଓ ସିଂହ ଦୁଇମାସ ନଦୀ-ମାନଙ୍କର ରଜଦୋଷ ଲାଗେ ।

ପାଠା. 1) ବିଦ୍ୟାକର:-ଖ,ଘ,ଙ,ଞ । 2)ଗ, ଘ, ଞ ପାଠ: । ମହାନଦୀପରମିତ୍ୟପର:-

ଖ, ଜ । ନାସ୍ତି- କ, ଙ । 3) ଅନ୍ୟେନ-ଘଟାଦିନା-ଞ ।

ଅଗସ୍ତ୍ୟାଧ୍ୟ:

“¹ଅପ୍ରାପ୍ତେ ଭାସ୍କରେ କନ୍ୟାଂ ସ ତ୍ରିଭାଗୈଃତ୍ରିଭିର୍ଦିନୈଃ ।

ଅଧ୍ୟଂ ଦଦୁରଗସ୍ତ୍ୟାୟ ଯେ² ଚ ସନ୍ତି ମହୋଦୟେ” ॥ (ବିଷ୍ଣୁରହସ୍ୟମ୍)

ଭାସ୍କରେ କନ୍ୟାମପ୍ରାପ୍ତେ ସିଂହମାସେ । ସ ତ୍ରିଭାଗୈଃ ସିଂହାଦିତ୍ୟସ୍ୟ ତୃତୀୟଭାଗ-
ସହିତୈଃ । ତ୍ରିଭିର୍ଦିନୈଃତ୍ରୟୋଦଶଦିନୈରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏତତ୍ତୁ ମହୋଦୟସ୍ଥାନାମ୍ ।

“କନ୍ୟାୟାମଗତେ ସୂର୍ଯ୍ୟେ ପୂଜ୍ୟୋ ବୈ ସପ୍ତମେ ଦିନେ ।

ସିଂହାର୍ଦ୍ଧୋପଗତେ ସୂର୍ଯ୍ୟେ କୁମ୍ଭ³ଯୋନ୍ୟାଧ୍ୟଂ ଇଷ୍ୟତେ ॥

ଅଗସ୍ତ୍ୟେନାଚ୍ଚିତଃ । ପୂର୍ବଂ ଦଦୌ ତତ୍ତ୍ୱମୈ ବରଂ ହରିଃ ।

ଯେ ତ୍ୱାଂ ତତ୍ରୋଦିତଂ ଭକ୍ତ୍ୟା ନାଚ୍ଚର୍ଚ୍ଚୟିଷ୍ୟନ୍ତି ମାନବାଃ ॥

ତେଷାଂ ସଂବତ୍ସରଂ ପୁଣ୍ୟଂ ମତ୍ପ୍ରସାଦାତ୍ ଭବେତ୍ତବ ।

ବେଦବେଦାଞ୍ଜୁବିଦ୍ୱାଂସୋ ଧନଧାନ୍ୟପ୍ରଜାନ୍ବିତାଃ ॥

ବାରୁଣଂ ତେ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ଲୋକେଽସ୍ମିନ୍ନାଧ୍ୟଂଦାସ୍ତବ” ॥

ତତ୍ର ମନ୍ତ୍ରଃ—“କାଶପୁଷ୍ପପ୍ରତୀକାଶ ଅଗ୍ନିମାୟତସମ୍ଭବ ।

ମିତ୍ରାବରୁଣयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते” ॥

(ନରସିଂହପୁ. ୬୮-୧୪) (ଗରୁଡ଼ପୁ. ୧-୧୧୫-୧୬)

ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତୀ ଘୃତକମ୍ବଳ:

“¹ଆଲିଞ୍ଜୁବେଦିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ଯୋ ଦଦାଦ୍ ଘୃତକମ୍ବଳମ୍ ।

ଜାଗରଂ ନୃତ୍ୟଗୀତାଦ୍ୟଃ ସକୃତ୍ କୃତ୍ୱା ଚ ପର୍ବଣି ॥

୧) ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରକ୍ଷେତ୍ରେ ଶ୍ରୀଲିଞ୍ଜୁରାଜଦେବସ୍ୟ ଘୃତକମ୍ବଳବିଧିର୍ବର୍ତ୍ତତେ ।

ତଦୁକ୍ତଂ କାଳସାରୋଦ୍ଧୃତଶିବପୁରାଣେ—“ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତ୍ୟାଂ ଲିଞ୍ଜଂ ତ୍ରିଭୁବନେ-

ସିଂହମାସର ଅକ୍ତମ ଦିନରେ ଅଗଷ୍ଟ୍ୟାଦ୍ୟ ଦାନକାଳ ଅଟେ ।

ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ ଶିବଙ୍କୁ ଘୃତକମ୍ବଳ ଲାଗିକରିବା ବିଧେୟ ।

(ଶ୍ରୀଲିଞ୍ଜୁରାଜଙ୍କଠାରେ ଏ ଦିନ ଘୃତକମ୍ବଳ ଲାଗି ଦୁଇ ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସାକ୍ଷୀ ଦୁଇ । ଦକ୍ଷିଣାୟାନ ସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସାକ୍ଷୀ ଅଛି) ।

ପାଠା. 1) ନ ପ୍ରାପ୍ତେ-ଖ,ଗ,ଘ,ଙ,ଛ,ଜ । 2) ତେ ବସନ୍ତି-ଗ,ଘ,ଞ୍ଜ । 3) ଯୋଽଧ୍ୟ-

କ । ଯୋନେଽଧ୍ୟ-ଘ ।

मन्वन्तरसहस्राणि शिवलोके महीयते" ॥ (विष्णुधर्मोत्तरम्)

पर्वणि— मकरसंक्रान्तौ ।

चैत्रमासकृत्यम्

“चैत्रं त नियतो मासमेकभवतेन यः क्षिपेत् ।

सुवर्णमणिमुक्ताढ्ये कुले महति जायते” ॥ (महाभा. अनु. १०६-२३)

“कर्मणो यस्य यः कालस्तत्कालव्यापिनी तिथिः ।

तथा कर्माणि कुर्वीत ह्यासवृद्धी न कारणमि”ति ॥ (वृद्धयाज्ञ.)

वचनात् मध्याह्नरूपैकभक्तकर्मकालव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या ।

तत्र द्वैधे— “मासि संवत्सरे चैव तिथिर्द्वैधं यदा भवेत् ।

तत्रोत्तरोत्तमा ग्राह्या पूर्वा तू स्यान्मलीम्लुचः” ।

मासादितिथेः संवत्सरादितिथेश्च कर्मकालव्याप्त्या द्वैधे सति उत्तरविद्धा ग्राह्या इत्यर्थः । अतएवोभयदिने कर्मकालव्याप्तौ उत्तरदिनमारभ्य एकभक्तादिकं कार्यम् ।

यद्यपि— “दशान्तिः पूर्णिमान्तो वा चान्द्रोऽसौ विप्रवैश्ययोः” । इति माधवाचार्यवचनात् चान्द्रमासस्य द्वैविध्यं, मासाः पौर्णमास्याश्च मावा-स्यादिसंक्रान्त्यादिरूपेण त्रिविधाः । तथापि “यस्मिन् देशे यथाचारः

श्वरम् । घृतकम्बलसंयुक्तमग्निलोकमवाप्नुयात्” इति । अस्मिन् उत्तरा-यणे, दक्षिणायने च श्रीजगन्नाथदेवस्यापि यात्रोत्सवः विद्यते । तदुक्तं ब्राह्मे— “उत्तरे दक्षिणे विप्रास्त्वयने पुरुषोत्तमम् । दृष्ट्वा रामं च कृष्णं च भद्रां भद्रप्रदायिनीम् । ६३-१७ । त्यक्त्वा सर्वाणि पापानि विष्णुलोकं स गच्छति” इति । आसु सर्वासु संक्रान्तिषु यस्मिन्नहोरात्रे संक्रान्ति-र्भवति तस्मिन् एव दिने श्रीजगन्नाथलिङ्गराजादिदेवानामुत्सवो भवति । नात्र पुण्यकालापेक्षा । दानहोमादौ तस्य अपेक्षितत्वात् ।

१) मनुस्मृतौ तु यस्मिन्देसे इत्यादिवचनं नास्ति । राजमार्त्तण्डे तु लोकाचार-स्तावदादौ विचिन्त्यो देशे देशे या स्थितिः सैव कार्या । ४०० । इति देशाचारसमर्थकं वाक्यमस्ति ।

“इति वचनात् देश^१स्य समाचारात् मनुव्यवस्था । अस्मद्देशे तु कृष्ण-
प्रतिपदादिपौर्णमास्यन्त मास एव मासकार्यं कुर्वन्ति ।

वैशाखमासकृत्यम्

^१वैशाखं यः क्षिपेन्मासमेकभक्तेन मानवः ।

स याति श्रेष्ठतां लोके पूजितो धनवानपि ॥

अस्यापि पूर्ववत् व्यवस्था ।

^२वैशाखे पुष्पलवणे वर्जयित्वाथ गोप्रदः ।

भुक्त्वा विष्णुगदे कल्पं स्थित्वा राजा भवेदिह ॥ (मत्स्यपु.)

गोप्रदः मासान्त इति शेषः । पुष्पलवणवर्जनस्य निषेधरूपत्वात् “निषेधः
कालमात्रक” इति वचनात् मासादितिथेर्द्वेधे पूर्वदिनमा^३रभ्य एव

१) महाभारते तु— ‘निस्तरेदेकभक्तेन वैशाखं यो जितेन्द्रियः ।

नरो वा यदि वा नारी ज्ञातीनां श्रेष्ठतां व्रजेत्” (अनुशा. १०६।२४)

वचनमेतत् विष्णुधर्मोपि (३-३२०-१५) वर्तते ।

२) एतत्तु मात्स्ये कान्तिव्रतत्वेन पठितम् । यथा— “वैशाखे” इत्यादिश्लोका-
नन्तरम् “एतत्कान्तिव्रतं नाम कान्तिकीर्त्तिफलप्रदमि”ति मत्स्यपु. १००-४५।

३) “वैशाखं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः ।

जपन् हविष्यं भुङ्क्ते यः सर्वपापैः प्रमुच्यते” । इति तथा—

“माघवं सकलं मासं तुलस्या योर्चयेत्तरः” इत्यादिसाकल्यप्रतिपादक-
वचनाच्च विधिपक्षेऽपि पूर्वविद्धा ग्राह्या । सूर्यास्तमनात् पूर्वं प्रतिपत्सत्त्वे
व्रतारम्भ इति सारः ॥

ବୈଶାଖର କାମ୍ୟ ଏକଭକ୍ତ (ଦ୍ଵିବିଧଭକ୍ତ) ରହିବ । ସେଥିରେ
ଦୁଇଦିନ କର୍ମକାଳକୁ ତିଥି ରହିଲେ ପରଦିନ ହେବ । ସଂହାରୀ ଯୋର-
ମାସ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାକୁ ଅମାବାସ୍ୟାକୁ ଭେଦରେ ଦୁଇପ୍ରକାର ଭଦ୍ରମାସ,
ଏହିପରି ତିନିପ୍ରକାର ମାସ ଶାସ୍ତ୍ରମିତ୍ତେ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଆମଦେଶରେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାକୁ
ମାସରେ ଦ୍ଵିବିଧାକି ମାସକାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପରମ୍ପରା ରହିଅଛି ।

पाठा. 1) देशसमाचारव्यवस्था-ख, इति मनुवचनात् देशसमाचारव्यवस्था-

घ, भ. । इति मनुवचनात् देश- ड ।

कर्त्तव्यत्वम् । देवतापूजननिर्माल्यपुष्पग्रहणस्य विधिविहितत्वात् तद्व्यतिरिक्तपुष्पग्रहणं वर्जनीयम् ।

ज्येष्ठमासकृत्यम्

“^१ज्येष्ठामूलं तु यो मासमेकभक्ता समाचरेत् ।

भ्रातृणां भवति श्रेष्ठो भोगाश्चाप्नोति पुष्कलान्” ॥(महाभा.)

आषाढमासकृत्यम्

“आषाढमेकभक्तेन स्थित्वा मासमतन्द्रितः ।

बहुधान्यो बहुधनो बहुपुत्रश्च जायते” ॥(महाभा. अनु १०६-२६)

श्रावणमासकृत्यम्

“^२श्रावणं नियतोपासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

यत्र तत्राभिषेकेण पूज्यते ज्ञातिवर्द्धन^१” ॥(महाभा. अनु १०६-२७)

भाद्रमासकृत्यम्

“^३प्राष्ठपदं तु यो मासमेकाहारो भवेन्नरः ।

गवाढ्यस्फीतमतुलमैश्वर्यं प्रतिपद्यते” ॥ (महाभा. १०६-२८)

एकाहारः- एकभक्ताशी^२ ।

१) महाभारते—

“ज्येष्ठामूलं तु यो मासमेकभक्तेन संक्षिपेत् ।

ऐश्वर्यमतुलं श्रेष्ठं पुमान् स्त्री वा प्रपद्यते” (अनु. १०६-२५) ॥

२) भारते पूज्यते स्थाने युज्यते इति पाठः (अनु १०६-२७)

विष्णुधर्मोत्तरेऽपि ३-३२०-१८ ।

३) महाभारते “मतुलस्थाने मचल” इति पाठः (अनु १०६-२८)

विष्णुधर्मोत्तरेऽपि ३-३२०-१९ ।

प्राक्कल^५ करनवल्लु^६ घूर्णपात्र^७ घृक्^८ घट^९ वेगा^{१०} आरु^{११} द्रु^{१२} के^{१३} वेद^{१४} कन^{१५} वेगा^{१६} द्रु^{१७} वेगा^{१८} आरु^{१९} कव^{२०} च^{२१} । अन^{२२} घ^{२३} क^{२४} कन^{२५} ।

पाठा. १) वर्द्धनः-ख । २) एकभक्ताः-ख ।

ଆଶ୍ଵିନମାସକୃତ୍ୟମ୍ :

“ତଥୈବାଶ୍ଵଯୁଜଂ ମାସମେକଭକ୍ତେନ ଯ: କ୍ଷିପେତ୍ ।

ପ୍ରଜାବାନ୍ ବାହନାଢ୍ୟଶ୍ଚ ବହୁପୁତ୍ରଶ୍ଚ ଜାୟତେ” ॥ (ମହାଭା. ୧୦୬-୨୬)

କାର୍ତ୍ତିକମାସକୃତ୍ୟମ୍ :

“କାର୍ତ୍ତିକଂ ଯାପି ଯୋ ମାସମେକଭକ୍ତେନ ତିଷ୍ଠତି ।

ସୋଽଶ୍ଵମେଧଫଳଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ^୧ଲୋକେ ମହୀୟତେ ॥

^୨ଏକଭକ୍ତେନ ନକ୍ତେନ ତଥୈବାଯାଚିତେନ ଚ ।

କୃତେ ବ୍ରତେ ଧରାବା^୩ସ୍ଥିର୍ଜାୟତେ ଦ୍ଵୀପମାଲିନି” ॥ ଇତି (ନାରଦପୁ.)

କେବଳେକଭକ୍ତାଦିକେ ଫଳମୁକ୍ତମ୍ ।

“ସୁପୁଷ୍ପେ କାର୍ତ୍ତିକେ ମାସି ଦେବପିପିତୃସେବିତେ ।

କ୍ରିୟମାଣେ ବ୍ରତେ ନୂଂ ଣାଂ ସ୍ଵତ୍ପେଽପି ଚ^୩ ମହତ୍ ଫଳମ୍” ॥ ଇତି (ନାରଦପୁ.)

ଯତ୍ କିଞ୍ଚିତ୍ ବ୍ରତମାତ୍ରେ ମହାଫଳମ୍ । କେବଳସ୍ନାନମ୍ ।

“ଅଧିଚ୍ଛେତ୍ ବିପୁଲାନ୍ ଭୋଗାନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହୋପମାନ୍ ।

କାର୍ତ୍ତିକେ ସକଳେ ମାସି ପ୍ରାତ:ସ୍ନାୟୋ ଭବେନ୍ନର:” ॥ (ନାରଦପୁ.)

୧) ମହାଭାରତେ “ପ୍ରଜାବାନ୍” ସ୍ଥାନେ “ମୃଜାବାନ୍” ଇତି ପାଠ: (ଅନୁ ୧୦୬-୨୬)

ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତରେ ଚ ପ୍ରଜାବାନ୍ ସ୍ଥାନେ ମେଧାବୀତି ପାଠ: ୩-୩୨୦-୨୦ ।

“ଅଥବାଶ୍ଵଯୁଜଂ ମାସଂ ବର୍ଜୟେନ୍ମାସଭକ୍ଷଣମ୍ । ମାସଷଟ୍କକୃତଂ ପୁଣ୍ୟଂ ଲଭେତା-
ଶ୍ଵଯୁଜାନ୍ନର:” ଇତି କଳ୍ପତରୁ ନନ୍ଦିପୁରାଣେ, ନିୟତ ୩୬୦ । ଅତ୍ର ଜ୍ୟେଷ୍ଠା-
ଆଶ୍ଵିନାନ୍ତେପୁ ମାସେପୁ ଦିନଦ୍ଵୟେ ଏକଭକ୍ତକାଳେ ମାସାଦିତିଥିସତ୍ତ୍ଵେ ଉତ୍ତରଦିନେ
ଏବଂ ବ୍ରତାରମ୍ଭ: କାର୍ଯ୍ୟ: “ମାସି ସଂବତ୍ସରେ ଚୈବେ”ତି ବଚନାତ୍ ।

୨) ଉତ୍କଳଦେଶେ କାର୍ତ୍ତିକେ ପ୍ରାୟଶ: ନକ୍ତମେବାଚର୍ଯ୍ୟତେ ।

୩) କାର୍ତ୍ତିକସ୍ନାନମାହାତ୍ମ୍ୟମୁକ୍ତଂ ପାଦ୍ୟେ (ଉତ୍ତର ୧୨-୨୩. ୨୬)

“ଅଥ ପ୍ରଭୃତି ବେଦାସ୍ତୁ ମନ୍ତ୍ରବୀଜମ୍ବାନ୍ବିତା: ।

ଶୁକ୍ଳ, ଆଷାଢ଼, ଶ୍ରାବଣ, ଶୁକ୍ଳ ଓ ଆଶ୍ଵିନମାସମାନଙ୍କର ଏକତ୍ର

(୩୬୪୧) ବ୍ରତରେ ଦୁଇଦିନର ଏକତ୍ରକାଳକୁ ମାସାଦି ତଥା ଥିଲ ପରଦିନ
ବ୍ରତ ଆରମ୍ଭ କରାଯିବ ।

ପାଠା 1) ବାହ୍ନିଲୋକେ-୧ 2) ପ୍ରାସ୍ତି- ଖ, ଗ, ଘ, ଙ । 3) ତତ୍- ଖ ।

“कार्तिकस्य तु यत् स्नानं माघे मासि विशेषतः ।

कृच्छ्रादि नियमानाञ्च चान्द्रमानं प्रशस्यते” ॥ (पितामहः)

“माघकार्तिकयोश्चैव चान्द्रमासो विधीयते” ॥

आरब्धे स्नाने व्याध्यादिनाऽसामर्थ्ये धर्मप्रतिग्रहरूपेण पुत्रादिना दक्षिणादानपूर्वकं ब्राह्मणादिना वा स्नानं कारयेत् ।

• “ऊर्जो यवान्नमश्नीयात् एकान्नमथवा पुनः ।

वृन्ताकं सूरणं चैव शूकशिम्बि च वर्जयेत्” ॥ (काशीखण्डे)

प्रत्यब्दं कार्तिके मासि विश्राम्यन्त्वप्सु सर्वदा ॥ २३

अद्य प्रभृत्यहमपि भवामि जलमध्यगः ।

भवन्तोपि मया सार्द्धमायान्तु समुनीश्वराः । २४

कालेस्मिन् ये प्रकुर्वन्ति प्रातःस्नानं द्विजोत्तमाः ।

ते सर्वयज्ञावभृथैः सुस्नाताः स्युर्न संशयः ॥ २५

ये कार्तिकव्रतं सस्मक् कुर्वन्ति मनुजाः सदा ।

ते देहान्ते त्वया शक्र प्राप्या मद्भवनं सदा” ॥ २६ इति ॥

१) धर्मप्रतिग्रहाः धर्मकृत्ये प्रतिनिधयः, यथा निर्णयसिन्धुकालसारयोः स्कान्दे —

“भर्ता पुत्रः पुरोधाश्च भ्राता पत्नी सखापि वा ।

यात्रायां धर्मकार्येषु जायन्ते प्रतिहस्तकाः” ॥ इति

अथवा धर्मग्रहणाय धर्मार्थमिति यावत् “कर्त्ता दशगुणं पुण्यं लभते नात्र संशयः” इति स्कान्दोक्तेः । “असामर्थ्ये अनुकल्पस्नानं प्रतिषिद्धमाचार्यैः ।

तदुक्तम् “आरब्धकार्तिकादिस्नाने तु— व्याध्यादिना सामर्थ्याभावे पुत्रादि-प्रतिनिधिना कारयितव्यं नानुकल्पविधिना नित्यस्नान एव तद्विधानात् इति विद्याकर इति तिथितत्त्वे (पृ १४९) । मन्मते स्नानवत् व्रतमपि प्रति-निधिना कारयितव्यं न त्यक्तव्यमेव ।

२) ऊर्ज—कार्तिके, एकान्नम्—एकभक्तम् । वृन्ताकं बृहतीसदृशस्थूलोद्भिदः

फलं वृन्तभागेन सह फलशाकत्वेन प्रसिद्धम् इति स्मृतिचन्द्रिकायाम् । आद्ध

(पृ २१७) । वृन्ताकः वार्त्ताकीसदृशः फलविशेषः हरितः पाके रक्त इति कल्प-

तरौ लक्ष्मीधरः । सूरणः—ओलुग्र इति प्रसिद्धः कन्दविशेषः । शूकशिम्बि-

हड्ढ इति प्रसिद्धः लताफलविशेषः ।

୧) ବିଷ୍ଣୁ:- “କାର୍ତ୍ତିକୋଽଗ୍ନିଦୈବତ୍ୟୋଽଗ୍ନିଞ୍ଚ ସର୍ବଦେବାନାଂ ମୁଖମ୍ । ତस्ମାତ୍ କାର୍ତ୍ତିକେ ମାସି ବହିଃସ୍ନାୟୀ ଗାୟତ୍ରୀଜପ୍ୟନିରତଃ ସକୃଦେବ ହବିଷ୍ୟାଶୀ ସଂବତ୍ସରକୃତାତ୍ ପାପାଦ୍ ବିमुକ୍ତୋ ଭବତି ।

“କାର୍ତ୍ତିକଂ ସକଳଂ ମାସଂ ବହିଃସ୍ନାୟୀ ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟଃ ।

ଜପନ୍ ହବିଷ୍ୟଭୁଗ୍ ଦାନ୍ତଃ ସର୍ବପାପैଃ ପ୍ରମୁଚ୍ୟତେ” ॥ (୧୧ ଅଧ୍ୟାୟଃ) ।
 ସକଳଂ କାର୍ତ୍ତିକମିତି ବଚନାତ୍ ମାସାଦିତିଥିଃ ପୂର୍ବବିଦ୍ଵା^୧ ଗ୍ରାହ୍ୟଃ ।
 ବହିଃସ୍ନାୟୀ ଇତି ବିଧିବଚନାତ୍ ପ୍ରାତଃକାଳାଦନ୍ୟତ୍ରାପି ଦିବସେ ଯଦା କଦାଚି-
 ଦପି ସ୍ନାନମ୍ । ବହିଃସ୍ନାନଗାୟତ୍ରୀଜପହବିଷ୍ଣୈତରଭୋଜନାନିବୃତ୍ତିରୂପଂ ବ୍ରତଂ
 କାର୍ଯ୍ୟମ୍ । ବହିଃ-ନିଆଦୌ ସ୍ନାନଂ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ । ଲକ୍ଷାଦିପରିମିତଗାୟତ୍ରୀଜପକୃତ୍ ।
 ଏନଦସାମର୍ଥ୍ୟେ ସହସ୍ରପରିମିତୋ ବହିଃର୍ଜପଃ ପ୍ରତିଦିନଂ କାର୍ଯ୍ୟଃ ।

“ସହସ୍ରକୃତ୍ବସ୍ତ୍ବଭ୍ୟସ୍ୟ ବହିରେତତ୍ତ୍ବିକଂ ଦ୍ଵିଜଃ ।

ମହତୋଽପ୍ୟେନସଂ ମାସାତ୍ବଚେବହିର୍ବିମୁଚ୍ୟତେ” ॥ ଇତି (ମନୁଃ ୨-୭୧)
 ବଚନାତ୍ ବହିଃଶବ୍ଦୋଽत्र ଗ୍ରାମାଦ୍ ବହିରिति ^୨ଗୋବିନ୍ଦରାଜଃ ।

୧) ମୁଦ୍ରିତବିଷ୍ଣୁସ୍ମୃତୌ ତୁ — “ମାସଃ କାର୍ତ୍ତିକୋଽଗ୍ନିଦୈବତ୍ୟଃ । ୧ । ଅଗ୍ନିଞ୍ଚ-
 ସର୍ବଦେବାନାଂ ମୁଖମ୍ । ୨ । ତସ୍ମାତ୍ କାର୍ତ୍ତିକଂ ମାସଂ ବହିଃସ୍ନାୟୀ ଗାୟତ୍ରୀଜପ-
 ନିରତଃ ସକୃଦେବ ହବିଷ୍ୟାଶୀ ସଂବତ୍ସରକୃତାତ୍ ପାପାତ୍ ପୁତୋ ଭବତି । ୩ ।
 କାର୍ତ୍ତିକଂ ସକଳଂ ମାସଂ ନିତ୍ୟସ୍ନାୟୀ ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟଃ” ଇତ୍ୟାଦିପାଠଃ ।

କାର୍ତ୍ତିକବ୍ରତ

କାର୍ତ୍ତିକମାସରେ ଏକବ୍ରତ ନକ୍ତ ଅପାଚିତ ପ୍ରଭୃତି ବ୍ରତର ବିଧାନ ଅଛି ।
 (ଆମଦେଶରେ ପ୍ରାୟଶଃ ନକ୍ତବ୍ରତ କରାଯାଏ । ବସ୍ତୁସ୍ଥୂତିକାର କାର୍ତ୍ତିକରେ
 ନଦୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ସ୍ନାନ (ବନ୍ଧ୍ୟସ୍ନାନ) ଜପ ଓ ହରିଷ୍ୟଶ୍ରେକନର ବିଧାନ
 କରାଯାଏ । ରେବାଦିଦ୍ରାବ ବ୍ରତପାଳନରେ ଅସମର୍ଥ ହେଲେ ଦ୍ରାବ୍ୟ^୨ପୁଷାଦିଜ-
 ଦ୍ରାବ କମ୍ପା ଦକ୍ଷିଣାଦାନପୁରକ ବ୍ରାହ୍ମଣଦ୍ରାବ ସ୍ନାନାଦି ବ୍ରତ ପାଳନ କରିବ,
 ଛାଡ଼ିବନହିଁ ।

ପାଠା. 1) ବିଦ୍ଵାଽପି- ଖ, ଗ, ଙ । 2) ଜଗୁଃ- କ ।

हविष्यद्रव्याणि यथा—

“हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः ।

माषकोद्रवगौरादीन् सर्वालाभेऽपि वर्जयेत्” ॥ (छन्दोगपरि.)

व्रीहिः शरत्पक्वधान्यम् । गौराः श्वेतसर्षपाः ।

“मुख्यालाभे प्रतिनिधिरपि शास्त्रार्थः” इति प्रतिनिध्यधिकरण-
न्यायेन प्रतिनिधित्वेन प्राप्तान् माषकोद्रवगौरान् वर्जयेदित्यर्थः ।

“हैमन्तिकं सितास्विन्नधान्यमुद्गास्तिला यवाः ।

कलायकङ्गुनीवारा वास्तुकं हिडमोचिका ॥

कालेयं कालशाकं च मूलकं केवुकेतरत् ।

कन्दं सैन्धवसामुद्रे लवणे दधिसर्पिषी ॥

- १) हैमन्तिकं-शालिधान्यम् । सिता- शर्करा । अस्विन्नं धान्यम्-असिद्ध-
धान्यतरङ्गुलाः । मुद्गादयः प्रसिद्धाः । कलायः खुडिआचणा इति प्रसिद्ध-
इति कालसारे । कङ्गु-तृणधान्यविशेषः । नीवारादयः प्रसिद्धाः । कालेयं-
तिक्तशाकविशेष इति कालसारे । जीरकं शुक्लम् । नागर- शुण्ठी ।
तिन्तिडी- तेन्तुली इति प्रसिद्धमम्लरसान्मकं फलम् । ऐक्षवपदेन इक्षुरस
एव ग्राह्य इति गदाधरः । सिताया हविष्यत्वेनोक्तत्वात् “अगुड”पदेन
गुडवर्जितत्वमेव प्रतीयते । नारिकेलस्य हविष्यत्वेऽपि अष्टम्यां वर्ज्यत्व-
मुक्तं पाद्ये (३-९५) । क्रमात् कूष्माण्डबृहतीतरुणीमूलकं तथा ।
श्रीफलं च कलिङ्गं च फलं धात्रीभवं तथा । १९ । नारीकेलमलावूं च
पटोलं बदरीफलम् । चर्मवृन्ताकवल्ली च शाकं तुलसीजं तथा । २० ।
शाकान्येतानि वर्ज्यानि क्रमात् प्रतिपदादिषु’ इत्युक्तेः । अन्यदपि
वर्ज्यमुक्तं तत्रैव— “प्राण्यङ्गमामिषं चूर्णं फले जम्बीरमामिषम् । धान्ये
मसूरिका प्रोक्ता ह्यन्नं पर्युषितं तथा । ८ । अजागोमहिषीक्षीरादन्य-
दुग्धाद्यमामिषम् । द्विजक्रीता रसाः सर्वे लवणं भूमिजं तथा । ९ ।
ताम्रपात्रस्थितं गव्यं जलं पल्लवसंस्थितम् । आत्मार्यं पाचितं चान्न-
मामिषं तत् स्मृतं बुधैः ९६-१० इति ।

ପयोଽନୁଧୂତସାରं ଚ ପନସାଞ୍ଜହରୀତକୀ ।

ପିପ୍ପଳୀ ଜୀରକं ଚୈବ ନାଗରं ତିନ୍ତିଡ଼ୀଫଳମ୍ ॥

କଦଳୀଲବଣୀଧାତ୍ରୀଫଳାନ୍ୟଗୁଡ଼ମୈଶ୍ବମ୍ ।

ଅତୈଳପବ୍ବ ମୁନୟୋ ହବିଷ୍ୟାଣି ପ୍ରଚକ୍ଷତେ” ॥ (ଭବିଷ୍ୟପୁ.)

“ନାରିକେଳଫଳं ଚୈବ କଦଳୀଂ ଲବଣୀଂ ତଥା ।

ଆଞ୍ଜମାମଳକं ଚୈବ ପନସଂ ଚ ହରୀତକୀମ୍ ॥

ବ୍ରତାନ୍ତରେ ପ୍ରଶସ୍ତଂ ଚ ହବିଷ୍ୟଂ ମନୁତେ ବୁଧଃ” ଇତ୍ୟଗସ୍ତିସଂହିତା-
ବଚନାତ୍ନାରିକେଳଫଳମପି ହବିଷ୍ୟମ୍ । ହବିଷ୍ୟେ “ଅସ୍ବିନ୍ନଧାନ୍ୟ”ମିତି
ଉପାଦାନାଦ’ନ୍ୟତ୍ର ସ୍ବିନ୍ନଧାନ୍ୟତଞ୍ଜ୍ଞଲଭକ୍ଷଣେ ନ ଦୋଷଃ ।

¹ତତ୍ରାକାଶଦୀପଦାନବିଧି:

“ଦାମୋଦରାୟ ନଭସି ତୁଳାୟାଂ ଲୋଲୟା ସହ ।

ପ୍ରଦୀପ ତେ ପ୍ରୟଚ୍ଛାମି ନମୋଽନନ୍ତାୟ ବେଦ୍ଧସେ” ॥ ବ୍ରହ୍ମାଞ୍ଜପୁ)

ଲୋଲ²ୟା-ଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟା ।

“ଇତି ମନ୍ତ୍ରେଣ ଯୋ ଦଦ୍ୟାତ୍ ପ୍ରଦୀପ ସର୍ପିରାଦିନା ।

ଆକାଶେ ମଞ୍ଜପେ ଚୈବ ସ ଚାକ୍ଷୟଫଳ ଲଭେତ୍” ॥ (ବ୍ରହ୍ମାଞ୍ଜପୁ.)

“ତୁଳାୟାଂ ତିଳତୈଳେନ ସାୟଂ ସନ୍ଧ୍ୟାସମାଗମେ ।

ଆକାଶସ୍ଥିତଦୀପଂ ଚ ଯୋ ଦଦ୍ୟାତ୍ତୁ ହରିଃ ପ୍ରତି ॥

ମହତୀଂ ଶ୍ରିୟମାप्ନୋତି ରୂପସୌଭାଗ୍ୟସମ୍ପଦମ୍” ।

୧) ହବିଷ୍ୟଭୋଜନସ୍ଥଳଭିନ୍ନଭୋଜନସ୍ଥଳେଷୁ ।

କେମଳକୃଷ୍ଣାନ୍ୟ, ମିଶ୍ରି, ଚିତ୍ତୁଆରୁଜ୍ଜଳ, ମୁଗ, ବଣି, ଯବଧାନ,
ମହର, କାଞ୍ଜୁଳ, କାଞ୍ଜୁଙ୍ଗ, ବଥୁଆଗାତ, ହିଡ଼ମୋରୁ, କାଳଶାକ, ସୈନ୍ଧବ
ଓ ସାମୁଦ୍ର ଲବଣ. ଗାଈଡ଼ହ, ଗାଈସିଅ, ଗାଈସୀର, ପଣସ, ଆମ୍ବ, ଭରତା,
ପିପ୍ପଳୀ, ଜିର, ଶୁଣ୍ଠି, କେନ୍ଦୁଳୀଫଳ, କଦଳୀ, ନରକୋଳ, ଅଂଳଫଳ,
ଗୁଡ଼ଜଳ ଅଖୁରପର ଦ୍ରବ୍ୟ (ଖଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି), ତୈଳପକ୍ୱ ହୋଇ ନ ଥିବା
ଦ୍ରବ୍ୟ, ଅମ୍ବ ଓ ନଡ଼ିଆ ସାଧାରଣତଃ କରଷ୍ୟାଦ୍ରବ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ପାଠା. 1) ପଞ୍ଚକ୍ତିର୍ନାସ୍ତି- ଗ,ଘ,ଙ,ଞ । 2) ପଞ୍ଚକ୍ତିର୍ନାସ୍ତି- ଞ ।

ତୁଳାୟାମିତି ଚାନ୍ଦ୍ରକାର୍ତ୍ତିକମାସସ୍ୟାପ୍ୟୁପଲକ୍ଷଣମ୍ ।

“ଆଶ୍ଵୟୁଜ୍ୟାମତୀତାୟାଂ ଯାବଦ୍ରାକା ତୁ କାର୍ତ୍ତିକୀ ।

ତାବଦ୍ଦୀପପ୍ରଦସ୍ୟୋକ୍ତଂ ଫଳଂ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଶାଶ୍ଵତମ୍ ॥

ତାବତ୍ କାଳଂ ପ୍ରୟଚ୍ଛନ୍ତି ଯେ ତୁ ଦୀପଂ ମହାନିଶି ।

ବିଧିଦ୍ଦେଶେ ବହିଷ୍ଟେଷାଂ ମହତ୍ ପୁଣ୍ୟଫଳଂ ସ୍ମୃତମ୍ ॥

ଅପ୍ୟନ୍ଧକାରେ ଗହ୍ନେ ^୧ପ୍ରକାଶସ୍ତେନ ଜାୟତେ ।

ପ୍ରକାଶାତ୍ ଯଦୁଶାର୍ଦ୍ଧଂ ଲ ନ ତେ ଯାନ୍ତି ଯମାଳୟମ୍” ॥ (ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତରପୁ)

“ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚୈ ଦୀପମାକାଶେ ଯୋ ଦଦ୍ୟାତ୍ କାର୍ତ୍ତିକେ ନିଶି ।

ସମ୍ପଜନ୍ମକୃତଂ ପାପଂ ତ୍ରିଭିର୍ବର୍ଷଂ ବ୍ୟଂସୋହତି ॥

ବିଷ୍ଣୁବେଶମାନି ଯୋ ଦଦ୍ୟାତ୍ କାର୍ତ୍ତିକେ ମାସି ଦୀପକମ୍ ।

ଅଗ୍ନିଷ୍ଟୋମସହସ୍ରସ୍ୟ ଫଳଂ ପ୍ରାପ୍ନୋତି ମାନବଃ” ॥ (ବ୍ରହ୍ମପୁ.)

“ଗବାମୟୁତଦାନେନ ଯତ୍ ଫଳଂ ଲଭତେ ଶ୍ଵଗ ।

ତୁଳସୀପତ୍ରକୈନେନ ତତ୍ଫଳଂ କାର୍ତ୍ତିକେ ସ୍ମୃତମ୍ ॥

ବିହାୟ ସର୍ବପୁଷ୍ପାଣି ^୨ମୁନିପୁଷ୍ପେଣ କେଶବମ୍ ।

କାର୍ତ୍ତିକେ ଯୋଽର୍ଚ୍ଚୟେଦ୍ ଭକ୍ତ୍ୟା ବାଜିମେଧଫଳଂ ଲଭେତ୍” ॥ (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

“କାର୍ତ୍ତିକେ ବର୍ଜୟେତ୍ତୈଳଂ କାର୍ତ୍ତିକେ ବର୍ଜୟେନ୍ମଧୁ ।

କାର୍ତ୍ତିକେ ବର୍ଜୟେତ୍ କାଂସ୍ୟଂ କାର୍ତ୍ତିକେ ମାସି ସିନ୍ଧୁ ^୩ଜମ୍” ॥ (ନାରଦପୁ.)

କାର୍ତ୍ତିକେ ବର୍ଜୟେତ୍ ଶ୍ଵିତ୍ରୟାମିତି ଚତୁର୍ଥପାଦଃ କୁତ୍ରଚିତ୍ ପଠିତଃ ।

“ନ ମତ୍ସ୍ୟଂ ଭକ୍ଷୟେନ୍ମାସଂ ନ କୌର୍ମ ^୪ମନ୍ୟଦେବ ହି ।

୧) ଶିବାଗ୍ନେ ଦୀପଦାନଫଳମୁକ୍ତଂ ଲିଙ୍ଗବୁରାଣେ (୧/୭୯ ଅଧ୍ୟାୟେ)—

“କାର୍ତ୍ତିକେ ମାସି ଯୋ ଦଦ୍ୟାଦ୍ ସ୍ଵତଦୀପଂ ଶିବାଗ୍ନତଃ ।

ସମ୍ପୂଜ୍ୟମାନଂ ବାପୟେଦ୍ ବିଧିନା ପରମେଶ୍ଵରମ୍ । ୩୧ ।

ସ ଯାତି ବ୍ରହ୍ମାଣୋ ଲୋକଂ ଶ୍ରଦ୍ଧ୍ୟା ମୁନିସତ୍ତମା” ଇତି ।

୨) ମୁନିପୁଷ୍ପମ୍— ଅଗ୍ନିସ୍ତିପୁଷ୍ପମ୍ ।

୩) ସିନ୍ଧୁଜଂ— ଲବଣମ୍ ।

ଲଘିର୍ଜନାସରେ ବସ୍ତୁ, ଆଳପୁରେ ଓ ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ଦୀପଦାନ କଲେ
ବେଶବର୍ଜ ଆକାଶରେ ଦୀପଦାନ କଲେ ବେଶବ ପୁଣ୍ୟ ଲାଭ ହୁଏ ।

ପାଠା. ୧) ପ୍ରାକାଶ୍ୟଂ ତେନ- ଗ, ଙ, ଙ । ୨) କୌର୍ମ ନାନ୍ୟଦେବ- ଘ, ଙ, ଙ ।

चाण्डालो जायते राजन् कार्तिके मांसभक्षणात्” ॥ (नारदपु.)

“कौमुदं तु विशेषेण शुक्लपक्षे नराधिप ।

वर्जयेत् सर्वमांसानि धर्मो ह्यत्र विधीयते” ॥ (महाभा.)

कौमुदं- कार्तिकम् ।

कार्तिकमधिकृत्य—

“एकादश्यादिषु तथा तासु पञ्चसु रात्रिषु ।

दिने दिने च स्नातव्यं शीतलासु नदीषु च” ॥

वर्जितव्या तथा हिंसा मांसभक्षणमेव च” । (ब्रह्मपु.)

अतश्च मांसभक्षणे कार्तिकमासतच्छुक्लपक्षतदेकादश्यादिपञ्चदिनानि शक्ताशक्तभेदात् पापतारतम्याद् वा निषिद्धानि ।

१) चतुषु^१ वार्षिकमासेषु कार्तिकमासे कार्तिकशुक्लपक्षे वा मांसवर्जनं विधेयमित्युक्तं महाभारते अनुशासनपर्वणि—

“कौमुदे तु विशेषेण शुक्लपक्षे नराधिप ।

वर्जयेन्मधुमांसानि धर्मो ह्यत्र विधीयते ॥ (११५-५४)

चतुरो वार्षिकान् मासान् यो मांसं परिवर्जयेत् ।

चत्वारि भद्राण्यवाप्नोति कीर्त्तिमायुर्यशो बलम्” ॥ (११५-५५)

तथा— “मांसं तु कौमुदं पक्षं वर्जितं पार्थ राजभिः ।

सर्वभूतात्मभूतस्थै विदितार्थपरावरैः ॥ (११५-५८)

गारुडेऽपि- सदा हरेर्वृतं श्रेष्ठं ततः स्यादक्षिणायने ।

चातुर्मास्ये ततस्तस्मात् कार्तिके भीष्मपञ्चकम् ॥ (१-१२३-२)

२) “नदीष्वपि । पूजनीयो हरिर्देवो ब्राह्मणाः बहुताशनाः इति ! तथा—

“वर्जिता प्राणिहिंसा च मासादेदिनपञ्चके इति पाठः ।

(कल्पतरु-नियत-४३१)

३) तिथितत्त्वकारोक्तं ग्रन्थकृद्दर्शितं पापतारतम्यं नैव कारणं मांसत्यागस्य प्रायश्चित्तरूपत्वाभावात् । अतः शक्ताशक्तभेदेन कार्तिकमास तच्छुक्लपक्ष-तदेकादश्यादिदिनपञ्चकेषु मांसवर्जनव्यवस्था समीचीना ।

(୧ୟତ୍ତୁ)—“ତୁଳାମକରମେଷେଷୁ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନଂ ପ୍ରଶସ୍ୟତେ ।

ହବିଷ୍ୟଂ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଚ ମହାପାତକନାଶନମି”ତି (ରାଜମାର୍ତ୍ତଂଃ)

ତଦନ୍ୟଦେବ ସୌରମାସତ୍ରୟାବିହିତମେକବ୍ରତମିତି ବାଜ^୧ପେୟିନ: :

ଭୀଷ୍ମପଞ୍ଚକମ୍

“ଭୀଷ୍ମେଣ ତଦ୍ ଯତଃ ପ୍ରାପ୍ତଂ ବ୍ରତଂ ପଞ୍ଚଦିନାତ୍ମକମ୍ ।

ସକାଶାଦ୍ ବାସୁଦେବସ୍ୟ ତେନୋକ୍ତଂ ଭୀଷ୍ମପଞ୍ଚକମ୍” ॥(ବିଘ୍ନୁରହସ୍ୟମ୍)

“ବ୍ରତସ୍ୟାସ୍ୟ ଗୁଣାନ୍ ବକ୍ତୁଂ କଃ ଶକ୍ତଃ କେଶବାହତେ ।

ବ୍ରତଂ ଚୈତନ୍ ମହାପୁଣ୍ୟଂ ମହାପାତକନାଶନମ୍ ॥

କାର୍ତ୍ତିକସ୍ୟାମ୍ନେ ପକ୍ଷେ ସ୍ନାତ୍ବା ସମ୍ୟଗ୍ ଯତବ୍ରତଃ ।

एकादश्यां तु गृह्णीयाद् व्रतं पञ्चदिनात्मकम्” ।

ବ୍ରତସ୍ବରୂପଂ ବିଘ୍ନୁରହସ୍ୟେ ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତରେ ଚ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟମ୍ ।

“एकादशीं समारभ्य राकां यावत् ^୨प्रबोधने ।

वकोऽपि तत्र नाशनीयान्मत्स्यं मांसं च किञ्चन” ॥ (ବ୍ରହ୍ମପୁ.)

୧) ଚାନ୍ଦ୍ରମାସାତ୍ପୂର୍ବମାଗତାଂ ମେଷସଂକ୍ରାନ୍ତି ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତି ବାଽଽରଭ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା-
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନାଚରଣ- ସମାଚାରୋପ୍ୟସ୍ତି ପାକ୍ଷିକତୟା । କାର୍ତ୍ତିକେ ତୁ
ନାସ୍ତ୍ୟେବ ॥

୨) ପ୍ରବୋଧନେ—ହରେ: ନିଦ୍ରାଭଞ୍ଜେ ଜାତେ ଇତ୍ୟର୍ଥ: । କାର୍ତ୍ତିକଶୁକ୍ଳେକାଦଶ୍ୟାଂ ବିଘ୍ନୋ:
ପ୍ରବୋଧନମିତି ପୂର୍ବମୁକ୍ତମେବ । ତତ୍ର ପ୍ରବୋଧିନ୍ୟାଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଦେବସ୍ୟ ଯାତ୍ରା
ବିହିତା । ଅତଏବ ବର୍ଷମଧ୍ୟେ ତସ୍ୟ ପ୍ରାବରଣ-ପୁଣ୍ୟସ୍ନାନ-ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତି-
ଦୋଳାଯାତ୍ରା - ଦମନକୋତ୍ସବା - କ୍ଷୟତୃତୀୟା - ସ୍ନାନ - ଶ୍ରୀଗୁଣ୍ଡିଚା-ଶ୍ୟନ-
ଦକ୍ଷିଣାୟନ-ବାଶ୍ବପରିବର୍ତ୍ତନୋତ୍ସାହରୂପା ଦ୍ଵାଦଶଯାତ୍ରୋତ୍ସବା ଅତ୍ର ଯଥାବସରଂ

କାର୍ତ୍ତିକରେ ଭୂଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଅଗସ୍ତି ପୁଷ୍ଟିର ବସୁଧାକୁ ପୂଜାକଲେ ବଡ଼
ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ । କାର୍ତ୍ତିକମାସରେ ଚେଳ, ମନ୍ତ୍ର, ଲୁଣ, ସ୍ତ୍ରୀସଙ୍ଗ ଓ ଆମ୍ବିଷ
ଭୋଜନ ଗ୍ରହଣ । ମାସସାରା ମାଢ଼ମାଂସ ଗ୍ରହଣ ପାରିଲେ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷରେ,
ସକାଳରେ ଏକାଦଶୀଠାରୁ ୫ ଦିନ ଅବଶ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ।

କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀଠାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିନ ଶୁଷ୍କପତ୍ର ଓ
କକପତ୍ର ଅଟେ ।

ପାଠା. 1) ନାସ୍ତି-କ ।

କାର୍ତ୍ତିକପୂର୍ଣ୍ଣିମାସୀ ଯଦା ଜପାଦିକାଳବ୍ୟାପିନୀ ତଦା ତତ୍ରଦିନେ ଜପାଦି-
କାର୍ତ୍ତିକକୃତ୍ୟେ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

“କର୍ମଣୋ यस୍ୟ ଯ: କାଳସ୍ତତ୍କାଳବ୍ୟାପିନୀ ତିଥି: ।

ତଥା କର୍ମାଣି କୁର୍ବିତ ହାସବୃଦ୍ଧୀ ନ କାରଣମ୍” ॥ ଇତି-(ବୃଦ୍ଧଯାଜ୍ଞ)
ବଚନାତ୍ ହବିଷ୍ୟସ୍ୟ ତୁ ହବିଷ୍ୟେତରଭୋଜନନିବୃତ୍ତିରୂପତ୍ବାତ୍, ନିଷଂଘ: କାଳ-
ମାତ୍ରକେ” ନିଷେଧସ୍ତୁ ନିବୃତ୍ତ୍ୟାତ୍ମା କାଳମାତ୍ରପେକ୍ଷତେ” ଇତ୍ୟାଦିବଚନାଶ୍ଚକ୍ତକାଳେ
ପୂର୍ଣ୍ଣିମାସ୍ୟଭାବାତ୍ ହବିଷ୍ୟାକରଣେ ନ ବ୍ରତହାନି: ।

ଚାତୁର୍ମାସ୍ୟବ୍ରତମ୍

“एकादश्यां तु गृह्णीयात् संक्रान्तौ कर्कटस्य वा ।

आषाढ्यां वा नरो भक्त्या चातुर्मास्योदितं व्रतम्” ॥

ପ୍ରଦର୍ଶିତା ଏବ । ଶ୍ରୀଲିଂଗରାଜଦେବସ୍ୟାପି ବର୍ଷମଧ୍ୟେ ପ୍ରଥମାଷ୍ଟମୀ-ପ୍ରାବରଣ-
ପୁଣ୍ୟସ୍ନାନ-ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତି-ମାଘସପ୍ତମୀ-ଶିବରାତ୍ରିଶୋକାଷ୍ଟମୀ ଦମନକୋତ୍ସବା-
କ୍ଷୟତୃତୀୟା-ପରଶୁରାମାଷ୍ଟମୀ-ଶ୍ୟନ-ପବିତ୍ରାରୋପଣ ଯମଦ୍ୱିତୀୟା-ଶିବୋତ୍ଥାପ-
ନାତ୍ମକା ଶ୍ରତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଯାତ୍ରୋତ୍ସବା ଭବନ୍ତ୍ୟେବ । ତେଷୁ ପରଶୁରାମାଷ୍ଟମୀ ଆଷାଢ଼-
ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମ୍ୟାମ୍ । ଶ୍ୟନମ୍ ଆଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାମ୍ । ଉତ୍ଥାନଂ କାର୍ତ୍ତିକଶୁକ୍ଳ-
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାମ୍ । ଅନ୍ୟେ ଚ ଯଥାବସରଂବିଧେୟା: ଇତି ।

୧) ଯଦ୍ୟପି ଏତାଦୃଶସ୍ଥଳେ ହବିଷ୍ୟାକରଣେ ନ ବ୍ରତହାନିରिति ଗ୍ରନ୍ଥକୃତା ଦର୍ଶିତ
କାଳସାରକୃତାପି ତଥୈବୋକ୍ତଂ ତଥାପି ଲୋକାଚାରଗର୍ହିତତ୍ବାତ୍ “ଅସ୍ବର୍ଗ୍ୟ ଲୋକ-

ଚେଳମାର ମର୍ମ

ଯେଉଁ ବର୍ଷ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ୧୨୯୯ ହେବ ସେ ବର୍ଷ ଏକମାସାତ୍ମକ କାର୍ତ୍ତିକ
ବ୍ରତର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ନମନ୍ତେ ପୂର୍ଣ୍ଣାସ୍ତ୍ର ପରେ ଆୟୁଧବା କାର୍ତ୍ତିକ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରତିପଦାକୁ
ମଧ୍ୟ ବ୍ରତାଙ୍ଗରୂପେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ କରି ସେହିଦିନଠାରୁ ବ୍ରତ କରିବ । ଯେଉଁବର୍ଷ
କାର୍ତ୍ତିକ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଉଦୟକୁ ଥିବ ଓ ଆଶ୍ୱିନ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ୍ର ପରେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥିବ
ସେ ବର୍ଷ ଉକ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପର ପ୍ରତିପଦାଠାରୁ ବ୍ରତାରମ୍ଭ କଲେ ବ୍ରତର
ପୂର୍ଣ୍ଣତା ବାଧକ ହେବ ନାହିଁ । ଯେଉଁବର୍ଷ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ୩୧ ଦିନଆ ହେବ
ସେ ବର୍ଷ ୩୧ଦିନଯାକ ବ୍ରତ କରିଯିବ ।

“आषाढशुक्लैकादश्यां पौर्णमास्यामथापि वा ।

चातुर्मास्यव्रतारम्भं कुर्यात् कर्कटसंक्रमे” ॥ (वराहपु.)

“आषाढस्य सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ।

चातुर्मास्यव्रतं कुर्याद् यत् किञ्चिन्न^१यतो नरः” ॥ (महाभा.)

विद्विष्टं धर्म्यमप्याचरेत्तु” (१-१५-६) इति योगीश्वरवचनात् “कार्तिके मासि बहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः सकृदेव हविष्यागी संवत्सरकृतात् पापात् विमुक्तो भवती”ति विष्णुवचनेन व्रतपक्षे स्नानजपहविष्यभोजनानां समुदितानामेव व्रतत्वकीर्त्तनात् केवलस्नानपक्षे व्रताङ्गस्नानपक्षे च “व्रतोपवासस्नानादौ घटिकैका यदा भवेत् । सा तिथिः सकला ज्ञेये”ति विष्णुधर्मोत्तरवचनेनापि सूर्योदयोत्तरवर्त्तमानायास्तिथेर्व्रताङ्गत्वेन कीर्त्तनात् व्रताङ्गहविष्यभोजनाभावेन त्रयभङ्गप्रसङ्गाच्च जपादिकालव्यापिन्यामपि कार्तिकपूर्णिमायां स्नानजपहविष्यभोजनादीपदानात्मकं सम्पूर्णं कार्तिकमासविहितं कार्तिकव्रतविहितं च कृत्यं विधेयमेव । हविष्यभोजनादिसकलकार्तिककृत्याचरणसमाचारोऽप्यस्ति । पण्डित-सर्वस्वकारा अपि इत्थमेवामनन्ति “केचिद्वदन्ति तदन्तिमपौर्णमास्या द्वैधे स्नानजपयोग्यावशेषेपि हविष्यं प्रति कालाभावात् व्रतं यापनीयमिति तन्मन्दं, साकल्यवचनस्य वैयर्थ्यापत्तेरिति ।

यस्मिन् वर्षे कार्तिकमासस्य त्रिंशद्विंशतिः ससूर्या न भवन्ति तादृशे वर्षे प्रदोषप्रवृत्तापि कार्तिकादितिथिः व्रताङ्गत्वेन ग्राह्या साकल्यवचनानुरोधात् । अन्यथा त्रिंशद्दिनात्मकव्रताभावे साकल्यहानिः प्रसज्जेत । त्रिंशद्दिनात्मकत्वे हि मासे मासस्य साकल्यप्रसिद्धेः । यत्र कार्तिककृष्ण-प्रतिपत् .प्रदोषव्यापिनी कार्तिकपूर्णिमा च जपादिकालव्यापिनी तदा प्रदोषव्यापिनी त्याज्येति पण्डितसर्वस्वकाराः । तत्र नो न विरोधः तत्र ससूर्यत्रिंशद्विंशतानामुपलब्धेः । यदि कदाचित् एकत्रिंशद्विंशतिः ससूर्या भवन्ति तदा तेषु व्रतं, साकल्यानुरोधात् । साकल्यं हि मासस्य कार्तिकस्य च द्वयोरपि विवक्षितम् । वस्तुतस्तु साकल्यवचनं सर्वथा क्षयपक्षे गौणतिथिग्रहणपरमित्यवगन्तव्यम् । अन्यथा साकल्यवचनानां नैरर्थक्यमापतेत ।

ଚାତୁର୍ମାସ୍ୟବ୍ରତାସମ୍ଭବେ—

“ବାର୍ଷିକାନ୍ ଚତୁରୋ ମାସାନ୍ ବ୍ରତ କିଞ୍ଚିତ୍ ସମାଚରେତ୍ ।

ଅସମ୍ଭବେ ତୁଳାର୍କେ ତୁ^୧ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ତତ୍ ପ୍ରୟତ୍ନତଃ ॥

ବାର୍ଷିକାନ୍ ଚତୁରୋ ମାସାନ୍ କେନଚିଦ୍ ବାହ୍ୟେନ୍ନରଃ ।

ବ୍ରତେନ ତେନ ନାପ୍ନୋତି କଳ୍ମଷଂ ବତ୍ସରୋଽଧିବନ୍ଧମ୍” ॥ (ମହାଭାରତମ୍)

ମାର୍ଗଶୀର୍ଷକୃତ୍ୟମ୍

“^୧ମାର୍ଗଶୀର୍ଷଂ ତୁ ଯୋ ମାସମେକଭକ୍ତେନ ^୨ସଂକ୍ଷିପେତ୍ ।

ଭୋଜୟେତ୍ତୁ ଦ୍ଵିଜାନ୍ ଶକ୍ତ୍ୟା ସ ମୁଚ୍ୟେଦ୍ ବହୁକିଲ୍ବିଷଃ” ॥ (ମହାଭା.)

ପୌଷମାସକୃତ୍ୟମ୍

“^୨ପୌଷମାସଂ ତୁ କୌନ୍ତେୟ ଏକଭକ୍ତେନ ଯଃ କ୍ଷିପେତ୍ ।

ସୁମଗୋ ଦର୍ଶନୀୟଃ ଓ ^୩ୟଶୋଭାଗୀ ଚ ଜାୟତେ” ॥ (ମହାଭା.)

ମାଘମାସକୃତ୍ୟମ୍

“^୩ମାଘଂ ତୁ ନିୟତୋ ମାସମେକଭକ୍ତେନ ଯଃ କ୍ଷିପେତ୍ ।

ଶ୍ରୀମତ୍କୁଳେ ଜାତିମାଂଶ୍ଚ ସୁମହାଂଶ୍ଚୈବ ଜାୟତେ” ॥ (ମହାଭା.)

୧) ମୁଦ୍ରିତ ମହାଭାରତେ “ସ ମୁଚ୍ୟେଦ୍ ବ୍ୟାଧିକିଲ୍ବିଷଃ” ଇତି ଅନ୍ତିମପାଦପାଠଃ ।

(ଅନୁ ୧୦୬-୧୭) । ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତରେ ଚ ଦ୍ଵିତୀୟାର୍ଦ୍ଧେ “କୃଷିମାଗୀ ବହୁଧନୋ
ଧାନ୍ୟବାନଭିଜାୟତେ” ଇତି ବିଶେଷଃ ୩-୩୨୦-୨୨ ।

୨) ତत्र “ଏକଭକ୍ତେନ” ଇତି ସ୍ଥାନେ “ଭକ୍ତେନୈକେନ” ଇତି ପାଠଃ (ଅନୁ ୧୦୬-୨୦)

ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତରେ ତୁ କୌନ୍ତେୟ ସ୍ଥାନେ ବିପ୍ରେନ୍ଦ୍ରା ଇତି ପାଠଃ (୩-୩୨୦-୨୩) ।

୩) ‘ଶ୍ରୀମତ୍ କୁଳେ-ଜାତିମାଂସ୍ୟେ ସ ମହତ୍ତ୍ଵଂ ପ୍ରପଦ୍ୟତେ’ ଇତ୍ୟୁତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧପାଠଃ । (ମହାଭା.

ଅନୁ-୧୦୬-୨୧) ।

ଆଷାଢ଼ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀ, ଆଷାଢ଼ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା କିମ୍ବା କର୍କଟ ସଂକ୍ରାନ୍ତିରୁ
ରାତ୍ରୀମାସ୍ୟ ଦ୍ଵାଦ୍ଵିତୀୟା କରକ । ଅଶ୍ଵିନପକ୍ଷ କେବଳ ଭୂଜନାସରେ କରକ ।

ମାର୍ଗଶିର, ଗୌଷ, ମାଘ, ଫାଲ୍‌ଗୁନ ଓ ଚୈତ୍ରମାସର ଏକଭକ୍ତ ଦ୍ଵିବିଷୟ-
ଭୋଜନ ନିମନ୍ତେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସ ପ୍ରଭୃତିର ନ୍ୟାୟ ପଦ୍ଧତ୍ୟ ହେବ ।

ପାଠା. 1) ଚ କର୍ତ୍ତ-ଗ, ଘ, ଙ, ଋ, ॥ 2) ଯଃ କ୍ଷିପେତ୍-ଗ, ଘ । ମେକଭକ୍ତଂ ନରଃ କ୍ଷିପେତ୍-ଙ, ଋ ।

3) ସୁସୀଭାଗ୍ୟସ୍ତ୍ର ଜାୟତେ- ଋ ।

“दशं वा पौर्णमासं वा प्रारभ्य स्नानमाचरेत् ।

पुण्यान्यहानि त्रिशत् मकरस्थे दिवाकरे” ॥ (त्रिणुः)

दर्शः पौर्णमासीति पूर्वदिनसंकल्पपरमिति नारायणोपाध्यायः ।

“आयुरारोग्यसम्पत्तौ रूपे सुभगता गुणे ।

येषां मनोरथास्तैस्तु न त्याज्यं माघमज्जनम्” ॥

“^३दारिद्र्यपापदौर्भाग्यपङ्कप्रक्षालनाय वै ।

माघस्नानान्न चान्योऽस्ति उपायो नरसत्तम ॥ (पद्मः)

अविमुक्ते प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे ।

यत्फलं दशभिर्वर्षैः ^१प्राप्यते नियतैर्नरैः ॥

तत्फलं लभते माघे गृहस्नानान्न संशयः ।

ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुह्यतप्पगः ॥

माघस्नाथी विपापः स्यात्तत्संसर्गात् पञ्चमः ।

आयुर्वित्तकलत्रादिसम्पदः प्रभवन्ति च ॥

^२उपपातकसर्वाणि पातकानि महानि च ।

भस्मीभवन्ति सर्वाणि माघस्नायिनि मानवे ॥

१) एकभक्तकाले प्रतिपल्लाभे व्रताचरणस्य विहितत्वात् तत्पूर्वं स्नानकाले प्रतिपदभावेऽपि प्रतिपदर्थं स्नातव्यम् । तदन्यथा साकल्यवाधापत्तेः । गतेनास्य “अभावेऽपि प्रतिपदः संकल्पः प्रातरिष्यते इतिवचनेन सह एकवाक्यता सिद्ध्यति । कर्मकालव्याप्त्या हि तिथेः पारिभाषिकी पूर्णता स्वीक्रियते । तत्रैव साकल्यवचनानामुपयोगः । दर्शारभ्यः दशान्तमासावलम्बिनाम् ।

२) अविमुक्तं-वाराणासी । तदुक्तं स्कान्दे काशीखण्डे (२६/२३) ।

“मुने प्रलयकालेऽपि न तत् क्षेत्रं कदाचन ।

विमुक्तं हि शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततो विदुः”रिति ॥

पाठा. १) प्राप्नोति नियतो नरः-क । अविमुक्त इत्यारभ्य.....पञ्चम इत्यन्तपाठो नास्ति-ङ । २) उपपातकानि सर्वाणि-ग, ङ, भ ।

१कामादिकं च यत् पाप ज्ञानाज्ञानकृतं च यत् ।

स्नानमात्रेण नश्येत्तु मकरस्थे दिवाकरे” ॥

सरितामध्यभावे तु नवकुम्भस्थितं जलम् ।

वायुना ताडितं रात्रौ गङ्गास्नानसमं विदुः” ॥

“बाला^२स्तरुणका वृद्धा नरो नारी नपुंसकाः ।

स्नात्वा माघ शुभे तीर्थे प्राप्नुवन्तीप्सितं फलम् ॥

ब्रह्मक्षत्रविशांचैव मन्त्रवत् स्नानमिष्यते ।

तूष्णीमेव हि शूद्रस्य स्त्रीणां कुरुकु^३लोद्भव” ॥ (भविष्यपु.)

“सितासितेषु चैः स्नातं माघमासे युधिष्ठिर ।

न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि” ॥ (महाभा.)

“षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टितीर्थशतानि च ।

माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसंगमे” ॥ (मत्स्यपु.)

“गवां शतसहस्रस्य सम्यग् दातुश्च यत् फलम्” ॥

“मकरस्थे रवौ माघे प्रातःकाले तथाऽमले ।

गोष्पदेऽपि जले स्नानं स्वर्गदं पापिनामपि” ॥ (पद्मपु.)

१) सितासितेषु-गङ्गायमुनासंगमेषु ।

२) कौर्मैऽपि (३८-५)

महाभारते च—

“दशतीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथापराः ।

समागच्छन्ति माघ्यां तु प्रयागे भरतर्षभ” ॥ (अनु २५-३६-३७)

“माघमासं प्रयागे तु नियतः संशितव्रतः । स्नात्वा तु भरतश्रेष्ठ निर्मलः

स्वर्गमाप्नुयात्” ३७/३८ ।

३) प्रकाशितपद्मपुराणे तु—

“कालोऽप्येव महापुण्यः फलदोऽस्तु सदा नृणाम् ।

सूर्ये मकरगे प्रातःस्नायिनां पापनाशनः ॥ १३-२२

पाठा. 1) कामात्कृतं-भ. 2) बाला वा तरुणा-भ. 3) कुलोद्भव-ग, घ ।

ତତ: ୧ ପ୍ରାତ:କାଳେଽବ ସ୍ନାନମ୍-ଅତଏବ—

“ଯୋ ମାଘମାସ୍ୟୁଷସି ସୂର୍ଯ୍ୟକରାଭିତାମ୍ନେ,
ସ୍ନାନଂ ସମାଚରତି ଚାରୁନଦୀପ୍ରବାହେ ।

ଉଦ୍ଧୃତ୍ୟ ସପ୍ତପୁରୁଷାନ୍ ପିତୃମାତୃବଂଶ୍ୟାନ୍

୨ସ୍ବର୍ଗଂ ପ୍ରଯାତ୍ୟମରଦେହଧରୋ ନରୋଽସୀ” ॥ (ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତରମ୍)

ଇତ୍ୟତ୍ର ଉପସୀତ୍ୟଭିଧାନାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟକରାଭିତାମ୍ନେ ଇତ୍ୟୁକ୍ତମ୍, ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟାତ୍
ପ୍ରାଗପି ତତ୍କରସମ୍ଭବାତ୍ । ନ ତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟାଭିତାମ୍ନ ଇତ୍ୟୁକ୍ତମ୍ ।

ଅତ୍ତୁ— “ମାଘେ ମାସି ରଟନ୍ତ୍ୟାପ: କିଞ୍ଚିଦ୍ଭ୍ୟୁଦିତେ ରବୀ ।

ବ୍ରହ୍ମାଘନମପି ଚାଣ୍ଡାଳଂ କଂ ପତନ୍ତଂ ପୁନିମହେ ॥

କିଞ୍ଚିଦ୍ଭ୍ୟୁଦିତେ ସୂର୍ଯ୍ୟେ ମାଘସ୍ନାନଂ ସମାଚରେତ୍” । (ଭବିଷ୍ୟୋତ୍ତରପୁ.)

ଇତ୍ୟତ୍ର କିଞ୍ଚିଦ୍ଭ୍ୟୁଦିତେ ରବାବିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ତତ୍ ପ୍ରାତ:କାଳୋତ୍ତରାବଧିରୂପମ୍ ।

“ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତେ ମକରାଦିତ୍ୟେ ପୁଣ୍ୟେ ପୁଣ୍ୟପ୍ରଦେ ସଦା ।

କର୍ତ୍ତବ୍ୟୋ ନିୟମ: କଞ୍ଚିଦ୍ ବ୍ରତରୂପୋ ନରୋତ୍ତମ:” ॥ (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

“ହରେରର୍ଚ୍ଚା ତୁ ବୈଶାଖେ ତପ: ପୂଜା ତୁ କାର୍ତ୍ତିକେ ।

୨ତପୋଽଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚା ତଥା ଦାନଂ ତ୍ରୟଂ ମାଘେ ବିଶିଷ୍ଠେ” ॥ (ପଦ୍ମପୁ.)

ଫାଲ୍ଗୁନମାସକୃତ୍ୟମ୍

“ଏକଭକ୍ତଂ ତୁ କୁର୍ବାଣଂ ଫାଲ୍ଗୁନେ ମାସି ନିତ୍ୟଶ: ।

ମକରସ୍ଥେ ରବୀ ମାଘେ ପ୍ରାତ:ସ୍ନାନଂ ପ୍ରକୂର୍ବତାମ୍ ।

ଦର୍ଶନାଦେବ ପାପାନି ଯାନ୍ତି ସୂର୍ଯ୍ୟାଦି ଯଥା ତମ: ॥ ୧୩-୨୩

ସଲୋକତ୍ବଂ ସମୀପତ୍ବଂ ସରୂପତ୍ବଂ ତ୍ରୟଂ କ୍ରମାତ୍ । ନୂଂ ଣାଂ ଦାସ୍ୟାମ୍ୟହଂ ସ୍ନାନେନୈର୍ଭାବି
ମକରଗେ ରବୀ ॥ ପଞ୍ଚ, ଉତ୍ତର, ୧୩-୨୪

୧) ମାଘସ୍ଥାନେ ପ୍ରାତ:କାଳ: ସ୍ନାନକାଳସ୍ୟ ଚରମାବଧିରिति ଭାବ: ।

୨) ତପଃସ୍ତ୍ରାତ୍ର ସ୍ନାନଜପହବିଷ୍ଣୁଭୋଜନାଦି ।

ମାଘମାସରେ ପ୍ରାତଃ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଦ୍ୱୟ ପୂର୍ବରୁ ସ୍ନାନକଲେ ବହୁ ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ ।
ଚାନ୍ଦ୍ରା ଯମୁନା ସଂଗମରେ ସ୍ନାନକଲେ ଅତି ଅଧିକ ପୁଣ୍ୟ ମିଳେ । ନାରାୟଣ
ଉପାସାଦ୍ୱୟ କହନ୍ତୁ ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପୂର୍ବଦିନ ସଂକଳ୍ପ କରିବ ।

ପାଠା. 1) ଅତ:—ଅ, ଘ । ତତ:.....ସ୍ନାନମ୍ ଇତି ନାସ୍ତି-ଋ । 2) ପ୍ରେତ୍ୟ-କ ।

स्त्रीषु सौभाग्यमाप्नोति स्त्रियश्च परमप्रियाः” ॥

माघफाल्गुनस्तानम्

“¹य इच्छेत् विपूलान् भोगान् चन्द्रसूर्यग्रहोपमान् ।

प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनी' ॥ विष्णुस्मृतिः ६०-२६)

‘‘प्रातः स्नायाच्च सततं द्वौ मासौ माघफल्गुनी ।

देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य सर्वपापैः प्रमुच्यते" ॥ (यमः)

देवपितृसमच्चर्चनं- तर्पणादिना ।

मलमासद्वयवस्था

“सुरेणाब्दस्तू मानेन यदा भवति भार्गव । (१६)

सावनेऽपि तदा माने दिनषट्कं न पूर्यते ॥

दिनरात्र्यश्च ते रात्रि प्रोक्ताः संवत्सरेण षट् । (२०)

सौरसंवत्सरस्यान्ते मानेन शशिजेन तु ॥

एकादशातिरिच्यन्ते दिनानि भृगूनन्दन ॥ (२१)

³वर्षद्वये साष्टमासे तस्मान्मासोऽतिरिच्यते ।

स चाधिमासकः प्रोक्तः काश्यकर्मसू गृहितः" ॥ इति

(विष्णुधर्मो.पू. १-७२-२२)

सौरसंवत्सरः षड्भिदिनैः सावनादतिरिच्यते । एकादशभिदिनैश्चान्द्रा-
दतिरिच्यते ।

१) सूर्यस्य मेषादिद्वादशराशिभ्रमणावच्छिन्नः कालः सौराब्दः । षष्ठ्यधिक-
शतत्रयाहोरात्रात्मकः सावनाब्दः । चैत्रशुक्लत्रतिपदादिफाल्गुनदशान्ति-
श्रान्दाब्दः । तेषु सौरः सावनमानेन सपादयञ्चषष्ठ्युत्तरत्रिशत(३६५/
१५दण्डाः) दिनात्मकः । चान्द्रः चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रय-सावनाहोरात्रा-
त्मकः । तेन सौरः चान्द्रात् प्रायः एकादशभिर्होरात्रैरतिरिच्यते इति
सारः ।

ମାଘ ଓ ଫାଲ୍‌ଗୁନ ଦୁଇମାସରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କଲେ ଲେ କ ପାପମୁକ୍ତ

178

पाठा. 1) यदाच्छत्- य, न. मुद्रित विष्णुमृतौ अपि । 2) स्नायी च-ग ।
3) समाद्वये- ड, भ ।

“ଇନ୍ଦ୍ରାଗ୍ନି ଯନ୍ତ୍ର ହୃଦ୍ରେ ମାସାଦି: ସ: ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତ: ।

ଅଗ୍ନିଷୋମୌ ସ୍ମୃତୌ ମଧ୍ୟେ ସମାପ୍ତୌ ପିତୃଷୋମକୌ ॥

ତମତିକ୍ରମ୍ୟ ତୁ ଯଦା ରବିଗ ଚ୍ଛେତ୍ କଦାଚନ ।

ଆଦ୍ୟୋ ମଲିମ୍ଳୁଚୋ ଜ୍ଞେୟୋ ଦ୍ଵିତୀୟ: ପ୍ରାକୃତ: ସ୍ମୃତ:” ॥ (ଲଘୁହାରିତ:)

ତତ୍ରୈବଂ ସତି ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାଦିଦର୍ଶାନ୍ତୋ ମାସ: ସଂକ୍ରାନ୍ତିରହିତ: ଅଧିମାସ:
ଇତ୍ୟର୍ଥାଦାପଦ୍ୟତେ ।

“ଯସ୍ମିନ୍ ମାସେ ନ ସଂକ୍ରାନ୍ତି: ସଂକ୍ରାନ୍ତିଦ୍ଵୟମେବ ବା ।

ମଳମାସ: ସ ବିଜ୍ଞେୟୋ ମାସେ^୧ ତ୍ରିଶତ୍ତମେ ଭବେତ୍ ॥ (କାଠକଗୃହ୍ୟ:)

^୨ଷଷ୍ଠ୍ୟା ତୁ ଦିବସୈର୍ମାସ: କଥିତୋ ବାଦରାୟନୈ: ।

ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧେ ତୁ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଉତ୍ତରେ କ୍ରିୟା: ॥ (ଜ୍ୟୋତି:ପିତାମହ:)

୧) “ତ୍ରିଶତ୍ତମେ ମାସେ” ଇତି ପ୍ରାୟିକମ୍ । “ବର୍ଷଦ୍ଵୟେ ଷାଷ୍ଠ୍ୟାସେ” ଇତି ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋ-
ତ୍ତରବଚନମପି ତଥୈବ” କଦାଚିତ୍ ତस्ମାଦଧ: କଦାଚିତ୍ତଦୁପରି ଚ ମଳମାସା-
ଗମସ୍ୟ ଦର୍ଶନାତ୍ । ତଥାହି ୧୮୨ ଶକାବ୍ଦେ ଆପାଞ୍ଚୋଽଧିକ: । ତତ:ପରଂ
୧୮୭୫ ଶକାବ୍ଦେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶତ୍ତମ: ବୈଶାଖମାସୋଽଧିକ: । ତତ:ପରଂ ୧୮୭୭
ଶକାବ୍ଦେ ଅଷ୍ଟାବିଂଶତିତମ: ଭାଦ୍ରୋ ମାସୋଽଧିକ: । ଅନୟାରିତ୍ୟା ମାସସଂଖ୍ୟାୟାଂ
ବ୍ୟଭିଚାରଦର୍ଶନାତ୍ ସଂକ୍ରାନ୍ତିରହିତୋ ଦର୍ଶାନ୍ତିମାସୋଽଧିମାସ ଇତି ସିଦ୍ଧମ୍ ।

୨) “ଷଷ୍ଠ୍ୟା ତୁ ଦିବସୈ”ରिति ବାକ୍ୟେନ ମାସସ୍ୟ ଷଷ୍ଠିଦିନାତ୍ମକତ୍ଵେ ସିଦ୍ଧେ
ଅଧିମାସସ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧମାସାଞ୍ଜ୍ଞତା, ନ ତୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ରମାସତା । ତେନ ମଳବୈଶାଖ,

ମଳମାସ

ପାବନ ବର୍ଷର ପରମାଣୁ ୩୭୦ ଦିନ । ଷୋରବର୍ଷ ତାହାଠାରୁ ସ୍ଵଳଭଃ
ଦିନ(ଠିକ୍ ୧୫୧୫୩୧)ଅଧିକା ଅଟେ । କିନ୍ତୁବର୍ଷ ଷୋରବର୍ଷଠାରୁ ୧୧୧୧
ନୂତନ ଅଟେ । ଏଣୁ ଦୁଇବର୍ଷ ଆଠମାସରେ ଏକ ବୃଦ୍ଧିମାସ ଅଧିକ ହୁଏ ।
ଏହାର ନାମ ଅଧିମାସ । ଏ କାନ୍ୟକର୍ମ ନିମନ୍ତେ ଗୃହ୍ୟିତ ଅଟେ । ଯେତେବେଳେ
ଗୋଟିଏ ଅମାବାସ୍ୟା ମାସରେ ସୂର୍ଯ୍ୟସଂହାର ନ ପଡ଼େ, ସେହି ଅସଂହାର
ମାସଟିକୁ ଅଧିମାସ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ମଳମାସ ୧୩୦୦ ଓ ଶୁକ୍ଳମାସ
୧୩୦୦ ଏପରି ୧୭୦୦ରେ ଗୋଟିଏ ମାସ ହୁଏ ।

କିନ୍ତୁ ଅଧିମାସ ପ୍ରାୟଶଃ ୩୦ ମାସରେ ଥରେ ଆସେ । ଦର୍ଶାନୁ ବୃଦ୍ଧି-
ମାସ ପକ୍ଷରେ ଏହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦର୍ଶାନୁମାସର ଅଙ୍ଗ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନୁମାସ

ଅସଂକ୍ରାନ୍ତମାସୋଽଧିମାସ: ଷ୍ଫୁଟ: ଯାଦ୍—

ଦ୍ଵିସଂକ୍ରାନ୍ତମାସ: କ୍ଷୟାଧ୍ୟ: କଦାଚିତ୍ ।

ମଳଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟାଦିନାମ୍ନା ଶୁକ୍ଳବୈଶାଖାଦିମାସାଂଜ୍ଞତ୍ଵେନ ଚ ତସ୍ୟ ବ୍ୟବହାର: ।
ତତ୍ର “କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଉତ୍ତରେ କ୍ରିୟା:” ଇତି ଦର୍ଶାନ୍ତମାସପକ୍ଷମାଧିତ୍ୟୋକ୍ତମ୍ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନ୍ତମାସପକ୍ଷେ ତୁ ଶୁକ୍ଳସ୍ୟ ବୈଶାଖାଦିମାସସ୍ୟ ମଧ୍ୟଭାଗେ ଏବଂ ଅଧିମାସ
ଆଗଚ୍ଛତି । ତେନାତ୍ର ମଳମାସସ୍ୟ ଶୁକ୍ଳମାସଗର୍ଭଗତ୍ଵଂ ସିଦ୍ଧ୍ୟତି ନ ଚୋତ୍ତର-
ମାସପୁଚ୍ଛଭୂତତ୍ଵମ୍ । ନନୁ ଯଥା ଦର୍ଶାନ୍ତମାସପକ୍ଷେ “ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧଂ ତୁ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ
କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଉତ୍ତରେ କ୍ରିୟା ଇତ୍ୟାଦିବଚନମ୍ ଅଧିମାସସ୍ୟ ଉତ୍ତରମାସାଂଜ୍ଞତ୍ଵେ
ନିୟାମକଂ, ତଥା ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନ୍ତମାସସ୍ୟ ମଳଗର୍ଭକତ୍ଵେ କିମପି ପ୍ରମାଣମସ୍ତି
ବା ? ଉଚ୍ୟତେ- “ମେଷାଦିସ୍ଥେ ସବିତର ଯୋ ଯୋ ମାସ: ପ୍ରପୂର୍ଯ୍ୟତେ ଚାନ୍ଦ୍ର: ।

ଚୈତ୍ରାଦ୍ୟ: ସ ସ ବିଜ୍ଞେୟ: ପୂର୍ତ୍ତିଦ୍ଵିତ୍ଵେଽଧିମାସୋଽନ୍ତ୍ୟ: ॥ ଇତି
ଅନେନ ଚାନ୍ଦ୍ରସୌରମାସयो: ସମ୍ବନ୍ଧନିରୂପକବଚନେନ ସୌରମେଷମାସେ ଯସ୍ୟ
ଚାନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଦର୍ଶପୂର୍ତ୍ତିର୍ଭବତି ସ ଦର୍ଶାନ୍ତର୍ବତ୍ତ୍ରୋ ମାସ: । ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନ୍ତମାସପକ୍ଷେ ସ
ଏବଂ ଦର୍ଶ: ବୈଶାଖଦର୍ଶ ଇତି ବ୍ୟବହ୍ରିୟତେ । ଅତଏବ ମେଷସ୍ଥେ ଋଷି ଯସ୍ୟ ପକ୍ଷସ୍ୟ
ଦର୍ଶପୂର୍ତ୍ତିର୍ଭବତି ସ ଏବଂ ପକ୍ଷ: ବୈଶାଖକୃତ୍ତ୍ଵାପକ୍ଷ ଇତି ସିଦ୍ଧ୍ୟତି । ତଦୁତ୍ତର
ଭାବୀ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଏବଂ ବୈଶାଖଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଇତି ଉଭୟମତେନାପି ଶ୍ଵୀକ୍ରିୟତେ ।
ତେନ ଯସ୍ମିନ୍ ମେଷମାସେ ଦ୍ଵୟୋର୍ଦର୍ଶयो: ପୂର୍ତ୍ତିର୍ଭବତି ତତ୍ର ପ୍ରଥମଦର୍ଶସ୍ୟ ଯଥା
ବୈଶାଖଦର୍ଶନଂଜା ତଥୈବ ତଦୁତ୍ତରଦର୍ଶସ୍ୟାପି ବୈଶାଖଦର୍ଶସଂଜକତା ଯୁଜ୍ୟତେ ଏବଂ ।
ତଦୁତ୍ତରଭାବିନ: ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷସ୍ୟ ବୈଶାଖଶୁକ୍ଳପକ୍ଷତ୍ଵେନାଭିଧାନମ୍ ଉଭୟଥାପି
ନ ବିରୁଦ୍ଧମ୍ । ଅତଏବ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନ୍ତମାସପକ୍ଷେ ମଳମାସସ୍ୟ ଶୁକ୍ଳମାସଗର୍ଭଗତ୍ଵଂ
ସିଦ୍ଧ୍ୟତି । ତେନ ତତ୍ପକ୍ଷେ ମଳଶୁକ୍ଳପକ୍ଷସ୍ୟ ଉତ୍ତରଭାବିନି ଶୁକ୍ଳଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ,
ମଳକୃତ୍ତ୍ଵାପକ୍ଷସ୍ୟ ତତ୍ପୂର୍ବର୍ବତ୍ତିନି ଶୁକ୍ଳକୃତ୍ତ୍ଵାପକ୍ଷେ ଅନ୍ତର୍ଭାବ: ସ୍ପିଦ୍ଧ: ।

ପକ୍ଷ:ର ଶୁକ୍ଳମାସର ଗର୍ଭଗତ ହୁଏ । ଯଥା ପ୍ରଥମ କୈଶାଖଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ତାପରେ
ମଳକୈଶାଖମାସ ଓ ତାପରେ କୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ । ଏଣୁ ଏଠାରେ ସେ
ମାସର ମଳଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ମରବର୍ତ୍ତୀ ଶୁକ୍ଳଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଓ ମଳକୃତ୍ତ୍ଵାପକ୍ଷ ଚତୁର୍ବର୍ତ୍ତୀ
ଶୁକ୍ଳକୃତ୍ତ୍ଵାପକ୍ଷର ଅନ୍ତର୍ଭାବ ହୁଏ ।

“तिथ्यर्द्धे प्रथमे पूर्वे द्वितीयेर्द्धे तदुत्तरः ।

मासाविति बुध्नेषिचन्त्यौ क्षयमासस्य मध्यगौ” ॥ (स्मृतिः)

मागच्छति । तथाहि १८८५ पञ्चाशीत्यधिकाष्टादशपरिमिते शकसंवत्सरे एतादृश एको द्विसंक्रान्तमास आगतः । तस्मिन् वर्षे दशान्ति- कार्तिक- मासस्य दशान्तिरभाविन्यां शुक्लप्रतिपदि धनुःसंक्रान्तिः । ततः परं तदुत्तरदशं मकरसंक्रान्तिश्चाभूत् । तेन तस्य मासस्य द्विसंक्रान्तत्वं जातम् । तत्र मकरस्थे रवौ द्वितीयदर्शस्य पूर्त्तिर्जाता । ततः “मेषादिस्ये सवितरी”त्यादिवचनेन तस्यैव मासस्य दशान्तिपौषमासत्वं जातम् । ततः पूर्वं च दशान्तिकार्तिकमासः समाप्तः । तयोर्मध्ये दशान्तौ मार्गशीर्ष- मासः, पूर्णिमान्तमासपक्षे : मार्गशिरमासस्य शुक्लपक्षः पौषमासस्य कृष्णपक्षश्चेति द्वौपक्षौ क्षीणौ । तेन तस्य मासस्य क्षयमाससंज्ञा । स च क्षयमासः “कुवेदेन्दुवर्षेः क्वचिद् गोकुभिश्च” अर्थात् एकचत्वारिंशदधिक- शततमे १४१ वर्षे, कदाचित् १२२ द्वाविंशत्यधिकशततमे वर्षे कदाचित् १९ एकोनविंशे वर्षे आगच्छति । एकमासग्रासित्वात् तस्य ग्रहस्पति- संज्ञापि ।

१) यस्मात् द्विसंक्रान्तमासः मासद्वयात्मकमासो भवति तस्मात् तस्मिन् मासे मासद्वयस्य पितृकार्यं देवकार्यं च विधेयम् । यथा अतीते मार्गशिरक्षयस्थले तन्मासस्य शुक्लप्रतिपदि पार्वणश्राद्धोपयोगिन्यां मार्गशिरशुक्लप्रतिपदि- मृतस्य पौषशुक्लप्रतिपदिमृतस्य च पार्वणश्राद्धं विधेयमित्युपदिष्टम् । तथा चान्यासु तिथिषु ।

एव तस्य क्षयमासस्य कृष्णपक्षे पार्वणश्राद्धोपयोगिन्यां तिथौ पूर्णिमान्तमासानुसारं पौषकृष्णपक्षे मृतानां माघकृष्णपक्षे च मृतानां श्राद्धं विहितम् ।

तथैव तस्य क्षयमासस्य प्रतिपदादित्येः भोगकालं द्विधा विभज्य प्रथमाद्धं मृतानां जातानां च श्राद्धस्वनक्षत्रे उत्तरवर्षेषु प्रथममासे, उत्तरार्द्धे मृतानां जातानां च श्राद्धस्वनक्षत्रे द्वितीये मासि विधेयम् । तथैवातीतक्षयमासे दशान्तिमार्गशिरपौषयोः कृते व्यवस्थापितमस्माभिः “तिथ्यर्द्धे प्रथमे पूर्वे द्वितीयेर्द्धे तदुत्तर इति वचनात् । विशेषस्तु मत्कृतक्षयमासव्यवस्थातः अवगन्तव्यः ।

“ଚାନ୍ଦ୍ରୋଽଧିମାସୋଽସଂକ୍ରାନ୍ତ: ସୋଽନ୍ତର୍ଭବପି ଚୋତ୍ତରେ ।
ଅସଂକ୍ରାନ୍ତାବେକବର୍ଷେ ଦ୍ଵୌ ଚେତ୍ ସଂସର୍ପ ଆଦିମ: ।
କ୍ଷୟମାସୋ ଦ୍ଵିସଂକ୍ରାନ୍ତ: ସ ଚାହଂସ୍ପତିସଂଜକ:” ॥ (ମାଧବ:)

୧) ତତ୍ର କରଣାକରଣବିଚାର:

“ତ୍ରୟସ୍ତ୍ୟାଞ୍ଚା ବିବାହାଦୌ ସଂସର୍ପାହସ୍ପତି ଓମୌ ।
ଶୁଦ୍ଧୌ ଶ୍ରୀତେ ତଥା ସ୍ମାର୍ତ୍ତେ ମଳମାସୋ ବିବିଚ୍ୟତେ ॥
କାମ୍ୟାରମ୍ଭଂ ତତ୍ସମାପ୍ତି ମଳମାସେ ବିବର୍ଜୟେତ୍ ।

୧) ମଳମାସ:- ଶ୍ରୀତ୍ର ଦ୍ଵିତୀୟ: ଅଧିମାସ ଏବ ।

ଉକ୍ତ ଶୟମାସଟିକୁ ଦୁଇଟି ଶୟମାସରୂପେ ଗ୍ରହଣକରିବାକୁ ହେବ । ସେ ମାସରେ ତଥ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଅର୍ଦ୍ଧଟି ପ୍ରଥମମାସର ତଥ୍ୟ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ଅର୍ଦ୍ଧଟିକୁ ଦ୍ଵିତୀୟମାସର ତଥ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣକୁ ହେବ । କେଣୁ ଯେଉଁଦିନ ତଥ୍ୟ ଶ୍ରାବଣକାଳକୁ ଥିବ ସେହିଦିନହିଁ ଦୁଇମାସର ଉକ୍ତତଥ୍ୟବିଷୟ ଶ୍ରାବଣ କରିବାକୁ ହେବ । ସେହିପରି ଯେଉଁଦିନ ଦେବକାର୍ଯ୍ୟର ଉପସାଧାରୀ ତଥ୍ୟ ରହିଥିବ ସେହିଦିନ ଦୁଇମାସର ବିଷୟ ଦେବକାର୍ଯ୍ୟ କରାଯିବ । ଯଥା- ଯଦି ମାର୍ଗଶିର-ମାସ ଶୟ ଦ୍ଵୟ ତେବେ ସେହି ଶୟ ମାସର ଆରମ୍ଭ ତଥ୍ୟ ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦା, ଯେଉଁ ଦିନ ପାଞ୍ଚଶ୍ରାବଣକାଳକୁ ଥିବ ସେହିଦିନହିଁ ମାର୍ଗଶିର ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାରେ ମୃତବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଗୌଷଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାରେ ମୃତବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ପାଞ୍ଚଶ୍ରାବଣ କରାଯିବ ।

ଉକ୍ତ ତଥ୍ୟ ଯେଉଁଦିନ ଏକୋଦ୍ଵିଷ୍ଟକାଳବ୍ୟାପିନୀ ହୋଇଥିବ ସେହିଦିନହିଁ ଉକ୍ତ ଦୁଇମାସର ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାରେ ମୃତବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଏକୋଦ୍ଵିଷ୍ଟ ବିଷୟ ଶ୍ରାବଣ କରାଯିବ ।

ଆଗାମିବର୍ଷମାନଙ୍କ ନମନ୍ତେ ଉକ୍ତ ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାର ଶ୍ରେଣୀକାଳ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମଅର୍ଦ୍ଧରେ ମୃତ ବା ଜାତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଶ୍ରାବଣ ବା ସ୍ଵନକ୍ଷେପ ମାର୍ଗଶିର ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାରେ ଏବଂ ଉକ୍ତ ଶୟମାସ ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାର ୨ୟ ଅର୍ଦ୍ଧରେ ମୃତ ବା ଜାତବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଶ୍ରାବଣ ବା ସ୍ଵନକ୍ଷେପ ଗୌଷ ଶୁକ୍ଳପ୍ରତିପଦାରେ କରାଯିବ । ଗତ ୧୮୭୫ ଶୟମାସରେ ଏହିପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଅଛି ।

ଆରବ୍ଧ୍ୟ ମଳମାସାତ୍ ପ୍ରାକ୍ କୃଚ୍ଛ୍ରସତ୍ରାଦିକଂ ଚ ଯତ୍ ।

ତତ୍ସମାପ୍ୟଂ ସାବନସ୍ୟ ମାନସ୍ୟାନତି ଲଙ୍ଘନାତ୍ ॥

ଆରମ୍ଭସ୍ୟ ସମାପ୍ତେଶ୍ଚ ମଧ୍ୟେ ଚେତ୍ ସ୍ୟାନ୍ମଲୀମ୍ଳୁଚଃ ।

ପ୍ରବୃତ୍ତମଖିଳଂ କାମ୍ୟଂ ତଦାନୁଷ୍ଠେୟମେବ ଚ^୧ ॥

କାରୀୟାଦି ଚ ଯତ୍ କାମ୍ୟଂ ତସ୍ୟାରମ୍ଭସମାପ୍ତେ ।

କାର୍ଯ୍ୟେ କାଳବିଲମ୍ବସ୍ୟ ପ୍ରତୀକ୍ଷାୟା ଅସମ୍ଭବାତ୍ ।

ଅନ୍ୟଗତିକଂ ନିତ୍ୟମଗ୍ନିହୋତ୍ରାଦି ନ त्यଜେତ୍ ॥

ଗତ୍ୟନ୍ତରଯୁତଂ ନିତ୍ୟଂ ସୋମଯାଗାଦି ବର୍ଜୟେତ୍ ।

^୨ଅଗତି ଗ୍ରହଣସ୍ନାନଂ ଜାତେଷ୍ଟିର୍ଗତିସଂଯୁତା ॥

ଦ୍ଵୟଂ ନୈମିତ୍ତିକଂ, ତସ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିତ୍ୟବନ୍ମତା ।

^୩ଶୁଦ୍ଧମାସମୃତାନାଂ ସ୍ୟାନ୍ମଲିନେ ପ୍ରଥମାବ୍ଦିକମ୍ ।

ମଳମାସମୃତାନାଂ ତୁ ମଳେ ସ୍ୟାଦାବ୍ଦିକାନ୍ତରମ୍^୪ ॥

(ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟକାରିକା)

୧) ସର୍ବତ୍ର ମଳମାସେ ସଗତିକଂ ଲାଞ୍ଜ୍ୟମ୍ । ଅଗତିକଂ କାମ୍ୟମପି ଅନୁଷ୍ଠେୟମ୍ ଇତି
ସାମାନ୍ୟତୋ ଯୁକ୍ତିଃ ।

୨) ଶୁଦ୍ଧମାସମୃତାନାଂ ବର୍ଷପୂର୍ତ୍ତିକାଳେ ଯଦି ମଳମାସ ଆଗଚ୍ଛତି ତଦା ମଳମାସେ
ଏବ ସମ୍ପିଠନାଦିବାର୍ଷିକସ୍ରାଦ୍ଧଂ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ । ମଳମାସମୃତାନାଂ ପ୍ରତ୍ୟାବ୍ଦିକଂ ସ୍ରାଦ୍ଧଂ
ବର୍ଷାନ୍ତରେପୁ ଶୁଦ୍ଧମାସେ କାର୍ଯ୍ୟମ୍ । ଯସ୍ମିନ୍ ବର୍ଷେ ସ ଏବ ମାସଃ ମଲିନୋ ଭବାତି ତଦା
ଶୁଦ୍ଧମାସେ ନ କୃତ୍ବା ମଳମାସେ ଏବ କୁର୍ଯାତ୍ ଯଦା ଶୁଦ୍ଧମାସେ ମଳମାସମୃତସ୍ୟ
ସ୍ରାଦ୍ଧଂ କ୍ରିୟତେ ତଦା କିମ୍ଭୂତେ ଶୁଦ୍ଧମାସେ? ଇତି ପ୍ରଶ୍ନେ ମଳବୈଶାଖଶୁକ୍ଳେ ମୃତସ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ-
ବୈଶାଖଶୁକ୍ଳେ । ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନ୍ତମାସାନୁସାରିଣାଂ ପକ୍ଷେ ମଳବୈଶାଖକୃଷ୍ଣାପକ୍ଷେ ମୃତସ୍ୟ
ଶୁଦ୍ଧବୈଶାଖକୃଷ୍ଣାପକ୍ଷେ ନତୁ ତଦୁତ୍ତରଜ୍ୟେଷ୍ଠକୃଷ୍ଣାପକ୍ଷେ । ତत्र संकल्पवाक्ये अमुके
मानि अमुके पक्षे इत्युच्चारणे मास विसम्वादात् । “मासपक्षतिथिस्पृष्टे

ସଂସର୍ପ, ଅଂକୃଷ୍ଣ ଓ ଅଧିମାସ ଏହି ତିନିମାସଯାକରେ ତିବାଦ୍ଵାଦି-
ଶୁକ୍ଳକର୍ମ କରାଯିବନାହିଁ । ସଂସର୍ପ ଓ ଅଂକୃଷ୍ଣ ଦୁହେଁ ଗ୍ରୋହ ଓ ସ୍ଵାର୍ଥକର୍ମ
କରିବେ ଶୁଦ୍ଧ । ମଳମାସ (ଅଧିମାସ)ର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଯଥା- ମଳମାସମଧ୍ୟରେ କାମ୍ୟ-
କର୍ମର ଆରମ୍ଭ କରାଯିବନାହିଁ ବା ସମାପ୍ତି କରାଯିବନାହିଁ । ଯଦି ମଳମାସ
ପୂର୍ବରୁ କାମ୍ୟକର୍ମ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିବ ତେବେ ମଳମାସ ପରେ ତାର

ମହାବୈଶାଖୀ

“ମେଷେର୍କେ କାମୁକେ ଜୀବେ ମକରସ୍ଥେଽଥବା ଦ୍ଵିଜେ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ରବିବାରେଣ ତୁଳାସ୍ଥେ ଚ ଶନୈଃଚରେ ॥

ଯୋ ତस्ମିନ୍ ଅଧିଷ୍ଠିତେଽହନି । ପ୍ର’ତ୍ୟବ୍ଦ’ ତୁ ତଥାଭୂତଂ କ୍ଷୟାହଂ ତସ୍ୟ ତଦ୍‌ବିଦୁଃ”
 ଇତି କ୍ଷୟାହଂସାଧକବ୍ୟାସବାକ୍ୟେନ ମାସସ୍ୟାପ୍ୟୁକ୍ତତ୍ଵାତ୍ । “ଅଧିମାସେ
 ବିପତ୍ତିଃସ୍ତେତ୍ ସୌରଂ ମାନଂ ସମାଶ୍ରୟେତ୍ । ସ ଏବ ଦିବସସ୍ତସ୍ୟ ଶ୍ରାଦ୍ଧପିଣ୍ଡୋଦକା-
 ଦିପୁ” । ତଥା-‘ଯସ୍ମିନ୍ ରାଶୀ ଗତେ ସୂର୍ଯ୍ୟେ ବିପତ୍ତିଃ ଯାତିମାନବଃ । ତଦ୍ରାଶାବେବ
 କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ପିତୃକାର୍ଯ୍ୟଂ ମୃତାହନି” ଇତିଶ୍ରାଦ୍ଧକଳ୍ପତରୁକ୍ତବଚନାଭ୍ୟାଂ ସୌରମାନୋ-
 ପଲକ୍ଷିତପୂର୍ବଭାବିବୈଶାଖକୃଷ୍ଣାପକ୍ଷେ ଏବ ଶ୍ରାଦ୍ଧଂ ଯୁଜ୍ୟତେ । ଅୟଂ ଚ ସର୍ବଦେଶସମା-
 ଚାରଃ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନ୍ତମାସାଶ୍ରୟିଣାମ୍ । ଏତାଦୃଶେ ବିଷୟେ ଭାଦ୍ରମଳକୃଷ୍ଣାପକ୍ଷ-
 ମୃତସ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାନ୍ତମାସପକ୍ଷମାଶ୍ରିତ୍ୟ ଆଶ୍ଵିନକୃଷ୍ଣାପକ୍ଷତ୍ଵେନ ବ୍ୟବହ୍ରିୟମାରୋ
 ପକ୍ଷେ ଶ୍ରାଦ୍ଧାଦିବିଧେୟମିତି ବ୍ରୁବନ୍ କାଳସାରକାରଃ ଭ୍ରାନ୍ତ ଏବ, “ମାସପକ୍ଷେ”ତି
 ବଚନସ୍ୟ “ଅଧିମାସେ ବିପତ୍ତିଃସ୍ତେତ୍ ସୌରଂ ମାନଂ ସମାଶ୍ରୟେ”ତିବଚନସ୍ୟ ଚ
 ବିରୋଧାତ୍ ।

ସମାପ୍ତି କରାଯିବ । ସାବନମାନରେ କୃତ୍ତ ପ୍ରଭୃତି କର୍ମ ଯଦି ମଳମାସ ପୂର୍ବରୁ
 ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥାଏ ତେବେ ସେଠାରେ ମଳମାସ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରତ ସମାପ୍ତି
 କରାଯାଇପାରିବ । ସୂଚକମୃତକାନ୍ଦ ଅଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟ ସାବନମାନରେ ପାଳିତ
 ଦେଉଥିବାରୁ ମଳମାସ ମଧ୍ୟରେ ତାର ଶୁଦ୍ଧିସମ୍ପାଦନରେ ବାଧା ନାହିଁ ।
 କୌଣସି ଆତ୍ମ୍ୟଦୈନିକାର୍ଯ୍ୟ ପଡ଼ିଲେ, ଯଥା ଅନାବୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଶମନ ନିମନ୍ତେ
 କାର୍ତ୍ତବୀରୀ ତାହା ମଳମାସ ମଧ୍ୟରେ କରାଯାଇ ପାରିବ । ଅନ୍ୟଥା ମାସେ
 ତଳାଳରେ ସମଗ୍ର ଫସଲ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ଏହିପରି ସମସ୍ତ ଆତ୍ମ୍ୟଦୈନିକ
 ଅବସ୍ଥାରେ ମଳମାସ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକର୍ମ କରାଯାଇପାରିବ । ମଳମାସରେ
 ଗ୍ରହଣ ପଡ଼ିଲେ ତାହା ଅଗତିକ ହେତୁ ତହିଁରେ ସ୍ଥାନଦାନାଦି କରାଯିବ ।
 ଜାତେଷ୍ଠି ସଗତିକ ହୋଇଥିବାରୁ ମଳମାସରେ କରାଯିବ ନାହିଁ ।

ଶୁକ୍ଳମାସରେ ମଉଥିବା ଲୋକର ପ୍ରଥମ ବାର୍ଷିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ବା ସପ୍ତିଶ୍ରଦ୍ଧ
 ଠିକ୍ ବାରମାସ ପୁରିଥିବା ବେଳକୁ ମଳମାସ ପଡ଼ିଥିଲେ ସେହି ମଳମାସରେହିଁ
 କରିବାକୁ ହେବ, ତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ବାର୍ଷିକଶ୍ରାଦ୍ଧ ମଳମାସରେ ହେବନାହିଁ ।

ବରୀଓ ଯୋଗଯୁକ୍ତେ ଚ ବିଶାଖର୍ଷେ ଯଦା ଶଶୀ ।

ମହଚ୍ଛନ୍ଦା ତଦା ଜ୍ୟେଷ୍ଠା କୋଟିସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହାଧିକା ॥

କୋଟିଜନ୍ମକୃତଂ ପାପଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ବା ଶ୍ରୀବୁଦ୍ଧୋତ୍ତମମ୍ ।

ମହାବୈଶାଖ୍ୟାଂ ମୁଞ୍ଚନ୍ତି ସ୍ନାନଂ କୃତ୍ବା ମହୋଦଧୌ” ॥ (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

ଯେଉଁମାନେ ମଳମାସ ମଧ୍ୟରେ ମରଥୁକ ଯଦି କେବେ ଯେଉଁମାସ ମଳମାସରୁପେ ଆସେ ତେବେ ସେମାନଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ମାସରେ ନ ହୋଇ ମଳମାସରେ ତାଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତି ଅନୁସାରେ ହେବ । ଏହି ଅସଂହାତ ଅଧି-ମାସରେ ମୃତ ଓ ଜାତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସୁନକ୍ଷତ୍ରୀ ପରବର୍ତ୍ତମାନଙ୍କରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମମାସରେ କରାଯିବ । ଯଥା ମଳବୈଶାଖଶୁକ୍ଳରେ ମରଥୁକା ଲୋକର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ବୈଶାଖଶୁକ୍ଳରେ ଓ ମଳବୈଶାଖ କୃଷ୍ଣରେ ମରଥୁକା ଲୋକର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ବୈଶାଖ-କୃଷ୍ଣପକ୍ଷରେ କରାଯିବ । ସୁନକ୍ଷତ୍ର ଏହି ନ୍ୟାୟରେ ପାଳିତ ହେବ ।

ଏହି ବିଷୟରେ କାଳସାରକାର ଗତାଧରଗୁଣଗୁଣଙ୍କ ମତରେ ଭଦ୍ରମଳକୃଷ୍ଣପକ୍ଷରେ ମରଥୁକା ଲୋକର ବାର୍ଷିକ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ମାସର ଆଶ୍ୱିନ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷରେ କରାଯିବ । ମୋମତରେ (ତେଜମା) ତାଙ୍କମତ ଦର୍ଶାନୁମାସ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଠିକ୍ ମାସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ମାସ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । କାରଣ କ୍ଷୟାତ୍ତ ନିରୁପକ “ମାସପକ୍ଷ ଉତ୍ପତ୍ତି” ବଚନରେ ମାସ ପକ୍ଷ ଉତ୍ପତ୍ତି ଅନୁସାରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମବିଷୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେବ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଭଦ୍ରମଳକୃଷ୍ଣରେ ମରଥୁକା ଲୋକର ଆଶ୍ୱିନ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ କଲେ ଗ୍ରୀଷ୍ମର ସଂକଳ୍ପ ବାକ୍ୟରେ ଅତ୍ୟ ଆଶ୍ୱିନେ ମାସ କୃଷ୍ଣ ପକ୍ଷେ ଇତ୍ୟାଦି କହିବାକୁ ହେବ । “ଭଦ୍ରୋ ମାସ କୃଷ୍ଣେ ପକ୍ଷେ” ବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ବକ୍ତା ବଚନର ବିରୋଧ ହେବୁ ଭଦ୍ରମଳକୃଷ୍ଣରେ ମରଥୁକା ଲୋକର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଭଦ୍ରକୃଷ୍ଣପକ୍ଷରେ ହିଁ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହି ନ୍ୟାୟ ସୁନକ୍ଷତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ଅଟେ ।

ମହାବୈଶାଖୀ

ମେଷରେ ରବି, ଧନୁ ବା ମଳରେ ବୃହସ୍ପତି ଭୁଲରେ ଶନି ଥିବା ସମୟରେ ଯଦି ବୈଶାଖପୂର୍ଣ୍ଣିମା ରବିବାରରେ ପଡ଼େ ଓ ସେହିନ ଦଶାଖ୍ୟା ନକ୍ଷତ୍ର ଓ ବରାହାନ ଯୋଗ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ତାହା ମହାବୈଶାଖୀ ସ୍ନାନ ଯୋଗ । ଉଦ୍ଧୃତରେ ମହାବୈଶାଖୀ ସ୍ନାନକର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ କୋଟିଏ ଜନ୍ମର ପାପ ନାଶଯାଏ ।

महाज्यैष्ठी

“ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्यगते रवौ ।
 पौर्णमासी ^१गुरौ ज्यैष्ठी महाज्यैष्ठीति सा स्मृता ॥
 महाज्यैष्ठ्यां तु यो गच्छेत् क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् ।
 व्रजेत् पदानि यावन्ति ऋतुतुल्यानि तानि तु ^२ ॥
 तत्र गत्वा हरेर्धाम्नि दृष्ट्वा श्रीपुरुषोत्तमम् ।
 विश्रम्य विधिवत् स्नायात् प्रतितार्थेषु वै क्रमात् ॥ (कूर्मपु.)

रोहिणीप्रतिपत्

“अनुमत्यामतीतायां प्रतिपद्रोहिणी शशी ।
 यदा भवति संयोगः कार्तिकान्ते ^३ विशेषतः ॥
 एवं ज्ञात्वा विशेषेण गन्तव्यं पुरुषोत्तमम् ।
 कोटिस ^१त्रिहितं पुण्यं स्नात्वा चैव महोदधौ” ॥ (अग्निपु.)
 “^२राकासम्पूर्णचन्द्रा स्यात् कलोनानुमतिः स्मृता ।
 पौर्णमासीदिने नष्टे शशिन्यनुमतिः स्मृता ॥

१) सन्निहितं क्षेत्रविशेषः ।

२) चतुर्दशीयुक्तपूर्णिमायां यदा सूर्यास्तमनात्पूर्वं चन्द्रमा उदेति सा अनुमतिः,
 यदा सूर्यास्तकाले सूर्यास्तमनसमनन्तरं वा चन्द्र उदेत् सा राका इति

ମହାଜ୍ୟୈଷ୍ଠୀ

ଜ୍ୟୈଷ୍ଠୀନକ୍ଷତ୍ରର ବୃହସ୍ପତି ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ଥିବେ, ରବି ଶେଷଶାନିକ୍ଷେପରେ
 ରହିଥିବେ, ସେ ସମୟରେ ଜ୍ୟୈଷ୍ଠପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଗୁରୁବାରରେ ପଡ଼ିଲେ ମହାଜ୍ୟୈଷ୍ଠୀ
 ସ୍ନାନଯୋଗ ହୁଏ । ତହିଁରେ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞାର୍ଥରେ ସ୍ନାନ
 କରିବାକୁ ଯିବା ଲୋକର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାତ୍ରକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଯଜ୍ଞ ସଦୃଶ ।

ଶେଷଶାନିପ୍ରତିପଦ

କାର୍ତ୍ତିକପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପର ପ୍ରତିପଦାବ୍ଦେ ଯଦି ଶେଷଶାନିକ୍ଷେପ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ କେବେ
 ସେ ସମୟରେ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମର ମନ୍ତ୍ରୋଦ୍ଧୃତସ୍ନାନ କଲେ ଗୋଟିଏ ସନ୍ନିବିଦ୍ୟା-
 ଶ୍ରୀପଦ ମିଳେ ।

पाठा 1) गुरुज्यैष्ठा- ख । 2) वै-कृत्यकोमुदीपाठः । 3) कार्तिके तु-क ।

रात्रिदृष्टे पुनस्तस्मिन् सैव राकेति कीर्त्तिता” । (वृद्धवसिष्ठः)

“पूर्वोदिते कलाहीने पौर्णमास्यां निशाकरे ॥

पूर्णिमानुमतिर्ज्ञेया पश्चादस्तमितार्क^१ का ।

यदा त्वस्तमियात् सूर्यः पूर्णश्चेन्दुरुपागमत् ॥

युगपत् सोत्तरा राका तदा भवति पूर्णिमा” ॥

महोदध्यमावास्या

“मार्गे मासि सिनीवालर्यां सागरे यत्र कुत्रचित् ।

स्नात्वाश्वमेधावभृथस्नानस्य लभते फलम् ॥

विशाखायास्तुरीयांशे सचन्द्रे च गते रवौ ।

तथा मैत्रगते भानौ षड्गुणं^२ तत्फलं स्मृतम्^३ ॥

निष्कर्षः । अनयोर्निर्वचनं मत्स्यब्रह्माण्डयोः—

“यस्मात्तामनुमन्यन्ते पितरो दैवतैः सह ।

तस्मादनुमतिर्नाम पूर्णिमा प्रथमा स्मृता ॥

वायुपुराणे तु यस्मात्तामनु पश्यन्तीति विशेषः ५६-३८ । अतथ्यं राजते

यस्यां पौर्णमास्यां निशाकरः । रश्मनाच्चैव चन्द्रस्य राकेति कवयो विदुः ।

इति वायुपुराणे ५६-३९ ।

मुद्रित देवापुराणेऽपि—“पूर्वोदिते कलाभिन्ने पौर्णमास्यां निशाकरे ।

पूर्णिमानुमतिर्ज्ञेया यश्चास्तमितभास्करे । ३ । यस्मात्तामनुमन्यन्ते देवताः

पितृभिः सह । तस्मादनुमतिर्नाम पूर्णिमा प्रथमा स्मृता । ४ । यदा

चास्तमिते सूर्ये पूर्णचन्द्रस्य चोदगमः । युगपत् सोत्तरा राका तदानुमति-

पूर्विका । ५ । राकां तामनुमन्यन्ते देवताः पितृभिः सह । रश्मनाच्चैव

चन्द्रस्य राकेति कवयो ब्रुवन्” इति ४४-६ ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

पाठा. १) पश्चास्तमितभास्करा-व, ड, भ. २) फलमश्नुते-ख, ग, ड, भ. ३) तथैवेन्द्रगते सूर्ये षड्गुणात् षड्गुणं फलम्-ख, ग, भ पुस्तकेषु

अधिकः पाठः ।

ସୋମବारे विशेषेण सायुज्यफलदा कुहूः ।

महाज्यैष्ठ्यां च यत् पुण्यमस्यामेव हि तत्समम् ॥ (कूर्मपु.)

या पूर्वा अमावास्या सा सिनीवाली या उत्तरा सा कुहूरिति ।

‘दृष्टचन्द्राममावास्यां सिनीवालीं प्रचक्षते ।

एतामेव कुहूं प्राहूर्नष्टचन्द्रां महर्षयः’ ॥ बृहद्वसिष्ठः)

‘दृष्टचन्द्रा सिनीवाली नष्टचन्द्रा कुहूर्मता’ । (व्यासः)

चतुर्दशीमिश्रा सिनीवाली प्रतिपन्मिश्रा कुहूः ।

अर्द्धोदयामावास्या

‘अमार्कपातश्रवणैर्युक्ता चेत् पुण्यमाधयोः ।

¹अर्द्धोदया सा विज्ञेया कोटिसूर्यग्रहैः समा ॥

तस्मिन् काले च गन्तव्यं राजेन्द्र पुरुषोत्तमम् ।

सागरे विधिवत् स्नात्वा दृष्ट्वा नारायणं प्रभुम् ॥

कोटिजन्मार्जितं पापं नाशयेत् तत्क्षणाद् ध्रुवम् ।

स्नानं दानं तथा जप्यमक्षय्यफलभाग् भवेत्’ ॥ (महाभारते)

ମହୋଦଧି ଅମାବାସ୍ୟା

ବହୁଦ୍ରବ୍ୟାୟୁକ୍ତ ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନୀକାଳୀ ଓ ପ୍ରତିପଦାୟୁକ୍ତ ଅମାବାସ୍ୟା କୃଷ୍ଣ ଅଷ୍ଟି । ମାର୍ଗଶିରମାସର ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ସ୍ନାନର ସମ୍ଭାବନା କଲେ ଅଶୁଭ ଯଥାସମ୍ଭାବନାରେ ଫଳ ମିଳେ । ଭଗବାନକ୍ଷତ୍ରର ଫଳ ଅଂଶରେ ରବି ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ଏକତ୍ର ରହିଥିଲେ କିମ୍ବା ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନୁରାଧା(ମୈଷ) ଲକ୍ଷ୍ମଣରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତୁଷ୍ଟ ଫଳ ମିଳେ । ଚକ୍ରରେ ଯୋମକାର ଯୋଗରେ ମୁକ୍ତିଫଳ ଓ ୧୩ ଗୋଟି ମହାଜ୍ଞେଷୁର ଫଳ ମିଳେ ।

ଅର୍ଦ୍ଧୋଦୟାମାବାସ୍ୟା

ଗୌଷ ବା ମାଘମାସର ଅମାବାସ୍ୟା ଯଦି ରବିକାର ବ୍ୟତୀତ ଯୋଗ ଓ ଶୁକ୍ଳାନକ୍ଷତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ତେବେ ତାକୁ ଅର୍ଦ୍ଧୋଦୟାମାବାସ୍ୟା ବୋଲିଥାଏ ଏବଂ ତାହା କୋଟିଏ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ସମାନ । ଉକ୍ତ ଯୋଗରେ ଶ୍ରୀଗୁରୁସୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଇ ମହୋଦଧିରେ ବସୁଧୂବକ ସ୍ନାନ କର

ପାଠା. 1) ଅର୍ଦ୍ଧୋଦୟ: ସାବିତ୍ତେୟ: କୋଟିସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହै: ସମ:- ଙ ।

ପାପନାଶିନ୍ୟେକାଦଶୀ

“ପୁନର୍ବସୀ ଦେବଗୁରୀ ନିଶାକରେ, ନିଶେଶବारेऽमरपूज्यके ¹तथा ।

कुम्भे रवौ मत्स्यगते बृहस्पत।-वेकादशी स्यात् किल पापनाशिनी ॥

‘क्षारोदके वा ह्यवगाह्य यो नरः, सम्पूज्य कृष्णं ² रजनीमुपोषितः ।

एतेन पापं दशजन्मभिः कृतं, जेह्नीयते तस्य सहस्रमाशु ² तत्” ॥

(ब्रह्माण्डपु)

गोविन्दद्वादशी

‘³कुम्भस्थे भास्करे राजन् मकरे चाङ्गिरःशनी ।

द्वादशी शुक्लपक्षस्य पुष्यर्क्षे यदि जायते ॥

୧) କ୍ଷାରୋଦକେ- ମହୋଦଧୀ ।

୨) କୃଷ୍ଣାଂ- ଜଗନ୍ନାଥମ୍ ।

୩) ସାମାନ୍ୟଗୋବିନ୍ଦଦ୍ଵାଦଶୀ ଉକ୍ତା କାଳସାରୋଦ୍ଧୃତ ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମେ—“ଫାଲ୍‌ଗୁନାମଳପକ୍ଷସ୍ୟ
ପୁଷ୍ୟର୍କ୍ଷେ ଦ୍ଵାଦଶୀ ଯଦି । ଗୋବିନ୍ଦଦ୍ଵାଦଶୀ ନାମ ମହାପାତକନାଶିନୀ ନ । ଚାତ୍ର
ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରନିୟମ: ॥ ଗ୍ରନ୍ଥୋକ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦଦ୍ଵାଦଶୀ ପ୍ରକାରଦ୍ଵୟं ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରେ
ଏବଂ ; ସାମାନ୍ୟତଃ ଫାଲ୍‌ଗୁନଶୁକ୍ଳଦ୍ଵାଦଶ୍ୟାଂ ଗୋବିନ୍ଦସ୍ୟ ଅର୍ଚ୍ଚନାପ୍ରସିଦ୍ଧ୍ୟା ତସ୍ୟା
ଗୋବିନ୍ଦଦ୍ଵାଦଶୀସଂଜ୍ଞା । ଯଥାମହାଭାରତେ—

“तथैव फाल्गुने मासि गोविन्देति च पूजयन् ।

अतिरात्रमवाप्नोति सौमलोकं च गच्छति” ॥ अनुशा (୧୦୧-୬)

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନକଲେ କୋଟିଏ ଜନ୍ମର ପାପ ନଷ୍ଟହୁଏ । ସେହିପରି
ଦାନ ଓ କର୍ମରୁ ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷୟକଲ ମିଳେ ।

ପାପନାଶିନୀ ଏକାଦଶୀ

ସୁନବସୁନକ୍ଷତ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ବୃହସ୍ପତି ଥିବେ, ସୋମବାର ବା ଗୁରୁବାର
ହୋଇଥିବ, ରବି କୁମ୍ଭରେ ଥିବେ, କେବେ ତାକୁ ପାପନାଶିନୀ ଏକାଦଶୀ
ଯୋଗ ବୋଲିଯାଏ । ଉକ୍ତ ଯୋଗ ଥାଇ ବୃହସ୍ପତି ମୀନରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ
ପାପନାଶିନୀ ଯୋଗ ହୁଏ । ଏ ଯୋଗରେ ଗଣିତୁ ଉପବାସ କରି ସମୁଦ୍ରସ୍ନାନ
କରି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ (କୃଷ୍ଣ)ଙ୍କ ଦର୍ଶନକଲେ ଦଶଜନ୍ମର ପାପ ଲେପହୁଏ ।

ପାଠା. ୧) ଥବା- ସ, ଙ, ଙ. ୨) ମାଶୁଭେ- ଗ । ସମସ୍ତମାଶୁଚେତ୍-ଙ, ଙ. ।

ଗୋବିନ୍ଦଦ୍ଵାଦଶୀ ନାମ ମହାପାତକନାଶିନୀ ।

ତस्यां କୃତ୍ଵୋଦ୍ଧିଷ୍ଠାନାମ୍ ଦୃଷ୍ଟା ଚ ପୁରୁଷୋତ୍ତମମ୍ ॥

ତ୍ରयोदशमहाज्यैष्ठ्याः फलं प्राप्नोति मानवः” ॥ (ब्रह्माण्डपु.)

प्रकारा^१न्तरेण गोविन्दद्वादशी—

“^१फाल्गुनस्यामले पक्षे कुम्भस्थे दिवसाधिपे ।

जीवे धनुषि योगे च शोभने रविवासरे ॥

पुण्यर्क्षे यदि सम्पूर्णा गोविन्दद्वादशी स्मृता ।

गोविन्दद्वादशीं प्राप्य गच्छेच्छ्रीपुरुषोत्तमम् ॥

व्रतमापूर्य्य तत्रैव विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।

महाज्यैष्ठ्या दशगुणं फलं प्राप्नोति मानवः” ॥ (ताक्षश्रु.)

वारुण्यादियोगः

“^२वारुणेन समायुक्ता मर्धौ कृष्णत्रयोदशी ।

୧) दिवसाधिपे सूर्ये, जीवे बृहस्पती ।

୨) वारुणेन— शतभिषानक्षत्रेण । मर्धौ पूर्णिमान्तचैत्रमासि ।

ଗୋବିନ୍ଦଦ୍ଵାଦଶୀ

ସୂର୍ଯ୍ୟ କୁମ୍ଭରେ ଥିବେ, ଶନି ଓ ବୃହସ୍ପତି ମକରରେ ଥିବେ, ଶୁକ୍ଳ-
ଦ୍ଵାଦଶୀରେ ଯଦି ପୁଷ୍ୟାନକ୍ଷତ୍ର ଯୋଗହୁଏ ତେବେ ଗୋବିନ୍ଦଦ୍ଵାଦଶୀ ହୁଏ ।
ସେଥିରେ ମହାଦେବପ୍ନାନପୂର୍ବକ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦର୍ଶନ କଲେ ତେରଗୋଟି
ମହାଜ୍ୟୈଷ୍ଠୀର ଫଳ ମିଳେ ।

ଅଥବା ଗଦି କୁମ୍ଭରେ ଓ ବୃହସ୍ପତି ଧନୁରେ ଥିବେ, ଫାଲ୍‌ଗୁନଶୁକ୍ଳ-
ଦ୍ଵାଦଶୀରେ ଶୁଭଯୋଗ ଓ ରବିବାର ପଡ଼ୁଥିବ, ତେବେ ଗୋବିନ୍ଦଦ୍ଵାଦଶୀ
ଯୋଗ ହୁଏ । ସେଥିରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମନକ୍ଷତ୍ରରେ ମହାଦେବପ୍ନାନ ଓ
ଜଗନ୍ନାଥଦର୍ଶନାଦି ବ୍ରତ ପୂର୍ଣ୍ଣକଲେ ଦଶଗୋଟି ମହାଜ୍ୟୈଷ୍ଠୀର ଫଳ ମିଳେ ।

ବାରୁଣୀ

ଚୈତ୍ରମାସର କୃଷ୍ଣପଦ୍ମାଦଶୀରେ ଶତଭିଷା ନକ୍ଷତ୍ର ପଡ଼ିଲେ ଗଙ୍ଗାରେ
ବାରୁଣୀପ୍ନାନଯୋଗ ହୁଏ । ତାହା ୧୦୦ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ସହିତ ସମାନ ।

पाठा. 1) प्रकारान्तरमाह— भ ।

ଗଞ୍ଜାୟାଂ ଯଦି ଲଭ୍ୟେତ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣତଃ ସମା ॥

ଶନିବାରସମାୟୁକ୍ତା ସା ମହାବାରୁଣୀ ସ୍ମୃତା ।

ଗଞ୍ଜାୟାଂ ଯଦି ଲଭ୍ୟେତ କୋଟିସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହେଃ ସମା ॥

ଶୁଭଯୋଗସମାୟୁକ୍ତା ଶନୌ ଶତଭିଷା ଯଦି ।

ମହାମହେତିବିଦ୍ୟାତା ତ୍ରିକୋଟିକୁଳମୁଦ୍ଧରେତ୍ । (ସ୍କନ୍ଦପୁ.)

କୁଳ-ପୁରୁଷ: । ରାତ୍ରାବପି ଗଞ୍ଜାୟାଂ ବାରୁଣ୍ୟାଦି ସ୍ନାନଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

“ଦିବାରାତ୍ରୀ ତୁ ସନ୍ଧ୍ୟାୟାଂ ଗଞ୍ଜାୟାଂ ତୁ ପ୍ରସଞ୍ଜତଃ ।

ସ୍ନାତ୍ବାଶ୍ଚମେଘଜଞ୍ଜୁ ଷ୍ଟୁତ୍ୟଂ ଗୃହେଷ୍ଟ୍ୟୁଦ୍ଧୃତ ତଞ୍ଜଜ୍ଞତଃ” ॥ ଇତି(ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପୁ.)

ବଚନାତ୍ ।

“ମହାନିଶା ତୁ ବିଞ୍ଜୟା ମଧ୍ୟମଂ ପ୍ରହରଦ୍ବୟମ୍ ।

ତସ୍ୟାଂ ସ୍ନାନଂ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ କାମ୍ୟନୈମିତ୍ତିକାଦୃତେ” ॥ (ଦେବଲ:)

ଅତ୍ର ନୈମିତ୍ତିକପଦଂ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣାଦିପରଂ ନ ଯୋଗସ୍ନାନପରମିତି କାଳସାରେ ।
 ବସ୍ତୁତସ୍ତୁ ମହାନିଶାୟାଂ ଯୋଗସ୍ନାନଂ ନ ସମୀଚୀନମ୍ । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବାକ୍ୟେ ରାତ୍ରିପଦମ୍
 ଶ୍ରେଣୀଦିପରଂ ତତ୍ର ସାମାନ୍ୟତଃ ସ୍ନାନମ୍ୟ ବିହିତତ୍ବାତ୍ ।

ମହାବାରୁଣୀ

ବାରୁଣୀଯୋଗରେ ଯଦି ଶନିବାର ପଡ଼େ ତେବେ ମହାବାରୁଣୀ ହୁଏ ।
 ତହିଁରେ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନକଲେ କେ ଟିଏ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣର ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନଫଳ ମିଳେ ।

ମହାମହାବାରୁଣୀ

ଉକ୍ତ ଯୋଗରେ ଶୁଭଯୋଗ ପଡ଼ିଲେ ମହାମହାବାରୁଣୀ ହୁଏ । ତାହା
 ତନୁକୋଟିକୁଳ ଉଦ୍ଧାରକରେ ।

ସ୍ନାନକାଳ

ରାତିର ମଧ୍ୟମ ଦୁଇଟି ପ୍ରହର ମହାନିଶା ଅଟେ । ଏହି ମହାନିଶାରେ
 କାମ୍ୟ ଓ ନୈମିତ୍ତିକ ସ୍ନାନ କରାଯାଇପାରିବ ବୋଲି କାଳସାଗରୀର ସୂଚକ
 ଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର କାଳସାଗରୀର ଗଦ୍ୟର ଗଜଗୁରୁ ଯୋଗସ୍ନାନ ବାସିରେ
 ବସେସ୍ନାନ ଦୁଇଟି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଅରୁଣୋଦୟ
 ସମୟ । ବସୁଧା ଅରୁଣୋଦୟକାଳରୁ ସ୍ନାନ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିବାରୁ ଉକ୍ତକାଳ
 ଠାରୁ ଦଶାଶ୍ରମ ମଧ୍ୟରେ ଯୋଗସ୍ନାନ ବସେସ୍ନାନ ।

ଇତ୍ୟତ୍ର ମହାନିଶାୟାମପି କାମ୍ୟନୈମିତ୍ତିକସ୍ନାନଂ

ପୌଷଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମ୍ୟାଂ ବୁଧବାରଯୋଗେ ଭଦ୍ରାଷ୍ଟମୀସ୍ନାନଯୋଗ: ପୂର୍ବମୁକ୍ତ: । ସମ୍ପ୍ରତି
ପ୍ରସଂଜ୍ଞାଦପରେଽପି ସ୍ନାନଯୋଗା: ପ୍ରଦର୍ଶ୍ୟନ୍ତେ । ଯଥା କୃତ୍ୟକୌମୁଦ୍ୟାଂ ସିଂହବୃହସ୍ପତୀ
ଗୋଦାବରୀସ୍ନାନଯୋଗ: । ତତ୍ର ଶିବପୁରାଣେ—

“ବୃହସ୍ପତିରିୟଦା ସିଂହେ ନିମଗ୍ନେ ସଂକ୍ରମିଷ୍ୟତି ।

ତସ୍ମିନ୍ କ୍ଷଣେ ତସ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ତ୍ବଂ ହି ପୂଜ୍ୟା ଭବିଷ୍ୟସି ॥

ତତୋ ଗୋଦାବରୀବାପୀସଂଯୋଗେ ସ୍ନାନମୁଚ୍ଚମମ୍ ।

ଯେ କୁର୍ବନ୍ତି ନରା ଧନ୍ୟା ବ୍ରହ୍ମଲୋକମବାप्नुୟୁ:” ॥ ଇତି

ବ୍ରାହ୍ମେଽପି— “ଷଷ୍ଠିବର୍ଷସହସ୍ରାଣି ଭାଗୀରଥ୍ୟବଗାହନମ୍ ।

ସକୃଦ୍ ଗୋଦାବରୀସ୍ନାନଂ ସିଂହଯୁକ୍ତେ ବୃହସ୍ପତୀ” ॥ (ବ୍ରହ୍ମପୁ. ୧୦୬-୮୪)

ଏକାମ୍ରକ୍ଷେତ୍ରେ ବିଶେଷ: ଉକ୍ତ: କୃତ୍ୟକୌମୁଦ୍ୟାମ୍—

“ହେଲୟା ଶ୍ରଦ୍ଧୟା ବାପି ଯଥୈକାମ୍ରବନେ ମମ ।

ଦର୍ଶନଂ କୋଟିଯଜ୍ଞାନାଂ ଫଳଦଂ ନାତ୍ର ସଂଶୟ: ॥

ଗୋଦାବରୀ ଗୋମତୀ ଚ କୃଷ୍ଣା ଚୈବ ପୁନ: ପୁନା ।

ବ୍ରାହ୍ମୀ ରେବା ଚ କାବେରୀ ତତୋ ବୈତରଣୀ ସ୍ମୃତା ॥

ଜାହ୍ନବୀ ଚ ତତ: ପ୍ରୋକ୍ତା ତତୋ ଗନ୍ଧବହା ସଚ୍ଚିତ୍ ।

ଇତ୍ୟେତା ଦଶ ଧାରାଞ୍ଚ ସନ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରେ ମୁରାଚ୍ଚିତେ ॥ ଇତି

ଉଦ୍ରାଶ୍ଟମୀ

ଗୌଷଶୁକ୍ଳଅଷ୍ଟମୀରେ ବୁଧବାର ପଡ଼ିଲେ ଉଦ୍ରାଶ୍ଟମୀ ସ୍ନାନଯୋଗ

ହୁଏ ।

॥ (ଅନ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରୁ ସଂଗୃହୀତ ସ୍ନାନଯୋଗ)

ଗୋଦାବରୀସ୍ନାନ

ସିଂହ ବୃହସ୍ପତିରେ ଗୋଦାବରୀରେ ସ୍ନାନକଲେ ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତିହୁଏ ।

ସିଂହବୃହସ୍ପତିରେ ଏକାମ୍ରକ୍ଷେତ୍ରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ନାନଦର୍ଶନାଦିଦ୍ୱାରା ପୁଣ୍ୟ ଲଭ
ହୁଏ, ଯେଣୁ ଗୋଦାବରୀ, ଗୋମତୀ, କୃଷ୍ଣା, ପୁନଃପୁନା, ବ୍ରାହ୍ମୀ, କେବା,
କାବେରୀ, ବୈତରଣୀ, ଜାହ୍ନବୀ ଓ ଗନ୍ଧବହା ଏଗୁଡ଼ିକ ଦଶଗୋଟି ଧାରା
ହେତାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ।

ପ୍ରतीयତେ^୧ ।

କୃଷ୍ଣାସ୍ନାନଯୋଗଞ୍ଚୋକ୍ତସ୍ତତ୍ରୈବ କନ୍ୟାବୃହସ୍ପତୀ—

“କନ୍ୟାଂ ଗତେ ଦେବଗୁରୌ କୃଷ୍ଣାସ୍ନାନଂ କରୋତି ଯ: ।

ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟାଦି ପାପାନି କୁଳକୋଟିଂ ସମୁଦ୍ଧରେତ୍ ॥

କାବେରୀ ତୁଙ୍ଗଭଦ୍ରା ଚ କୃଷ୍ଣାବେରୀ ଚ ଗୌତମୀ ।

ଭାଗୀରଥୀ ଚ ହ୍ୟେତାସ୍ତୁ ପଞ୍ଚ ଗଞ୍ଜା: ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତା:

ତତ୍ର ସଞ୍ଜମର୍ତ୍ତାନମାହ ଶତାନନ୍ଦ:—

ଶ୍ରବଣେ ସଞ୍ଜମା: ପୁରୀୟା: କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରସମା: ସ୍ମୃତା: ।

ବିଶେଷାଦ୍ ବୁଦ୍ଧସଂଯୁକ୍ତେ ତୃତୀୟାୟାଂ ବିଶେଷତ: ॥ ଇତି

ବିଜୟସମ୍ପ୍ରମୀତ୍ନାନମୁକ୍ତଂ ବ୍ରହ୍ମାପୁରାଣେ—

“ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷସ୍ୟସମ୍ପ୍ରମ୍ୟାଂ ଯଦାଦିତ୍ୟଦିନଂ ଭବେତ୍ । ୨୧/୨୬

ସମ୍ପ୍ରମୀ ବିଜୟା ନାମ ତତ୍ର ଦତ୍ତ ମହାଫଳମ୍ ॥

ସ୍ନାନଂ ଦାନଂ ତପୋ ହୋମ ଉପବାସସ୍ତଥୈବ ଚ । ୨୨/୩୦

ସର୍ବଂ ବିଜୟସମ୍ପ୍ରମ୍ୟାଂ ମହାପାତକନାଶନମ୍” ॥ ଇତି ।

କୃଷ୍ଣାସ୍ନାନ

କୃଷ୍ଣାସ୍ନାନ କନ୍ୟାବ୍ରତରେ ଥିବାସମୟରେ କୃଷ୍ଣାସ୍ନାନର ସ୍ନାନକଲେ
କୋଟିଏ ପୁରୁଷ ଉଦ୍ଧାର ପାଆନ୍ତି ।

ସଂଗମସ୍ନାନ

ଶ୍ରବଣାନନ୍ଦପୁର ନଦୀସଙ୍ଗମରେ ସ୍ନାନକଲେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର (ବାସ) ଭୂଲ୍ୟ
ଫଳଲଭ ହୁଏ । ଶ୍ରବଣା ସହ ବୃଥକାର ଯୋଗ ହେଲେ ଫଳ ଅଧିକ ।
ଚର୍ଚ୍ଚିରେ ତୃଣପୁ। ପଡ଼ିଲେ ଫଳ ଆଉ ଅଧିକ ହୁଏ ।

ବିଜୟସମ୍ପ୍ରମୀସ୍ନାନ

ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷରେ ରବିବାର ପଡ଼ିଲେ ତାକୁ ବିଜୟସମ୍ପ୍ରମୀ ବୋଲାଯାଏ ।
ଚର୍ଚ୍ଚିରେ ସ୍ନାନ, ଦାନ, ହୋମ, ଉପବାସପ୍ରଭୃତି କଲେ ମହାପାତକ ନାଶ
ପାଏ ।

ପାଠା. ୧) “ଚୈତ୍ରାସିତେ ବାହ୍ୟାକ୍ଷୟୋଗେ ତ୍ରୟୋଦଶୀ ସୂର୍ଯ୍ୟସୁତସ୍ୟବାରେ ।

ଯୋଗେ ଶୁଭେ ସ୍ୟାତ୍ କରଣୋ ଗରଞ୍ଚ ଗଞ୍ଜାଜଳେର୍ଗ୍ରହକୋଟିତୁଲ୍ୟା” ॥

ଇତ୍ୟାଦିକ:- ଖ ।

ଗ୍ରହଣମ୍

ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପ୍ରତିପତ୍ ସନ୍ଧୌ ରାତୁ: ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣମଣ୍ଡଳମ୍ ।

ବିଦ୍ୟାକର ବାଜପେୟିଚରଣୈ: ସ୍ନାନଯୋଗା ଉକ୍ତା ନିତ୍ୟାଚାରପଦ୍ଧତୌ (ପୃ୧୨୩)

ମନ୍ଦେ ଚାର୍କେ ଗୁରୌ ବାପି ବାରେଷ୍ଠେତେଷୁ ଚୈତ୍ରିକୀ ।

ସ୍ନାତ୍ବାଶ୍ଚମେଧିକମ୍ ପୁଣ୍ୟମ୍ ଲଭତେ ତତ୍ର ମାନବ: ॥

ଅହସ୍ପୃଶି ତିଥିଃ ସ୍ନାନମ୍ ଦାନମ୍ ଚ ଜପ ଏବ ଚ ।

ସହସ୍ରଗୁଣିତମ୍ ପ୍ରାହୁରିଦମେବ ଦିନଧ୍ୟାୟେ ॥ ଇତି

ମହାମାଘୀ—

ମେଷପୃଷ୍ଠେ ଯଦା ସୌରିଗୁରୁ: ସିଂହେ ଚ ଚନ୍ଦ୍ରମା: ।

ଭାସ୍କରେ ଅବଶ୍ୟାମଧ୍ୟେ ମହାମାଘୀତି ସା ସ୍ମୃତା ॥

କାଳସାରେଽପି —

“ବୁନର୍ବସୁବୁଧୋପେତା ଚୈତ୍ରେ ମାସି ସିତାଷ୍ଠମୀ ।

ତସ୍ୟାମ୍ ନଦୀଷୁ ସ୍ନାନେନ ବାଜପେୟଫଳମ୍ ଲଭେତ୍ ॥

ସପ୍ତମୀ ବୁଧବାରେଣ ବୁଧବାରେଣ ଚାଷ୍ଠମୀ ।

ଚୈତ୍ରୀସ୍ନାନ

ଶନି ରବି କିମ୍ବା ଗୁରୁକାରରେ ଚୈତ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପଡ଼ିଲେ ଚର୍ଦ୍ଦ୍ଦିରେ ଚୈତ୍ରୀସ୍ନାନରେ ଅଶ୍ୱମେଧପଳ ମିଳେ ।

ସ୍ୟଦ୍ବସ୍ତୁକ୍

ସ୍ୟଦ୍ବସ୍ତୁକ୍ ତଥା ବା ଦିନଷଷ୍ଠରେ ସ୍ନାନଦାନାଦି କଲେ ସଦ୍ବସ୍ତୁଗୁଣ ପୁଣ୍ୟ ଲଭନ୍ତି ।

ମହାମାଘୀ

ମେଷପୃଷ୍ଠରେ ଶନି, ସିଂହରେ ଗୁରୁ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ରବଣା ମାସରେ ରବି ରହିଲେ ମାଘପୂର୍ଣ୍ଣିମାକୁ ମହାମାଘୀ ବୋଲାଯାଏ ।

ନନ୍ଦୀସ୍ନାନ

ଚୈତ୍ରଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀରେ ପୁନର୍ବସୁନକ୍ଷତ୍ର ଓ ବୁଧକାର ପଡ଼ିଲେ ଚର୍ଦ୍ଦ୍ଦିରେ ନନ୍ଦୀମାସରେ ସ୍ନାନକଲ ବାଜପେୟପଳ ମିଳେ ।

‘‘ग्रसते चन्द्रमर्कं च दर्शप्रतिपदन्तरा’’ ॥ (वृद्धगार्ग्यः)

अङ्गारकदिने प्राप्ते चतुर्थी वा चतुर्दशी ।

सोमवारे त्वमावास्या सूर्यपर्वशताधिका’’ ॥ इति

तथा— ‘‘गुरुवारेऽप्यमावास्या अश्वत्थच्छायवारिणा ।

स्नानं प्रयागस्नानेन समं पातकनाशनम् ॥ इति

करतोयायां स्नानयोगः—

करतोयाजलं प्राप्य यदि सोमयुता कुहूः ।

अरुणोदयवेलायां सूर्यग्रहशतैः समा ॥

गङ्गायां स्नानयोगमाह व्यासः शीतातपश्च—

अमावास्यां भवेद् वारो यदि भूमिसुतास्य वै ।

गोसहस्रफलं दद्यात् स्नानमात्रेण जाह्नवी ॥

सिनीवाली कुहूर्वापि यदि सोमदिने भवेत् ।

गोसहस्रफलं दद्यात् स्नानं यन्मौनिना कृतम् ॥ इति

ମଙ୍ଗଳଚତୁର୍ଥୀ ଆଦି ସ୍ନାନ

ବୁଧବାର ସପ୍ତମୀ ବା ଅଷ୍ଟମୀ ପଡ଼ିଲେ, ମଙ୍ଗଳବାରରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବା
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ପଡ଼ିଲେ କିମ୍ବା ସୋମବାରରେ ଅମାବାସ୍ୟା ହେଲେ ତାହା ଶତ
ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରସ୍ତରରୁ ଅଧିକ ଅଟେ ।

ଅଶ୍ଟାଦଶାୟାସ୍ନାନ

ଗୁରୁବାଦୟୁକ୍ତ ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଅଶ୍ଟାଦଶକୃଷ୍ଣର ଗୁରୁ ପଡ଼ିଥିବା କଳରେ
ମୁନିକଲେ, ସେ ସ୍ନାନ ପ୍ରୟାଗସ୍ନାନରୁ ମାନକ ନାଶକରେ ।

କରତୋୟାନୟାରେ ସ୍ନାନଯାଗ

ସୋମବାଦୟୁକ୍ତ ଅମାବାସ୍ୟାରେ କରତୋୟାରେ ସ୍ନାନକଲେ ଶତ-
ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରସ୍ତରର ଫଳ ମିଳେ ।

ସହସ୍ରଗୋଦାନଫଳକ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ

ସୋମବାର କିମ୍ବା ମଙ୍ଗଳବାରରୁ ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଗଙ୍ଗାରେ
ସ୍ନାନକଲେ ଗୋ ସହସ୍ର ଦାନର ଫଳ ମିଳେ ।

୧ "ପ୍ରସ୍ୟମାନେ ଭବେତ୍ ସ୍ନାନଂ ଗ୍ରସ୍ତେ ହୋମୋ ବିଧୀୟତେ ।

ମୁଚ୍ୟମାନେ ଭବେଦ୍ଧାନଂ ମୁକ୍ତୌ ସ୍ନାନଂ ବିଧୀୟତେ ॥

୨ "ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହେ ତୁ ନାଶନୀୟାତ୍ ପୂର୍ବଂ ଯାମଚତୁଷ୍ଟୟମ୍ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହେ ତୁ ଯାମାଂସ୍ତ୍ରୀନ୍ ବାଲବୃଦ୍ଧାତୁରୈବିନା" (ସ୍ମୃତି:)

୩ ଅପରାହ୍ଣେ ନ ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ନ ତୁ ସଞ୍ଜ୍ଵେ ।

ଭୁଞ୍ଜୀତ ସଞ୍ଜ୍ଵେ ଚେତ୍ ସ୍ୟାନ୍ନ ପୂର୍ବଂ ଭୁକ୍ତିମାଚରେତ୍" ॥ (ମତ୍ସ୍ୟପୁ.)

"ଗ୍ରସ୍ତୋଦଧେ ବିଧ୍ୟୋ: ପୂର୍ବଂ ନାହର୍ଭୋଜନମାଚରେତ୍" । (ବସିଷ୍ଠ:)

"ଗ୍ରସ୍ତାବେବାସ୍ତଗମ^୧ନଂ ରବୀନ୍ଦୁଃ ପ୍ରାପ୍ନୁତୋ ଯଦି ॥

୧ ଗ୍ରହଣେ ପର୍ବଭାଗେ ଗ୍ରାସ: ପ୍ରତିପଦ୍ଧାଗେ ମୁକ୍ତିଃ, ତयो: ସନ୍ଧିସ୍ତ୍ର ପରମଗ୍ରାସକାଳ
ଇତି ସାର: ।

ଗ୍ରହଣେ ସ୍ନାନଦାନାଦି ବିଧୀୟତେ—“ରାହୁଦର୍ଶନସଂକ୍ରାନ୍ତିବିବାହାତ୍ୟୟବୃଦ୍ଧିଷୁ ।
ସ୍ନାନଦାନାଦିକଂ କୁର୍ଯୁର୍ନିଶିକାମ୍ୟବ୍ରତେଷୁ ଚ” ଇତି ଦେବଲବଚନେ ଦର୍ଶନପଦସ୍ରବଣା-
ଦର୍ଶନେ ସତି ସ୍ନାନାଦର୍ମହାଭ୍ୟୁଦୟହେତୁତ୍ବାଦର୍ଶନମପି ବିଧେୟମିତି ତିଥିତତ୍ତ୍ବକୃତା
ଅଦୁକ୍ତଂ ତନ୍ନ ସମୀଚୀନଂ, ତନ୍ନ ସ୍ନାନାଦୀନାଂ ବିଧେୟତ୍ବେନ, ରାହୁଦର୍ଶନାଦେସ୍ତଦ୍ଭେତୁତ୍ବେ-
ନୋକ୍ତେ: । ବସ୍ତୁତସ୍ତୁ ରାହୁଦର୍ଶନମତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟସକ୍ରାନ୍ତ୍ୟାଦିବତ୍ କାଳୋପଲକ୍ଷକଂ ନ ତୁ
ଦର୍ଶନବିଧାୟକଂ—

“ନକ୍ଷେତୋଽନ୍ତରୀକ୍ଷାଦିତ୍ୟଂ ନାସ୍ତଂ ଯନ୍ତଂ କଥଂ ଚ ନ ।

ନୋପରକ୍ତଂ ନ ବାରିସ୍ଥ”ମିତି ମନୁନା ଗ୍ରହଣଦର୍ଶନସ୍ୟ ନିଷିଦ୍ଧତ୍ବାତ୍ ॥

୨ ସଂଗ୍ରହେ— ପଞ୍ଚଧାବିଭକ୍ତାଦିବସସ୍ୟ ଦ୍ଵିତୀୟଭାଗେ । ବାଲବୃଦ୍ଧାତୁରୈବି
ଗ୍ରହଣାତ୍ ପୂର୍ବମେକଂ ଯାମମ୍ ଅବଶ୍ୟଂ ନ ଭୋକ୍ତବ୍ୟମିତି ଭାବ: ।

ଉଦାହରଣ

ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଓ ପ୍ରତିପଦାର ସନ୍ଧିକାଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ଚିହ୍ନ ଅମାବାସ୍ୟା ଓ
ପ୍ରତିପଦାର ସନ୍ଧିକାଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ହୁଏ । ଯଦି (ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଅମାବାସ୍ୟା)ର
ଅଳ୍ପମନ୍ଦ୍ରଗ ଗ୍ରାସସମୟ ଏବଂ ପ୍ରତିପଦାର ଆରମ୍ଭର ମୁକ୍ତିର ସମୟ ଅଟେ ।
କିନ୍ତୁ ବା କେତେ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଗ୍ରାସକରୁଥିବା ସମୟରେ ସ୍ଥାନକଳ୍ପନା,

ଯାହା ୧) ମୟନ-ଝ । ମାନଂ ତୁ-ଝ ।

ତयो: ପରେଦ୍ଵରୁଦୟେ ଶ୍ନାତ୍ବାଭ୍ୟବହରେନ୍ନର: ୧” (ଭୃଗୁ:)

ବତ୍ସଗୋବତ୍ସମୁତ୍ପନ୍ନୋ ଦିବ୍ୟସିଂହାଭିଧ୍ର: ସୁଧୀ: ।

କାଳଦୀପାଭିଧ୍ରଂ ଗ୍ରନ୍ଥଂ କୃତବା^୨ନ୍ କୃତିନାଂ ମୁଦେ ॥

ପରେଦ୍ଵରୁଦୟକାଳେ ମେଘାଦିଦୋଷେଂ ମୁକ୍ତଗ୍ରହଦର୍ଶନାଭାବେଽପି ଖୋକ୍ତବ୍ୟମ୍ । ତତ୍ତ୍ଵ
ଉଦୟଶବ୍ଦେନ ଦର୍ଶନାପେକ୍ଷୟା କାଳସ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତ୍ବାତ୍ । ‘ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟୋପରାଗେ ଚ ଯାବଦ୍ଦର୍ଶନ-
ଗୋଚର ଇତି ଜାବାଲିବଚନାଦ୍ ଗ୍ରହଣଂ ଚକ୍ଷୁର୍ଗ୍ରହଣାୟୋଗ୍ୟଂ’ ସତ୍ ବିଧିନିଷେଧହେତୁ, ନ
କେବଳଂ ଶାଶ୍ଵତଜ୍ଞାନେନ ଗୃହିତମ୍ । ତେନ ଦ୍ଵିତୀୟାନ୍ତରଗ୍ରହଣଂ ନ ପାଳନୀୟମ୍ ।
ମେଘାଚ୍ଛନ୍ନତୟା କରଣଦୋଷାଦ୍ଵା ଗ୍ରହଣମପି ଗ୍ରହଣଂ ବିଧିନିଷେଧନିଦାନଂ ଭବତି,
ତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରତିବନ୍ଧକାଭାବେ ଗ୍ରହଣସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁର୍ଗ୍ରହଣତ୍ଵସମ୍ଭବାତ୍ । ଏତେନ “ପ୍ରତିବନ୍ଧକା
ଭାବେ ସତି ଚକ୍ଷୁର୍ଗ୍ରହଣତ୍ଵଂ ଗ୍ରାହ୍ୟଗ୍ରହଣସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣମିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ଭବତି । ତତ୍ତ୍ଵ ଶ୍ଵତ୍ପ-
ମପି ଗ୍ରାହ୍ୟମ୍, ନ ତ୍ୟାଜ୍ୟମ୍ । ମୋମବାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣେ ସୂର୍ଯ୍ୟବାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣେ ଚ
ନିପତିତେ ତयो: ଚୂଡ଼ାମଣିସଂଜ୍ଞା ଭବତୀତି ଶମ୍ ॥

ଗ୍ରାହ୍ୟଗ୍ରହଣେ ଗ୍ରାହ୍ୟଗ୍ରହଣେ, ମୁକ୍ତଗ୍ରହଣେ ଅବସ୍ଥାରେ ଦାନକରଣ ଓ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣମୁକ୍ତଗ୍ରହଣେ ସମ୍ପାଦନକରଣ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣେ ପୂର୍ବ ଓ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ (୧୧.୨୩) ମଧ୍ୟରେ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣେ
ପୂର୍ବ ଓ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ (୧୧.୨୩) ମଧ୍ୟରେ ବାଳ, ବୃଦ୍ଧ ଓ ଶ୍ଵେତୀକ୍ଷ ଉକ୍ତ କେହି ଖାଲିକ
ନାହିଁ । ଉକ୍ତ ବାଳ, ବୃଦ୍ଧ ଓ ଶ୍ଵେତୀ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ (୧୩)
ମଧ୍ୟରେ ଖାଲିକ ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ରକର ଗ୍ରହଣେ ଦେଖିଲେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଦାନପାତ୍ର ଖାଲିକ ନାହିଁ ।
ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣେ ଦେଖିଲେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଚକ୍ଷୁର ଉଦୟପରେ ସମ୍ପାଦନକରଣ
କେବଳ କରଣ ।

ପାଠା. ୧) ସର୍ବ ଗଞ୍ଜାସମଂ ତୋୟଂ ସର୍ବେ ବ୍ୟାସସମା ଦ୍ଵିଜା: । ସର୍ବଦାନସମା ଭୂମିର୍ଗ୍ରହଣେ
ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟତୋ: । ସଂକ୍ରାନ୍ତ୍ୟାଂ ଦଶଗୁଣଂ ପ୍ରୋକ୍ତମମାବାସ୍ୟାଂ ଶତଂ ତଥା ।
ଦିନକ୍ଷୟେ ତୁ ସାହସମିନ୍ଦୋ: କୋଟୀରବେର୍ଦ୍ଦଶ । ଗୃହେ ତ୍ଵେକଗୁଣଂ ଦାନଂ ଗୋଷ୍ଠେ
ଦଶଗୁଣଂ ଭବେତ୍ । ଦେବାଲୟେ ଶତଗୁଣଂ ଚାନନ୍ତ୍ୟଂ ଶିବ ସନ୍ନିଧୌ ।

୨) ଚକାର-ଗ ।

इति श्री^१दिव्यसिंहमहापात्रविरचितः कालदीपः समाप्तः ।

ध्वन्यालोकस्यानुवा इच्छाया धम्मपदस्य च ।

धर्मशास्त्रीयशब्दानां कोषश्चाशौचकारिका ॥ १

वासिष्ठधर्मशास्त्रस्य व्याख्या तत्त्वप्रकाशिका !

सूत्रे पारस्कराचार्यकृते च मार्गदर्शिनी ॥ २

कृत्वैता विदुषां मोदहेतवे दीपवर्द्धिनी ।

टिप्पणी योजितैवात्र कालदीपे च तेजनी ॥ ३

प्रधानाचार्यवर्यस्य स्वर्गस्थस्य महात्मनः ।

गुरोरानन्दमिश्रस्य पादौ ध्यात्वा पुनः पुनः ॥

कुलपूर्वमणिमिश्रशर्मा शम्भुकरान्वयः ।

चिरमालोच्य शास्त्राणि टिप्पणीं कृतवानिमाम् ॥

इति श्रीकुलमणिमिश्रशर्मकृता कालदीपटिप्पणी तेजनी समाप्ता ।

पाठा. 1) श्रीवत्सगोत्र-छ, ज । इति श्रीत्यादिपंक्तिसमाप्त्यनन्तरं वत्सगोत्रे-
त्यादिश्लोकः- ड ॥

कालदीपः

पुस्तकस्य गृष्ठपत्रे मिछुमिश्राणां स्वहस्तलेखानुसारं
तेजनीकृतो वंशक्रमः

एकोभ्राता वडम्बायाम्, एकः नरसिंहपुरे, अन्यः विश्वेश्वरमिश्रः हलदीयायाम्

(एते त्रयो भ्रातरः पुरुषोत्तमक्षेत्र-) विश्वेश्वरपुत्रः यदुनाथमिश्रः
समीपस्थ वासुदेवपुरादागताः) तत्पुत्रः नारायणमिश्रः

तत्पुत्रः जगन्नाथमिश्रः (१मस्त्री पुत्रः)

तत्पुत्रः यमेश्वरमिश्रः । अस्य पुत्राः

(१) धनेश्वरः (२) जीवनः (३) मुकुन्दः (४) मुरारिः (५) दीनवन्धुश्च ।

धनेश्वरपुत्राः— (१) तीलाम्बरः (२) विश्वम्बरः (३) पद्मनाभः ।

नीलाम्बरपुत्रौ— (१) माधवः (२) शतानन्दः (मिछुमिश्रः) च ।

शतानन्दपुत्रौ (१) दामोदरः (२) श्यामश्च ।

(एतत्पर्यन्तं मिछुमिश्रेण लिखितम्) श्याममिश्रस्य पुत्रः वैद्यनाथः ।

तत्पुत्रः गदाधरः ।

तत्पुत्रः कुलमणिः, चन्द्रशेखरश्च ।

मिछुमिश्रापरनामा शतानन्दमिश्रः दानपत्रानुसारं रामचन्द्रदेव
महाराजस्य १३ अङ्के ४२ अङ्केऽपि भूमिमग्रहीत् । स १२४० दिल्लीश्वराब्दे
(स्त्रीः १८३३) १२५६ अब्दे (स्त्रीः १८४९) च जीवित आसीत् । स्त्रीः १८६०
अब्दे जीवितः नासीत् । तस्य पिता नीलाम्बरः दिव्यसिंहदेवस्य १२
द्वादशाङ्के जीवित आसीत् ।

हलदिआ-राजवंशः

हारिद्राधिपतिः श्रीमान् जगन्नाथाभिधो नृपः ।

तत्पुत्रश्चैव प्रह्लादो गोपीनाथस्तु तत्सुतः ।

तस्य पुत्रश्च भगवांस्तत्पुत्रः श्यामसुन्दरः ।

तत्पुत्रः कृष्णचन्द्रश्च भञ्जवंशसमुद्भवः ।

पीतवासाश्च तत्पुत्रः कृतवानतियन्नतः ॥

प्रासादं रघुनाथस्य तदनुग्रहकाङ्क्षया ।

एतेऽश्लोकाः मम पित्रा लिखिताः ॥

पीतवाससो वीरवरजगद्देवस्य पुत्रो रघुनाथः, तत्पुत्रः श्रीमान् नारायणभञ्जः
कुशली वर्तते ।

384

